NDMI
ผ้ายก
BROCADE TEXTILE
ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ

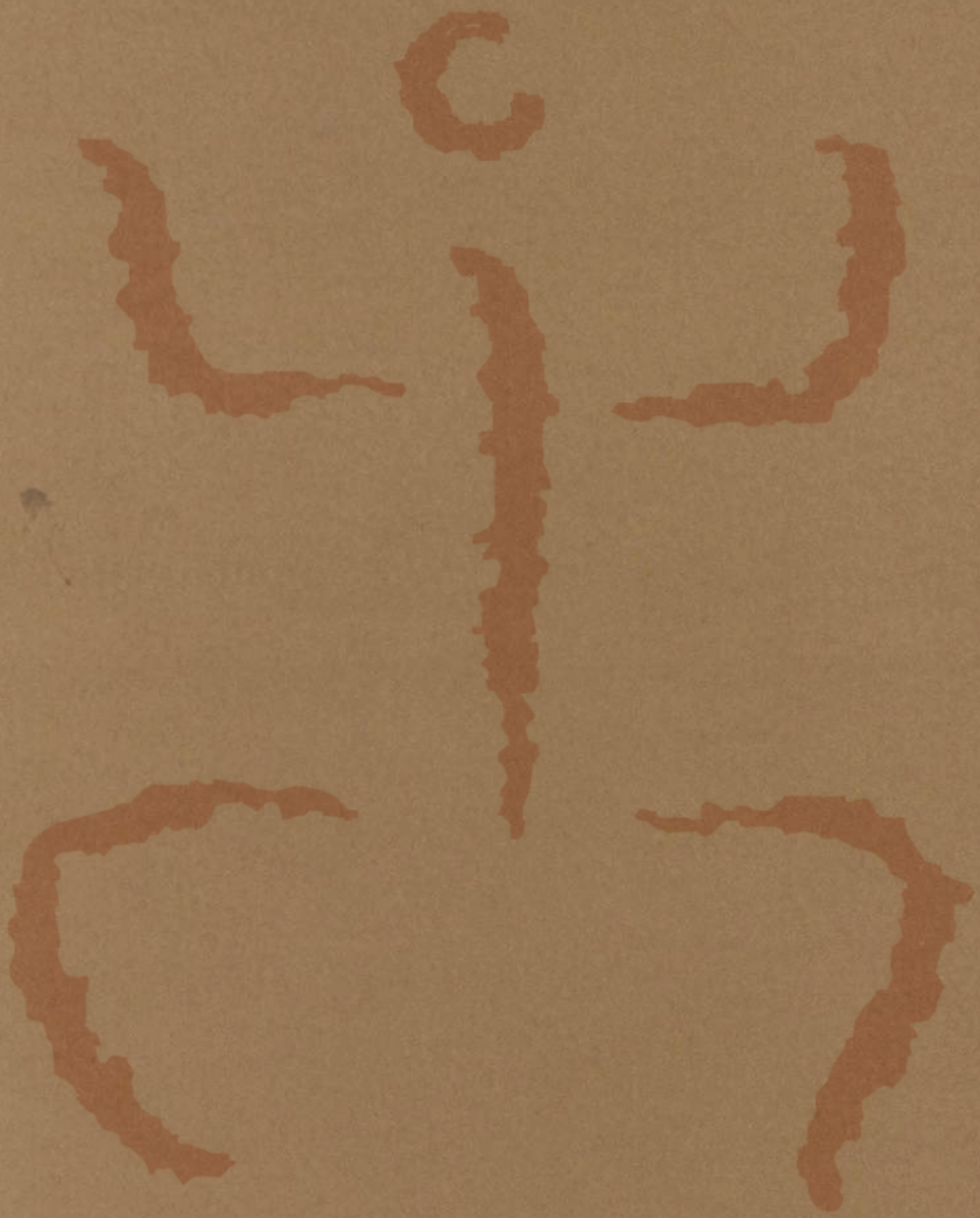

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

อภินันทนาการจาก
สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

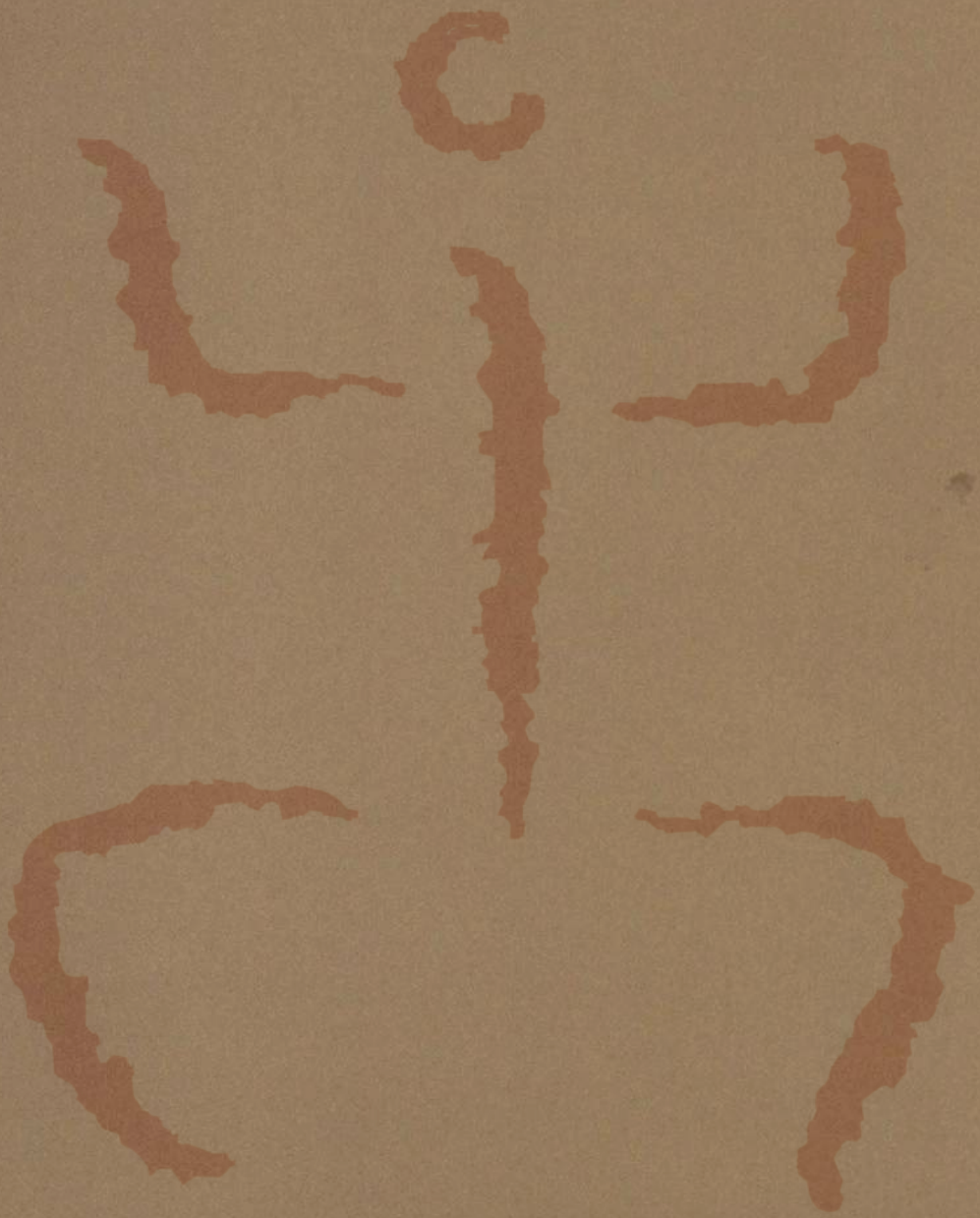

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ผ้ายก

ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ผ้ายก

จัดพิมพ์โดย
ฝ่ายเครือข่ายพิพิธภัณฑ์
สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ
เลขที่ ๔ ถนนสนามไชย
แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร
กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์ ๐๒ ๒๒๕ ๒๗๗๗
โทรสาร ๐๒ ๒๒๕ ๒๗๗๕

www.ndmi.or.th

แยกสีและพิมพ์
สายธุรกิจโรงพิมพ์
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด
๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ (บรมราชชนนี)
เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐๒ ๔๒๒ ๙๐๐๐ | ๐๒ ๘๘๒ ๑๐๑๐
โทรสาร ๐๒ ๔๓๓ ๒๗๔๒ | ๐๒ ๔๓๔ ๑๓๘๕

ISBN
978-616-235-278-2

ผู้เขียน
ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ

ศิลปกรรมและออกแบบ
thought become thing | เอกรินทร์ สุขสว่าง
๐๘๕ ๙๔๙ ๐๒๖๒

ภาพประกอบ
ชวนพิศ สุวรรณภาณุ
๐๖๑ ๙๔๕ ๕๙๕๓

ถ่ายภาพ
ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

สารบัญ

คำนำ ๖

บทที่ ๑ ผ้ายกในประเทศไทย ๙

ภูมิหลังของผ้ายกในประเทศไทยยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๒

ภูมิหลังของผ้ายกในประเทศไทยยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๑

บทที่ ๒ ความสำคัญและบทบาทของผ้ายก ๓๑

ในฐานะสื่อสะท้อนพัฒนาการทางสังคมไทย

หน้าที่ใช้สอยของผ้ายกตามบริบทของสังคมไทย ๓๒

การจัดวางองค์ประกอบของลวดลาย ๕๑

รายละเอียดและความหมายของลวดลายตามบริบทของสังคมไทย

ลวดลายสามัญ ๘๔

ลวดลายชั้นสูงและลายต้องห้าม ๙๒

บทที่ ๓ แหล่งผลิตผ้ายกภายในพระราชอาณาจักร ๑๑๑

ประวัติความเป็นมา ๑๑๒

ลักษณะพิเศษหรือเอกลักษณ์ของผ้ายกภาคใต้

วัตถุดิบ ๑๒๕

ลักษณะเนื้อผ้า ๑๒๘

ลักษณะของลวดลาย ๑๒๙

กระบวนการทอ ๑๓๑

บทที่ ๔ การอนุรักษ์และดูแลรักษาผ้ายกเบื้องต้น ๑๔๗

การทำความสะอาด ๑๔๘

การจัดเก็บ ๑๕๓

เอกสารอ้างอิง ๑๕๖

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

คำนำ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (สพร.) หน่วยงานภายใต้กำกับของสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี มีพันธกิจในการส่งเสริมให้เยาวชนและประชาชนแสวงหาและพัฒนาความรู้ ความคิด ความสามารถเพื่อสร้างสรรค์สังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีคุณภาพอย่างยั่งยืน

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ (สพร.) ได้ดำเนินการจัดทำองค์ความรู้เรื่องผ้ายก ซึ่งเป็นผ้าชนิดหนึ่งที่สังคมไทยเลือกใช้เพื่อตอบสนองแนวคิดในการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับระบบความเชื่อ เป็นเครื่องแสดงออกถึงพลังและอำนาจของสถาบันการปกครองและเป็นเครื่องมือสำคัญใน การกำหนดบทบาทและสถานภาพของผู้คนในแต่ละสังคม เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้นำเสนอภูมิหลัง บทบาทความสำคัญของผ้ายกในฐานะสื่อสะท้อนพัฒนาการทางสังคมไทย ความหมายของลวดลาย เทคนิคและกระบวนการทอ การอนุรักษ์และดูแลรักษาผ้ายก ซึ่งล้วนเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าด้านวิชาการ ด้านสุนทรียะความงาม และด้านจิตวิญญาณ ผ้ายกจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ทางภูมิปัญญาที่มีมาตั้งแต่ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ร่วมกันอนุรักษ์และสืบทอดต่อไป

นายราเมศ พรหมเย็น
รองผู้อำนวยการสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้
และผู้อำนวยการสถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

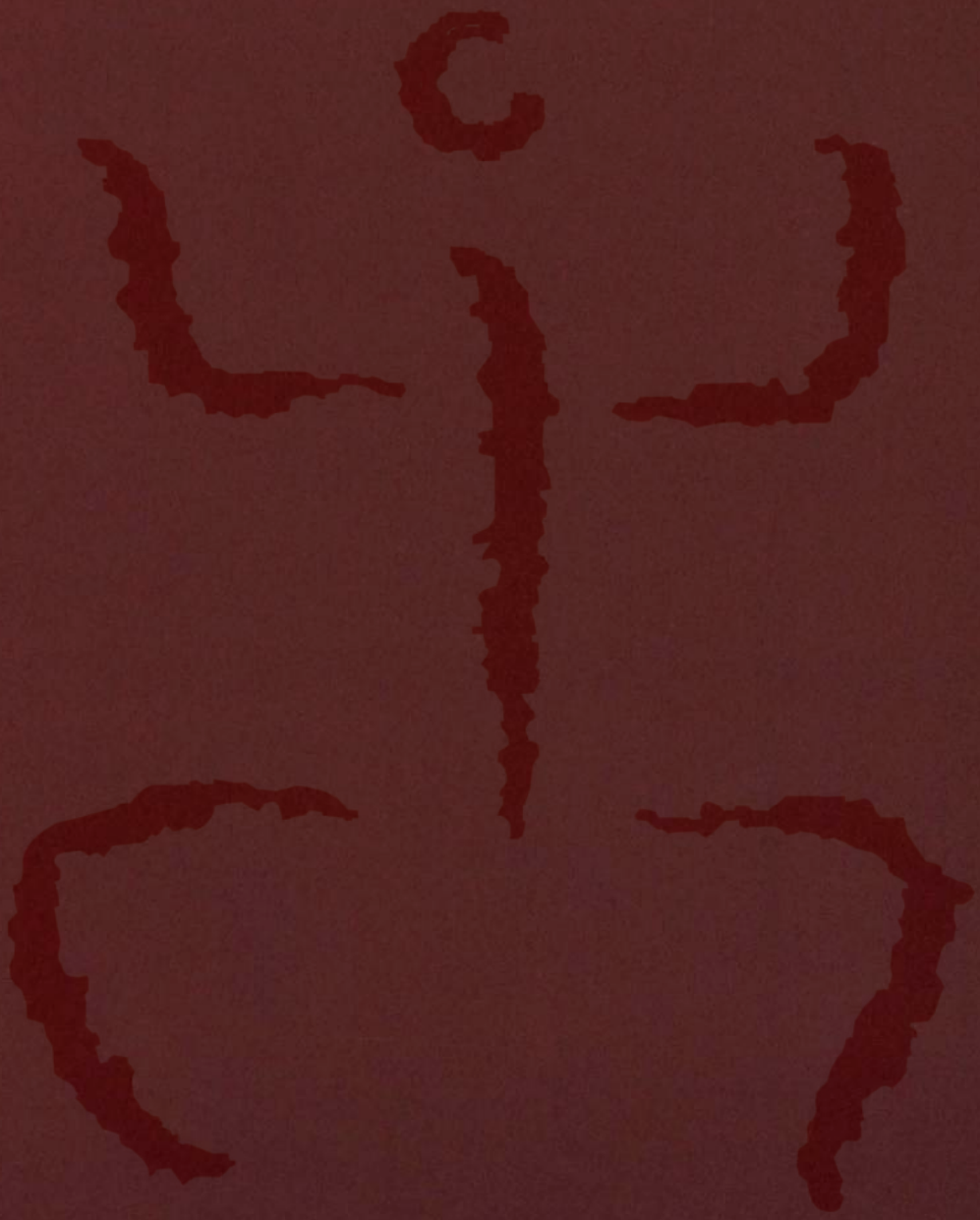

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

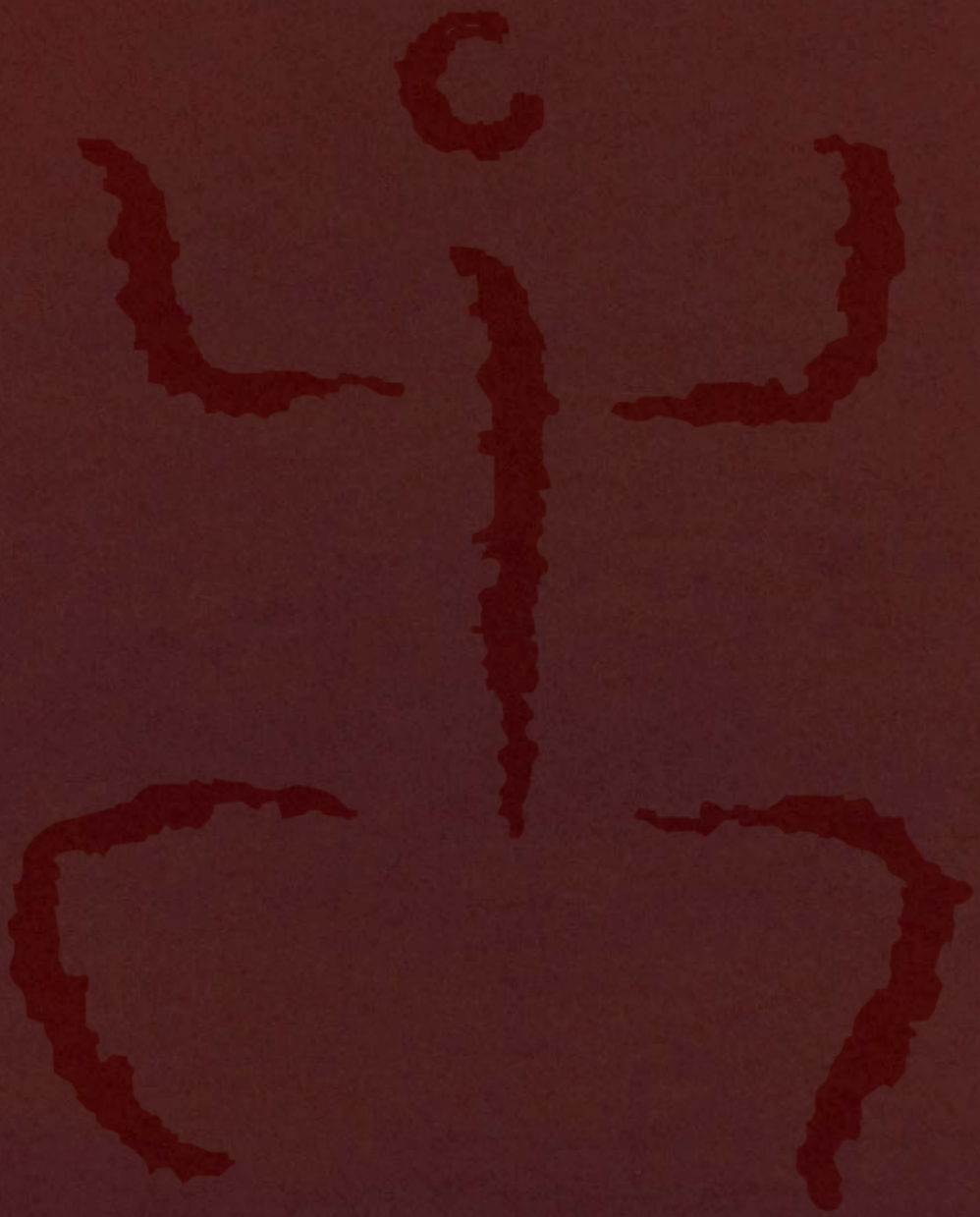

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

บทที่ ๑
ผ้ายกในประเทศไทย

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ความนำ

ในพระนิพนธ์ "สาส์นสมเด็จ" หนังสือรวบรวมลายพระหัตถ์ตอบโต้ ซักถาม แสดงความคิดเห็น เกี่ยวกับความรู้และวิชาการด้านต่าง ๆ ระหว่างนักปราชญ์สำคัญสองพระองค์ของแผ่นดินสยาม คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์[๑] กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ[๒]

มีลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๘๑ ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงแสดงแนวพระดำริเกี่ยวกับความหมายของผ้ายกไว้ว่า

"ผ้าไหมอันทอยกลวดลายให้สูงกว่าพื้นผ้า ถ้าลายทอด้วยไหมทอง
ก็เรียกว่า**ยกทอง** ถ้าลายทอด้วยไหมสามัญก็เรียกว่า**ยกไหม**"
(นริศรานุวัดติวงศ์และดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๔ (๑๔) : ๒๗๓-๒๗๔)

แนวพระดำริดังกล่าวนับเป็นการให้ความหมายที่สะท้อนให้ชนรุ่นหลังได้ตระหนักถึงความเข้าใจในรูปลักษณ์ของผ้ายกในหมู่ชนชาวสยามได้เป็นอย่างดี

ด้วยหลักสำคัญของการสร้างลวดลายผ้าประเภทนี้ คือ การทอเสริมเส้นด้ายพุ่งพิเศษ ทั้งแบบเสริมยาวต่อเนื่องตลอดหน้าผ้า และแบบเสริมเป็นช่วง ๆ โดยใช้วิธีเก็บตะกอลอยเพื่อเป็นเครื่องมือช่วยจัดกลุ่มเส้นด้ายยืน ให้เปิดอ้าหรือยกและข่มเป็นจังหวะ เพื่อทอสอดเสริมเส้นด้ายพุ่งพิเศษตามลวดลายที่ต้องการ ก่อเกิดเป็นผืนผ้าที่มีลวดลายยกนูนสูงกว่าพื้นผ้า ส่วนวิธีการทอแบบอื่นที่นำมาใช้ผสมผสานกัน ดังเช่น ทอเสริมเส้นยืนพิเศษ มัดย้อมเส้นพุ่งและเส้นยืนก่อนการทอ และทอแบบเส้นพุ่งไม่ต่อเนื่อง เพียงแต่นำมาตบแต่งลวดลายในส่วนประกอบปลีกย่อยเท่านั้น

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

[๑] พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย

[๒] พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาซุ่ม

๑

๒

ภาพที่ ๑ ผ้ายกไหม
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ ไชยา

ภาพที่ ๒ ผ้ายกทอง
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ ไชยา

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภูมิหลังของผ้ายกในประเทศไทย ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์

พระราชอาณาจักรไทยในปัจจุบันเป็นรัฐที่มีพัฒนาการสืบเนื่องมาจากกรุงธนบุรี กรุงศรีอยุธยา กรุงสุโขทัย รวมทั้งล้านนา และบ้านเมืองในคาบสมุทรภาคใต้ ซึ่งล้วนแต่เป็นรัฐที่มีรากฐานสืบเนื่องมาจากรัฐโบราณในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันได้รับผลกระทบและอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย ทั้งในด้านศาสนา ระบอบการปกครอง การจัดรูปแบบสังคม และวัฒนธรรมการแต่งกาย

มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีหลายประการ บ่งชี้ว่าผู้คนซึ่งเคยอาศัยอยู่ในดินแดนที่พัฒนามาเป็นประเทศไทยในปัจจุบันคงจะได้รู้จักผ้ายกกันมาเป็นเวลานานนับพันปีแล้ว เริ่มตั้งแต่สมัยฟูนันซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๑ ขอบเขตของอาณาจักรนี้ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ กล่าวไว้ว่าเป็นดินแดนที่ประกอบด้วยกัมพูชา เวียดนาม และภาคอีสานของประเทศไทย ส่วนศาสตราจารย์จอง บัวเซลิเย่ กล่าวว่าศูนย์กลางเดิมน่าจะอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วจึงย้ายไปแถบลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งจดหมายเหตุจีนจดบันทึกไว้ว่า

"...พวกชนชั้นสูงของฟูนัน มีเครื่องนุ่งห่มที่ทอด้วยไหมเงิน ไหมทอง..."
(วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ๒๕๓๐ : ๑๓๗)

จนกระทั่งล่วงมาถึงสมัยสุโขทัยซึ่งมีความเจริญอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จากผลงานการค้นคว้าของศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี ได้กล่าวไว้ว่ามีจดหมายเหตุจีนบันทึกเกี่ยวกับผ้ายกในยุคสมัยนี้เอาไว้ว่า

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

"...ผ้านุ่งทำด้วยด้าย ๕ สี แต่เอาไหมทองยกดอก
นุ่งผ้าพื้นดินสูงสองสามนิ้ว..."
(ชิน อยู่ดี, เครื่องแต่งกายไทย, ศิลปากร ปีที่ ๖, ฉบับที่ ๙ (ม.ป.ป.))

ครั้นเมื่อบรรพบุรุษของชาวสยามอีกกลุ่มหนึ่งได้สถาปนาพระราชอาณาจักรอยุธยาขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ โดยมีกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาซึ่งมีทำเลที่ตั้งอยู่ในบริเวณใจกลางที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นราชธานีและศูนย์กลางการปกครอง ก็ยังคงมีการติดต่อกับอินเดียอย่างต่อเนื่อง ทั้งในแง่ของการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า และการเผยแผ่ศาสนา ทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ทำให้ร่องรอยของวัฒนธรรมอินเดียยังคงปรากฏค่อนข้างชัดเจนในสังคมอยุธยา รวมทั้งแบบแผนของวัฒนธรรมการแต่งกายที่ได้ดัดแปลงให้เหมาะสมกับตนเองโดยได้รับแรงบันดาลใจจากวัฒนธรรมการแต่งกายของอินเดีย

เมื่อพระราชอาณาจักรอยุธยาเจริญเติบโตมีความเข้มแข็งและมั่งคั่งบริบูรณ์อันเกิดจากการเป็นศูนย์กลางการค้ากับนานาชาติ ได้ขยายอิทธิพลอำนาจเพื่อแผ่พระบรมเดชานุภาพ และสร้างเครือข่ายทางการค้าเข้าไปครอบคลุมบ้านเมืองทางตอนเหนือ เช่น สุโขทัย และล้านนา ตลอดจนบ้านเมืองในคาบสมุทรมลายู เช่น นครศรีธรรมราช หรือตามพรลิงค์และปัตตานี จนกระทั่งสามารถครอบครองล้านช้างและพระราชอาณาจักรกัมพูชาอันเกรียงไกรซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกได้ในที่สุด

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว สังคมอยุธยามีความพรั่งพร้อมบริบูรณ์ ศิลปวัฒนธรรมหลายแขนงเฟื่องฟูถึงขีดสุด รวมทั้งวัฒนธรรมด้านการนุ่งห่มแต่งกาย เพราะนอกเหนือจากการได้ครอบครองดินแดนใกล้เคียงบางอาณาจักรซึ่งมีวัตถุดิบและบุคลากรพร้อมพรั่งในการผลิตสิ่งทอพิเศษบางชนิดแล้ว เหตุที่พระราชอาณาจักรอยุธยามีฐานะเป็นศูนย์กลางการค้ากับนานาชาติก็เป็นเหตุผลสำคัญ สินค้าหลากหลายทั้งจากซีกโลกตะวันตกและซีกโลกตะวันออกต่างหลั่งไหลเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา ราชสำนักอยุธยาจึง

สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม

มีโอกาสดีในการคัดสรรสิ่งทอและวัตถุดิบในการรังสรรค์สิ่งทอเพื่อใช้ในกิจการของราชสำนักส่งผลให้มีการจัดระเบียบชนชั้นทางสังคมและแบ่งแยกสถานภาพของบุคคลในสังคมซับซ้อนยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน เพื่อเป็นการส่งเสริมสถานภาพอันสูงส่งขององค์พระมหากษัตริย์และตอบสนองความเชื่อในแง่ที่ว่าพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนองค์อวตารหรือตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้าเสด็จลงมายังโลกมนุษย์เพื่อปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ทำหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุข และยังความสวัสดิมงคลให้บังเกิดแก่พระราชอาณาจักร

ราชสำนักสยามในขณะนั้นจึงมีความจำเป็นและต้องพิถีพิถันกับการปรากฏพระองค์ของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ให้เปรียบประดุจดั่งจำลองการปรากฏพระองค์ขององค์มหาเทพในเทวสภาอันแวดล้อมพร้อมพรั่งไปด้วยทวยเทพน้อยใหญ่ นอกเหนือจากภาษาพูดประเภทราชาศัพท์ และแบบแผนพิธีการต่าง ๆ เช่น การประโคมดนตรีด้วยเครื่องดนตรีอันศักดิ์สิทธิ์ ยามเสด็จออกสู่มหาสมาคม การจัดเตรียมที่ประทับหรือพระราชยานด้วยการจำลองเขาพระสุเมรุและสัตว์พระราชพาหนะของมหาเทพแล้ว พัสตราภรณ์รวมทั้งระเบียบแบบแผนของการแต่งกายได้ถูกเลือกนำมาใช้เป็นเครื่องมือที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการสร้างภาพลักษณ์ของสรวงสวรรค์ชั้นฟ้าซึ่งได้ชะลอลงมาสู่พื้นพิภพ

ผู้คนในสังคมสยามที่มีภูมิลำเนาอยู่ในราชธานีและหัวเมืองซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากราชธานี จึงได้รับโอกาสในการเรียนรู้และรู้จักใช้ผ้าหลายประเภท รวมทั้งสามารถเลือกรูปแบบการนุ่งห่มให้เหมาะควรแก่กาลเทศะและถูกต้องตามกฎหมายบ้านเมือง จึงก่อให้ผู้คนในราชธานี หัวเมืองใกล้เคียง รวมทั้งเมืองในคาบสมุทรภาคใต้ตอนบนมีวัฒนธรรมการแต่งกายที่มีความผิดแผกแตกต่างจากผู้คนในหัวเมืองรอบนอกมีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงในด้านรสนิยมการแต่งกายค่อนข้างบ่อย และได้ส่งอิทธิพลให้แก่ชนชั้นปกครองและราษฎรบางกลุ่มในกลุ่มเมืองรอบนอกและเมืองประเทศราช แม้ว่าผู้คนในความปกครองของเมืองเหล่านั้น ส่วนใหญ่จะยังคงคุ้นเคยอยู่กับการแต่งกายตามเพศพันธุ์เดิมของแต่ละบ้านเมืองก็ตามที

สถาบันพระบรมราชชนก สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติ

ราชสำนักสยามตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนกระทั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้เลือกสรรสิ่งทอชั้นเยี่ยมหลายประเภท สำหรับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ซึ่งมีสถานภาพทางสังคมลดหลั่นกันไปตามลำดับ โดยนำมาใช้ในวาระและโอกาสที่แตกต่างกันออกไป มีทั้งสิ่งทอที่ผลิตขึ้นเองภายในพระราชอาณาจักรสยาม อย่างเช่น **ผ้ายก**ชั้นเยี่ยมจากภาคใต้ สำหรับใช้ในการพระราชพิธีเต็มยศหรือพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีโสกันต์หรือโกนจุกเจ้านาย และสิ่งทอที่ผลิตโดยหัวเมืองประเทศราชซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม อย่างเช่น **ผ้าปูม**จากประเทศราชกัมพูชาหรือเขมร ใช้เป็นเครื่องแบบของขุนนางสำหรับนุ่งเข้าเฝ้าเป็นการปกติ รวมทั้งสิ่งทอที่สั่งนำเข้าจากต่างประเทศ ทั้งที่เป็นรูปแบบของต่างประเทศโดยแท้ อย่างเช่น ผ้ายกทองจากประเทศอินเดียจำพวก **ตาด อัตลัด เข้มขาบ** และ **เยียรบับ** ใช้สำหรับตัดเสื้อยศของขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ และสิ่งทอที่สั่งทำขึ้นเป็นพิเศษตามแบบของสยาม อย่างเช่น ผ้าลายอย่างจากประเทศอินเดีย สำหรับนำมาใช้ในการพระราชพิธีเต็มยศหรือพระราชพิธีสำคัญจำพวกออกหน้าออกตา เช่น การเสด็จเลียบพระนคร หรือการเสด็จออกมหาสมาคมต้อนรับทูตานุทูตจากนานาประเทศ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๓ ผ้านุ่งยกทองจากภาคใต้ - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา

ภาพที่ ๔ ผ้านุ่งยกทองจากอินเดีย - ทรัพย์สินส่วนบุคคล

ภาพที่ ๕ ผ้าปูมจากประเทศราชกัมพูชา - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๔๗ : ๔๒)

ภาพที่ ๖ ผ้าลายอย่างเขียนทองจากอินเดีย - ทรัพย์สินส่วนบุคคล

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๗

๘

๙

ภาพที่ ๗ ผ้าอัดลัดริ้ว
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๘ ผ้าเข้มขาบ
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๙ เสื้อเยียรบับ
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นส่งผลให้ราชสำนักสยามมีระเบียบแบบแผนการแต่งกายที่เคร่งครัดชัดเจน และละเอียดอ่อนซับซ้อน สะท้อนถึงเอกลักษณ์และแนวความคิดหรือปรัชญาที่เป็นแบบฉบับของตนเอง แนวความคิดดังกล่าวมาข้างต้นได้ซึมซับเข้าสู่จิตใจของคนไทย จนกลายเป็นจารีตหรือแบบแผนที่ได้ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาอย่างยาวนานนับเนื่องหลายศตวรรษ แม้ว่าในกาลต่อมาพระราชอาณาจักรอยุธยาจะถึงแก่กาลอวสาน ชนชาวสยามได้สถาปนากรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นมาเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของพระราชอาณาจักรตามลำดับ จวบจนกระทั่งในทุกวันนี้ พระราชอาณาจักรสยามได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นประเทศไทย และเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองมาสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยแล้วก็ตาม แต่องค์พระมหากษัตริย์ก็ยังคงดำรงพระสถานภาพเป็นองค์พระประมุขของแผ่นดิน และเป็นศูนย์รวมจิตใจของพสกนิกรทั้งชาติ พระราชประเพณีทั้งปวงอันเกี่ยวเนื่องด้วยสถาบันกษัตริย์และพระราชสำนัก ยังคงธำรงรักษาแบบแผนตามโบราณราชประเพณีที่เคยปฏิบัติมาแต่ดั้งเดิมแทบจะทุกประการ รวมทั้งแบบแผนการแต่งกายในพระราชพิธีสำคัญ

ในบรรดาผ้าผ่อนแพรพรรณทั้งหลายทั้งปวง อันเป็นที่นิยมในหมู่ชาวสยามขณะนั้น ผ้าที่ราชสำนักสยามนับแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เลือกสรรสำหรับนำมาใช้เป็นเครื่องทรงขององค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ รวมทั้งใช้เป็นเครื่องแบบของขุนนางนั้น

ผ้ายก นับเป็นสิ่งทอชนิดหนึ่งซึ่งราชสำนักสยามและผู้คนในสังคมสยามได้ตระหนักถึงคุณค่า ความงาม และคุณสมบัติเฉพาะตัว พร้อมกับคิดใคร่ครวญแล้วว่าเป็นสิ่งทอชนิดพิเศษที่สามารถตอบสนองแนวความคิด และปรัชญาในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี รวมทั้งในแง่ของความต้องการส่งเสริมสถานภาพอันสูงส่งของสถาบันกษัตริย์ และการสร้างภาพลักษณ์ของสวรรค์บนพื้นพิภพให้เป็นไปตามคติความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนสมมุติเทพ หรือองค์อวตารของมหาเทพเสด็จลงมายังโลกมนุษย์เพื่อปกครองแผ่นดิน บำบัดทุกข์บำรุงสุขอาณาประชาราษฎร์

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานถึง ๔๑๗ ปี ของยุคสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของพระราชอาณาจักรสยาม นับตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๑๘๙๓ ผู้คนชาวสยามรวมทั้งผู้เกี่ยวข้องกับราชสำนักสยามทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์และกลุ่มขุนนาง คงจะคุ้นเคยกับผ้ายกเป็นอย่างดี แม้ว่าจะมีหลักฐานหลงเหลือมาถึงยุคปัจจุบันให้ได้ศึกษาค้นคว้าไม่มากนักก็ตาม เนื่องจากทั้งเอกสารในหอหลวง ข้าวของนานาในพระบรมมหาราชวัง ทรัพย์สินในวังเจ้านาย ตามบ้านเรือนขุนนาง รวมทั้งผ้าผ่อนแพรพรรณ ได้ถูกข้าศึกศัตรูฉกฉวยและทำลายอย่างย่อยยับไปพร้อมกับพระนครศรีอยุธยาในช่วงกรุงแตกเมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๐ แต่อย่างไรก็ตามยังคงพอมีหลักฐานเพียงเล็กน้อย ทั้งในส่วนที่เป็นวรรณกรรม และเอกสารของทางราชสำนักสยามเอง ดังเช่น **กฎหมายตราสามดวงในหมวดของกฎมณเฑียรบาล** ซึ่งมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับกฎเกณฑ์และข้อห้ามข้อปฏิบัติทั้งหลายทั้งปวงในพระราชสำนัก รวมทั้งระเบียบการแต่งกาย **ตำราทรงเครื่องต้น** ซึ่งมีเนื้อความพรรณนาเครื่องต้นสำหรับแต่งพระองค์พระมหากษัตริย์ในวาระต่าง ๆ ๑๐ อย่าง **ตำราหน้าที่มหาดเล็ก** ซึ่งมีเนื้อหาบอกกล่าวถึงหน้าที่และการแต่งกายในโอกาสต่าง ๆ ของมหาดเล็ก และเอกสารในส่วนของชาวต่างชาติ เช่น **บันทึกของพ่อค้าชาวต่างชาติ และจดหมายเหตุของราชทูต** หลงเหลืออยู่เป็นประจักษ์พยานพอจะอ้างอิงได้ถึงระเบียบการแต่งกายในราชสำนัก

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภูมิหลังของผ้ายกในประเทศไทย ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์

นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นศูนย์กลางการปกครองและราชธานีแห่งใหม่ของพระราชอาณาจักรต่อจากกรุงธนบุรี เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๕ ทรงมีพระวิริยะอุตสาหะฟื้นฟูบ้านเมือง ศิลปะ พระศาสนา และวิทยาการทั้งปวง ให้คืนสภาพตามแบบอย่างครั้งบ้านดีเมืองดีในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ธรรมเนียมการปกครองบ้านเมือง ตัวบทกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ล้วนได้รับการสืบทอดแบบแผนมาแต่ครั้งกรุงเก่า รวมทั้งแบบแผน และจารีตด้านการนุ่งห่มแต่งกาย ซึ่งประพฤติปฏิบัติในหมู่ราษฎร และในหมู่ผู้เกี่ยวข้องกับราชสำนัก ซึ่งมีหลักฐานประจักษ์เป็นพยานทั้งเอกสาร และงานศิลปกรรม

ภาพที่ ๑๐-๑๑ การแต่งกายของบุคคลชั้นสูงหรือท้าวพระยามหากษัตริย์ ตามแบบแผนครั้งกรุงศรีอยุธยา จิตรกรรมเล่าเรื่องทศชาติ สมุดข่อยสมัยอยุธยา - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๒

ภาพที่ ๑๒-๑๓ การแต่งกายของเทพบุตร เทพธิดา บุคคลชั้นสูง หรือท้าวพระยามหากษัตริย์ ในงานศิลปกรรมรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดตามแบบแผนการแต่งกายครั้งกรุงศรีอยุธยา จิตรกรรมเล่าเรื่องพระมาลัย สมุดข่อยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๑๓

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๕

๑๕

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๖

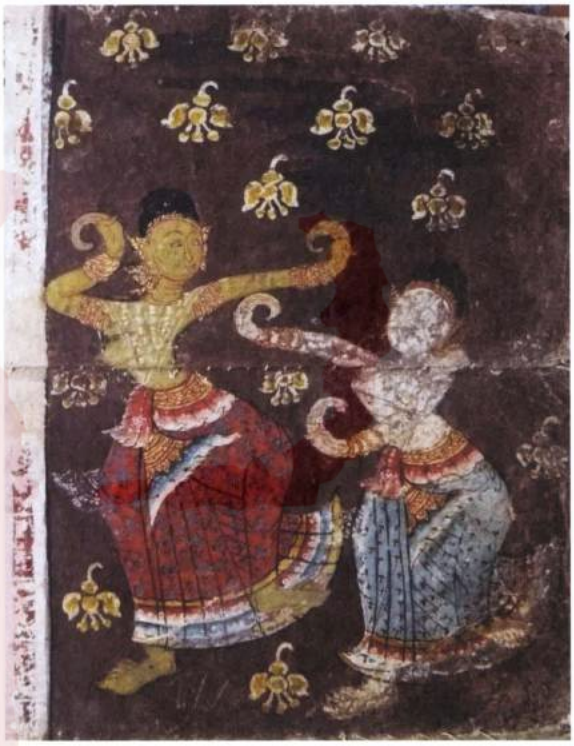

๑๗

ภาพที่ ๑๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องบรมขัตติยราชภูษิตาภรณ์ - สำเนาภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ ๑๕ สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ทรงเครื่องโสกันต์ - สำเนาภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ ๑๖ การแต่งกายของเทพธิดา ในงานศิลปกรรมอยุธยาตอนปลาย จิตรกรรมเล่าเรื่องทศชาติ สมุดข่อยสมัยอยุธยา - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

ภาพที่ ๑๗ การแต่งกายของเทพธิดา ในงานศิลปกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น จิตรกรรมเล่าเรื่องพระมาลัย สมุดข่อยสมัยรัตนโกสินทร์ - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

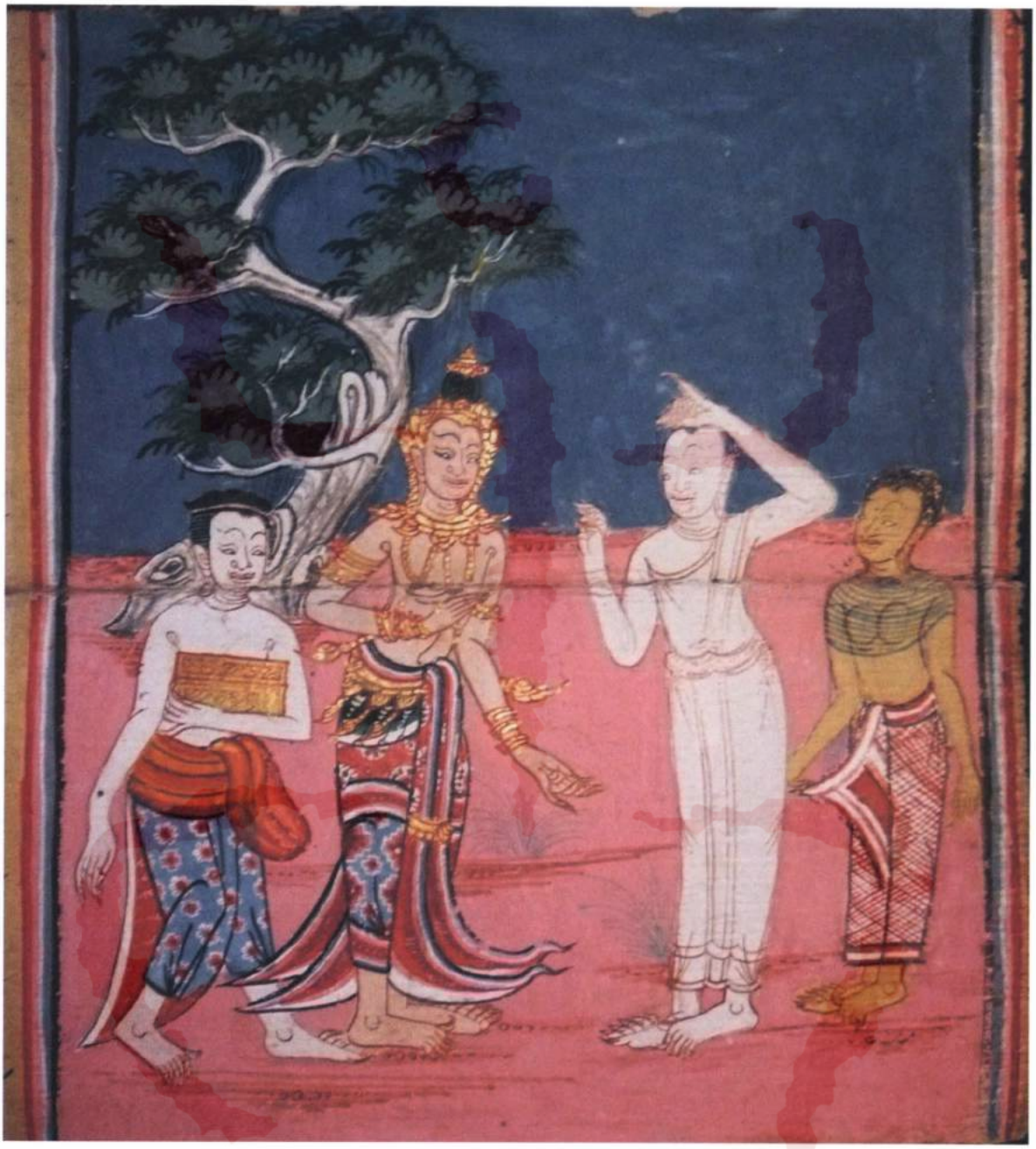

ภาพที่ ๑๘ การแต่งกายของราษฎร ตามแบบแผนครั้งกรุงศรีอยุธยา จิตรกรรมเล่าเรื่องทศชาติ สมุดข่อยสมัยอยุธยา - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๑๙ การแต่งกายของราษฎรในงานศิลปกรรมรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดตามแบบแผนการแต่งกายครั้งกรุงศรีอยุธยา จิตรกรรมเล่าเรื่องพระมาลัย สมุดข่อยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันพระภูมิที่การเรียนรู้แห่งชาติ

๒๐

ภาพที่ ๒๐ เจ้าจอมมารดาเที่ยง ในรัชกาลที่ ๔ แต่งกายตามแบบแผนผู้ดีครั้งกรุงเก่า - สำเนาภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ ๒๑-๒๒ การแต่งกายของราษฎรในสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดตามแบบแผนการแต่งกายครั้งกรุงศรีอยุธยา - สำเนาภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

๒๑

๒๒

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

นอกเหนือจากงานศิลปกรรมและภาพถ่ายเก่า เอกสารสำคัญของทางราชการ ไม่ว่าจะเป็นประเภทจดหมายเหตุบันทึกเหตุการณ์ หมายรับสั่งสำหรับจัดการพระราชพิธี จดหมายโต้ตอบระหว่างหน่วยงานกรมกอง สำเนาพระราชสาสน์ รายการสิ่งของอันเป็นเครื่องมงคลบรรณาการ บันทึกของราชทูต รวมทั้งพระราชพงศาวดารและวรรณคดี ได้รับการดูแลเอาใจใส่จัดเก็บรวบรวมไว้เป็นอย่างดี ทำให้มีเอกสารสำคัญในหอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ มากพอสำหรับการศึกษาค้นคว้าในเรื่องของผ้ายก โดยนำมาศึกษาวิเคราะห์ประกอบกับผืนผ้ายกที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในความดูแลของสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และพระราชทรัพย์อันเก็บรักษาไว้ในพระบรมมหาราชวัง รวมทั้งทรัพย์สินส่วนบุคคล และผ้าห่อคัมภีร์ตามพระอารามทั่วพระราชอาณาจักร ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างผ้ายกกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ค่อนข้างชัดเจนและสมบูรณ์

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานระบุอย่างชัดเจนว่าแหล่งผลิตผ้ายกที่สำคัญภายในพระราชอาณาจักสยาม ซึ่งมีฝีมือเลื่องชื่อลือชาเป็นที่พอใจของราชสำนักและผู้คนในสังคมสยาม ได้แก่ หัวเมืองในคาบสมุทรภาคใต้ตอนบนซึ่งมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง ส่วนแหล่งผลิตผ้ายกที่สำคัญจากต่างประเทศ ได้แก่ จีน และอินเดีย สำหรับผ้ายกจากหัวเมืองประเทศราชมลายูนั้น มีบทบาทและนำไปใช้สอยในสังคมสยามน้อยกว่าผ้ายกจากแหล่งผลิตอื่น เนื่องจากมีรูปลักษณ์ตามแบบอย่างและความนิยมในวัฒนธรรมมลายู

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

บทที่ ๒
ความสำคัญและบทบาทของผ้ายกในฐานะสื่อสะท้อนพัฒนาการทางสังคมไทย

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

หน้าที่ใช้สอยของผ้ายกตามบริบทของสังคมไทย

การสั่งทอหรือเกณฑ์ทอผ้ายกจากหัวเมืองในบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ตอนบน รวมทั้งการสั่งนำเข้าผ้ายกจากประเทศจีนและอินเดีย เพื่อนำมาใช้ในกิจการของราชสำนักสยาม และการซื้อหาผ้ายกมาไว้ในครอบครองในหมู่ชนชั้นสูงในสังคมไทยเมื่อครั้งอดีตนั้น ล้วนแต่เพื่อตอบสนองรูปแบบวัฒนธรรมการแต่งกายแบบสังคมเมืองหลวง ซึ่งได้สืบทอดปรัชญาแนวความคิดและประเพณีนิยมที่มีจุดกำเนิดมาจากสังคมยุคกรุงศรีอยุธยาแทบทั้งสิ้น

ข้อมูลเอกสารและหลักฐานเป็นผืนผ้ายกจำนวนมาก ทำให้สันนิษฐานได้ว่าราชสำนักสยามและผู้คนในสังคมไทย ได้นำผ้ายกเหล่านั้นมาใช้งานดังต่อไปนี้

๑. ผ้านุ่ง ใช้ในการพระราชพิธีที่กำหนดให้แต่งกายเต็มยศบางพระราชพิธี เช่น พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีโสกันต์และพระราชพิธีเกศากันต์ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีตรียัมพวายตรีปวาย เป็นต้น รวมทั้งใช้ในวาระสำคัญ เช่น พิธีบรรพชาอุปสมบท พิธีมงคลสมรส และพิธีโกนจุก เป็นต้น มีลักษณะเป็นผ้าผืนยาวประมาณ ๓ เมตรเศษ กว้างประมาณ ๙๐ เซนติเมตร ซึ่งตามปกติลักษณะการนุ่งผ้าแบบสุภาพทั้งบุรุษและสตรีในวัฒนธรรมของชาวสยามมีอยู่ ๒ แบบ คือ **การนุ่งจีบ และการนุ่งโจงกระเบน** สำหรับพิธีการสำคัญมีลักษณะการนุ่งผ้าที่พิเศษซับซ้อนขึ้นไป เช่น **การนุ่งจีบโจงไว้หางหงส์** สำหรับเจ้านายโสกันต์และเกศากันต์ **การนุ่งแบบบ่าวขุน** สำหรับพระยาแรกนาและพระยายืนชิงช้า เป็นต้น ส่วนการนุ่งผ้าในโอกาสลำลองหรืออยู่ในที่รโหฐาน ชาวสยามนิยมนุ่งผ้าในแบบที่เรียกว่า **นุ่งลอยชาย**

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๒๓ ผ้านุ่งยกทองจากอินเดีย
- ทรัพย์สินส่วนบุคคล

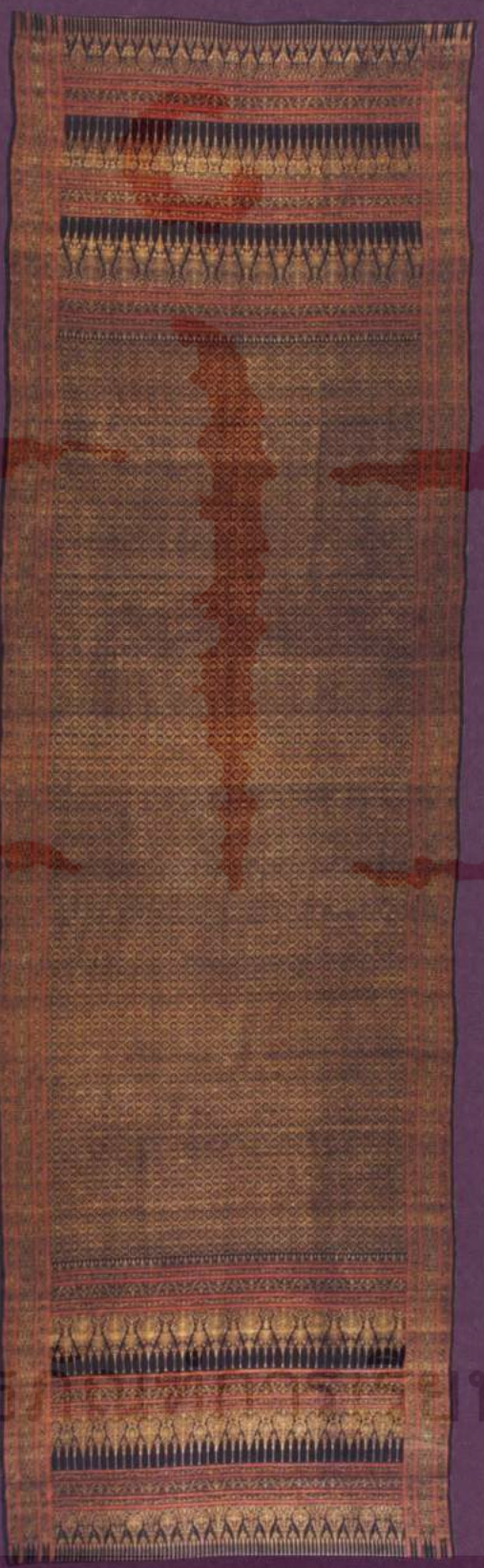

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๒๔ ผ้านุ่งยกทองจากจีน - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

ภาพที่ ๒๕ ผ้านุ่งยกทองสังทอจากภาคใต้ - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๒๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระภูษาโจงยกทอง ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก - สำเนาภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๒๗ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงพระภูษาจีบยกทอง ในการพระราชพิธีเต็มยศ - สำเนาภาพจากพระบรมมหาราชวัง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

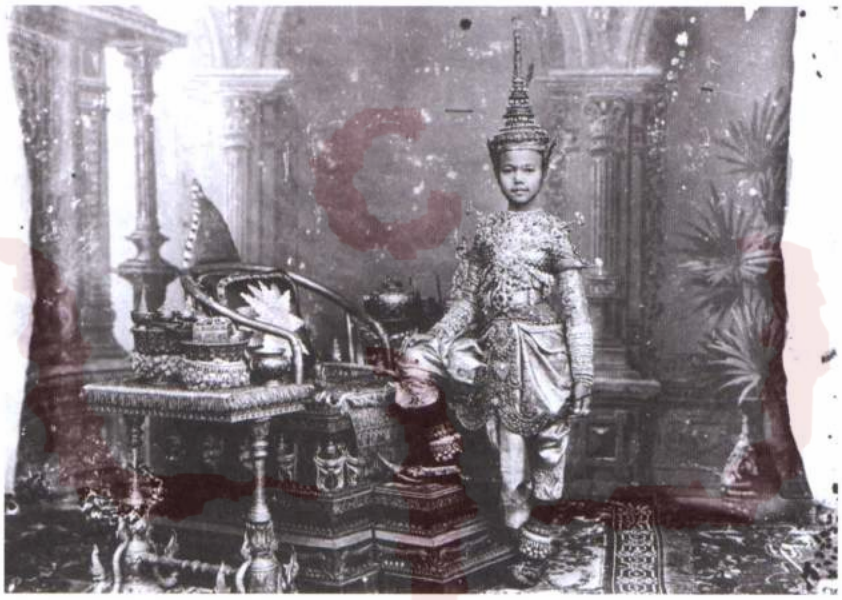

ภาพที่ ๒๘ สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ทรงพระภูษายกทองจีบโจงไว้หางหงส์ ในการพระราชพิธีโสกันต์ - สำเนาภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

๒๙

๓๐

ภาพที่ ๒๙-๓๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา ทรงพระภูษาจีบยกทอง ในการพระราชพิธีโสกันต์ - สำเนาภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๓๑ พระยาประดิพัทธภูบาล (คออยู่เหล ณ ระนอง) นุ่งผ้ายกทองแบบบ่าวขุน ทำหน้าที่พระยาแรกนา ในการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ - สำเนาภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สถาบันพัฒนาการเรียนรู้แห่งชาติ

๓๒

๓๓

ภาพที่ ๓๒-๓๓ ท่านผู้หญิงยมราช (ตลับ สุขุม) และหม่อมชื้น ประวิตร ณ อยุธยา นุ่งผ้าโจงกระเบนยกไหม - สำเนาภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

สำหรับผู้ที่มีหน้าที่ขึ้นขี่บังคับช้างประเภทต่าง ๆ มีตำรากล่าวไว้ถึงการนุ่งผ้าหลายแบบ มีความพิเศษพิสดารแตกต่างกัน เพื่อให้ผ้านุ่งมีส่วนช่วยอำนวยความสะดวกต่อการบังคับช้าง หรือการประกอบคชกรรมอื่น ๆ ผ้านุ่งบางผืนที่ใช้ในการนี้จึงมีขนาดพิเศษต้องทอเป็นผ้า ๒ ผืนนำมาเย็บเพลาะติดกัน

ภาพที่ ๓๔ สมปักยก หรือผ้ายกเจ็ดสี ชนิด ๒ ผืน เย็บเพลาะติดกัน สำหรับนุ่งด้วยวิธีพิเศษซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยคชกรรม - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

ราชสำนักสยาม จัดแบ่งผ้านุ่งยกออกเป็น ๒ กลุ่ม

กลุ่มแรก ไว้สำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบแก่ขุนนาง และพระบรมวงศานุวงศ์ หรือในบางครั้งได้พระราชทานเป็นเครื่องราชบรรณาการไปยังผู้ปกครองหรือประมุขประเทศต่าง ๆ เพื่อเป็นการเจริญสัมพันธไมตรี โดยทั่วไปเรียกกันว่า **"ผ้ายก"**

กลุ่มที่สอง ไว้สำหรับพระราชทานเป็นเครื่องยศหรือเครื่องแบบขุนนางตามบรรดาศักดิ์ ซึ่งมีลวดลายแตกต่างกันไปตามทำเนียบ เรียกว่า **"สมปักยก"**

สถาบันพิพิธภัณฑศึกษาเรียนรู้แห่งชาติ

๒. ผ้าห่ม มีขนาดใกล้เคียงกับผ้าขาวม้าในปัจจุบัน คือ มีความกว้างประมาณ ๗๐ เซนติเมตร ความยาวประมาณ ๑๘๕ เซนติเมตร ใช้สำหรับห่มหรือคลุมไหล่กันความหนาวเย็นทั้งบุรุษและสตรี หรือใช้เป็นผ้าแถบคาดอก ผ้าสไบห่มเฉวียงบ่าสำหรับสตรี

ภาพที่ ๓๕ ผ้าห่มตาราชวัดดอกเล็ก หรือราชวัดเลว (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๒๑)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๓. ผ้าคาดเอว เป็นผ้าผืนแคบยาว มีความกว้างประมาณ ๔๐ เซนติเมตร ความยาวประมาณ ๑๘๕ เซนติเมตร ใช้เป็นผ้าเกี้ยวหรือสมรดสำหรับคาดหรือเคียนเอวบุรุษในโอกาสพิเศษ

ภาพที่ ๓๖ ผ้าคาดเอวยกเจ็ดสี (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๒๒)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๔. **ผ้าเช็ดปาก** มีลักษณะสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดตั้งแต่ ๔๐ เซนติเมตร ไปจนกระทั่ง ๖๕ เซนติเมตร ใช้สำหรับเช็ดปากเพื่อซับน้ำหมาก หรือเหน็บไว้ตรงสะเอวเพื่อความสวยงาม รวมทั้งใช้ห่อของต่าง ๆ ที่มีขนาดไม่ใหญ่นัก เช่น เชี่ยนหมาก

ภาพที่ ๓๙ ผ้าเช็ดปากยกทอง (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๓๖)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๕. **เชิงผ้านุ่งหรือสังเวียนยก** เป็นผ้าที่ทอเฉพาะส่วนเชิงผ้าหรือสังเวียนผ้า ส่วนใหญ่ใช้สำหรับนำมาเย็บต่อเข้ากับผ้านุ่งเป็นเชิงผ้านุ่งโจงกระเบน มีลักษณะเหมือนกับองค์ประกอบส่วนเชิงผ้าที่เรียกว่า "สังเวียน" มีความกว้างประมาณ ๒๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๓ เมตรเศษ

ภาพที่ ๓๘ เชิงผ้านุ่ง หรือสังเวียนยกไหม (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๒๔)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๖. **ผ้าสำหรับตัดเสื้อ** และตัดเย็บเป็นสิ่งของเครื่องใช้อื่น ๆ เช่น หมวก หมอน ถลกบาตรย่ามพระภิกษุ ถุง ล่วม ผ้าห่อคัมภีร์ ภูษาโยง เป็นต้น มีทั้งผ้ายกที่ผลิตขึ้นในพระราชอาณาจักร และผ้ายกที่สั่งทอเป็นพับไม่มีเชิงไม่มีชาย สั่งนำเข้าจากต่างประเทศ มีชื่อเรียกตามแหล่งที่มา เช่น ตาด เข้มขาบ อัตลัด และเยียรบับ จากอินเดีย

ภาพที่ ๓๙ เสื้ออย่างน้อย สำหรับขุนนาง ตัดเย็บด้วยผ้าอัตลัด - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๔๐

๔๑

๔๓

๔๔

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

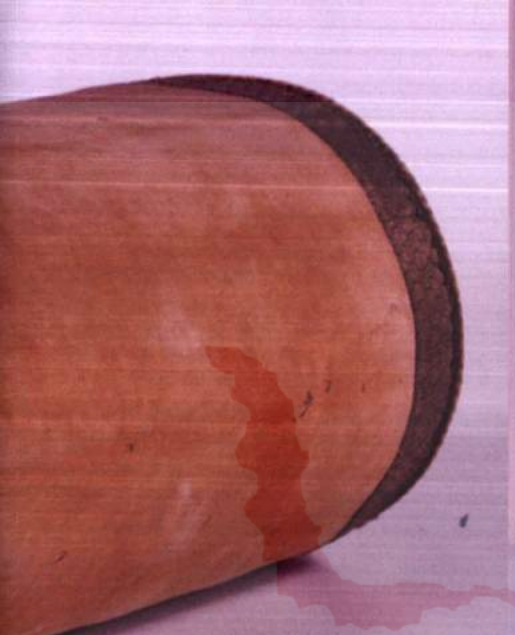

๔๒

๔๕

ภาพที่ ๔๐ หมวก ตัดเย็บด้วยผ้าเยียรบับ
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๔๑ หมอน ตัดเย็บด้วยผ้าเยียรบับ และผ้าตาดปักดิ้นทอง
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๔๒ หมวก ตัดเย็บด้วยผ้าตาด
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๔๓ เสื้ออย่างเทศ ตัดเย็บด้วยผ้าตาด
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๔๔ เสื้อ ตัดเย็บด้วยผ้าเยียรบับ
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๔๕ ผ้าเยียรบับ ลายพระปรมาภิไธยย่อ จปร
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๔๖

ภาพที่ ๔๖ ย่ามพระภิกษุ ตัดเย็บด้วยผ้ายกทอง - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา

ภาพที่ ๔๗ ภูษาโยงยกไหมแกมทอง - จัดแสดง ณ แหล่งเรียนรู้ชุมชนตามรอยพุทธทาสภิกขุ วัดโพธาราม ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

๔๗

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๗. ผ้าปูลาด มีทั้งชนิดที่นำผ้ายกชนิดสั่งทอเป็นพับจำพวก ตาด เข้มขาบ อัตลัด และเยียรบับ จากอินเดีย รวมทั้งแพรจีน มาตัดเย็บให้ได้ขนาดตามต้องการ และชนิดที่สั่งทอเป็นผืนขนาดใกล้เคียงกับผ้านุ่ง แต่มักใช้รูปแบบการจัดวางองค์ประกอบลวดลายโดยวางกรอบสี่เหลี่ยมล้อมรอบผืนผ้าในทำนองเดียวกับพรม

ภาพที่ ๔๘ ผ้าเข้มขาบ นำมาตัดเย็บตามขนาดที่ต้องการ ใช้สำหรับปูลาดหรือห่อของ
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๔๙ ผ้าอัตลัด นำมาตัดเย็บตามขนาดที่ต้องการ ใช้สำหรับปูลาดหรือห่อของ
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

การจัดวางองค์ประกอบของลวดลาย

จากการศึกษาภาคสนามของผู้วิจัย และการพิจารณาวิเคราะห์ผ้ายกจากแหล่งต่าง ๆ อย่างละเอียด ทั้งที่อยู่ในความดูแลของสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิพิธภัณฑ์ผ้าพระดำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต ผ้าห่อคัมภีร์ในพระอารามทั่วพระราชอาณาจักร แหล่งสะสมส่วนบุคคล รวมทั้งผ้ายกที่เก็บรักษาไว้ในพระบรมมหาราชวัง พบว่าผ้ายกที่ทอขึ้นเพื่อตอบสนองรูปแบบวัฒนธรรมการแต่งกายแบบสังคมเมืองหลวง และมีอายุอยู่ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น สามารถจัดแบ่งกลุ่มตามลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายบนผืนผ้า ได้ดังนี้

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑. แบบมีกรอบมีเชิง

ผ้ายกกลุ่มนี้พบหลายขนาด แตกต่างกันตามหน้าที่ใช้สอย โดยส่วนใหญ่ถ้าใช้เป็นผ้านุ่งมีขนาดความกว้างประมาณ ๙๐ เซนติเมตร หรือ ๑ เมตร ขนาดความยาวประมาณ ๓ เมตร ถ้าใช้เป็นผ้าคาดเอวบุรุษมีขนาดความกว้างประมาณ ๔๐ เซนติเมตร ขนาดความยาวประมาณ ๑๘๕ เซนติเมตร ส่วนใหญ่ออกแบบบรรจุลวดลายลงบนผืนผ้าในแนวนอน แบ่งส่วนสำคัญออกเป็น ๔ ส่วน คือ ๑) ท้องผ้า ๒) สังเวียนหรือขอบผ้า ๓) ชุดลายกรวยเชิง ๔) ช่อแทงท้อง

ภาพที่ ๕๐ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายบนผืนผ้า แบบมีกรอบมีเชิง

ภาพที่ ๕๑ ผ้านุ่งยกทอง แบบมีกรอบมีเชิง
- จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

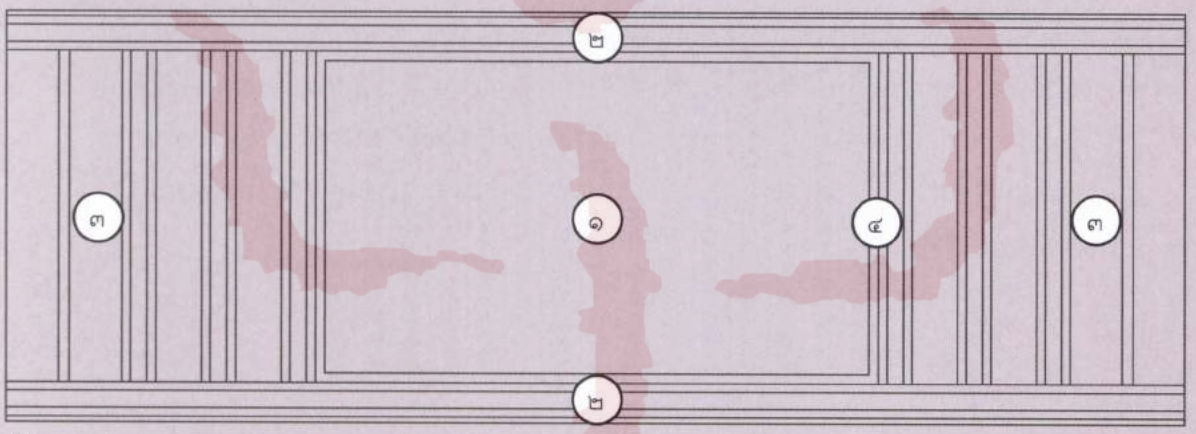

๕๐

๑) ท้องผ้า
๒) สังเวียนหรือขอบผ้า
๓) ชุดลายกรวยเชิง
๔) ช่อแทงท้อง

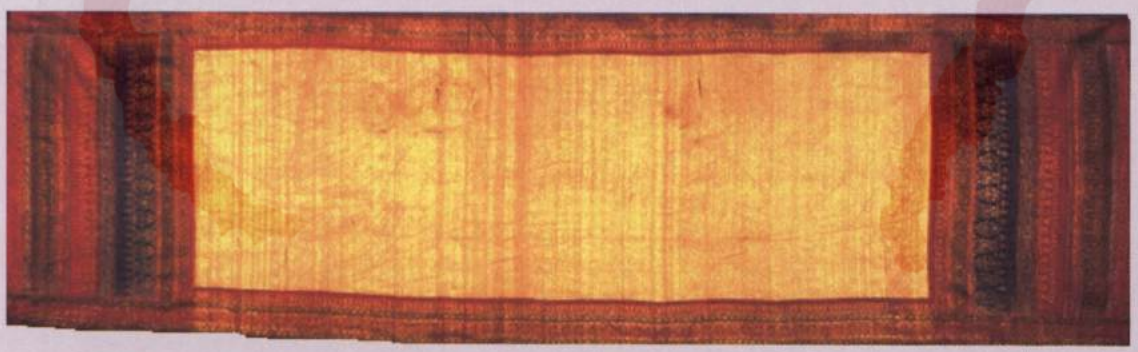

๕๑

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑) **ท้องผ้า** คือส่วนที่อยู่ตรงกลางของผืนผ้า นับเป็นส่วนที่โดดเด่นที่สุดและมีเนื้อที่มากที่สุดบนผืนผ้า ด้านบนและด้านล่างของท้องผ้าขนาบด้วยส่วนที่เรียกว่า "สังเวียน" และด้านข้างของท้องผ้าทั้งด้านซ้ายและด้านขวา ถูกกั้นไว้ด้วย "ชุดลายกรวยเชิง" มีลายทรงพุ่มคล้ายดอกบัวหางยาวหลายขนาดเรียงสลับกันล้อมรอบทั้งสี่ด้าน เรียกว่า "ช่อแทงท้อง" ผลจากการศึกษาวิจัยส่งผลให้ผู้วิจัยพอจะมีแนวทางในการจำแนกโครงสร้างของลวดลายท้องผ้าบนผืนผ้ายกในกลุ่มแบบมีกรอบมีเชิงออกเป็นหมวดหมู่ ได้ดังนี้

ภาพที่ ๕๒ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายริ้ว

ภาพที่ ๕๓ ผ้านุ่งยกทองแบบมีกรอบมีเชิง บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายริ้ว - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑.๑) โครงสร้างลายท้องผ้าในรูปแบบของลายริ้ว

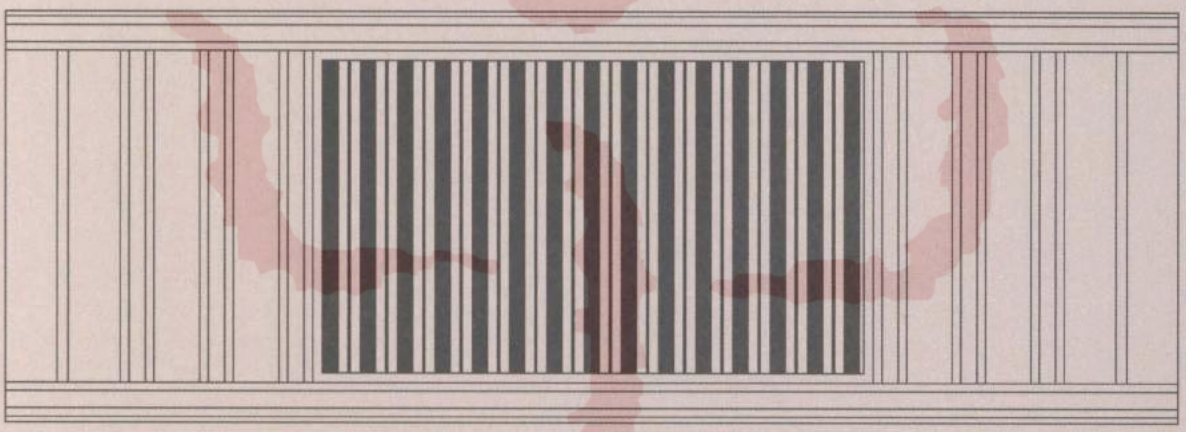

๕๒

๕๓

สถาบันวิจัยและพัฒนาการเรียนรู้แห่งชาติ

๑.๒) โครงสร้างลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง

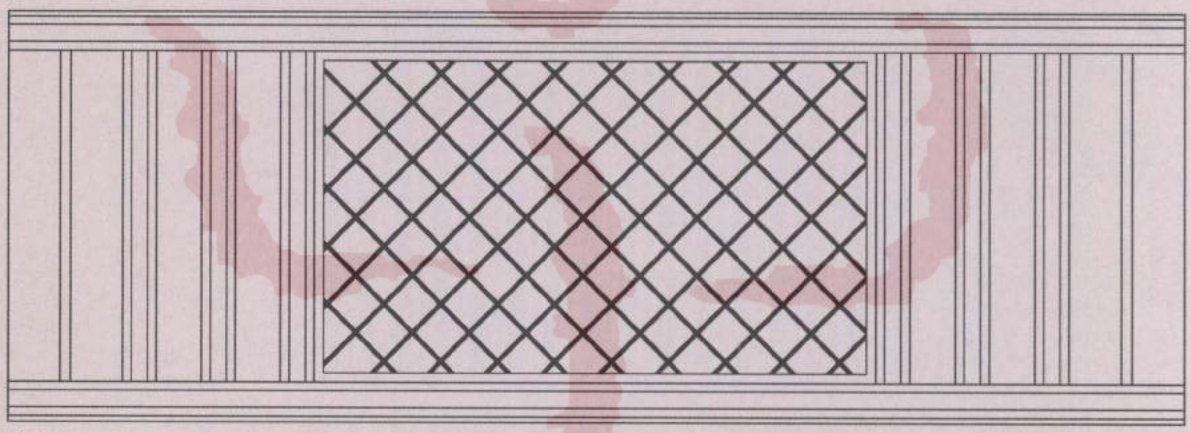

๕๔

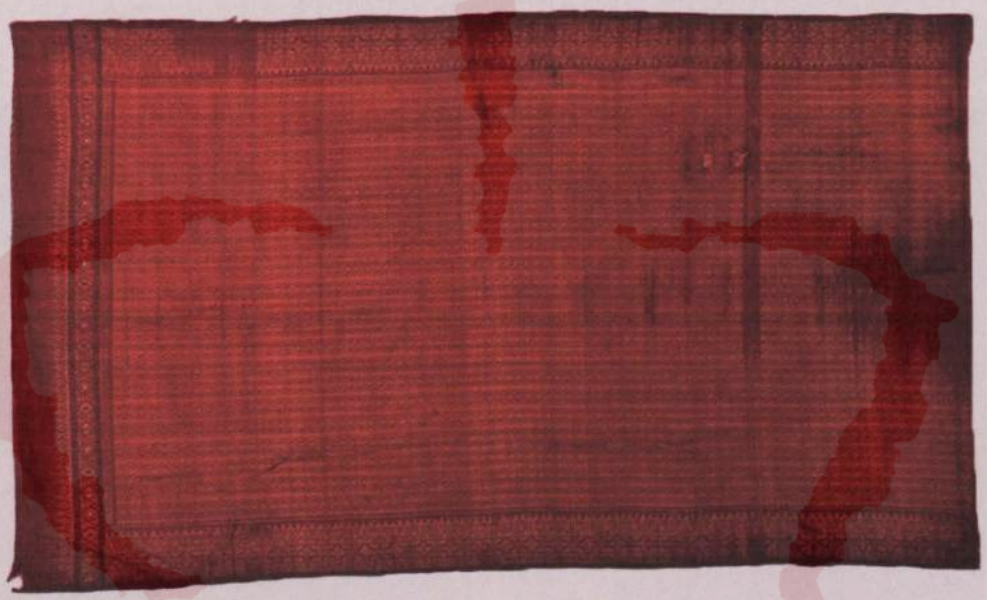

๕๕

๕๖

ภาพที่ ๕๔ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง

ภาพที่ ๕๕- ๕๖ ผ้านุ่งยกไหมแกมทองแบบมีกรอบมีเชิงบรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

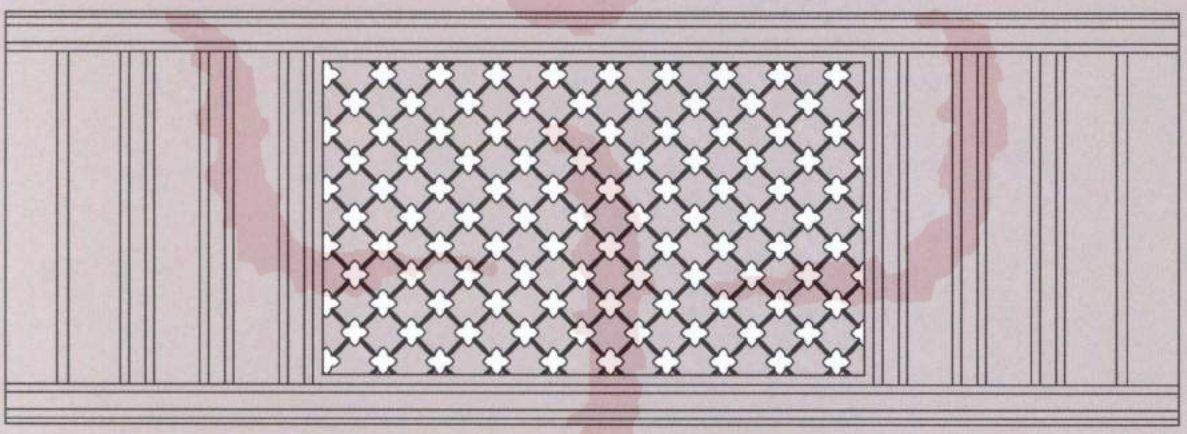

๕๗

๕๘

๕๙

ภาพที่ ๕๗ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง

ภาพที่ ๕๘-๕๙ ผ้านุ่งยกไหมแบบมีกรอบมีเชิง บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันวิจัยมรดกภูมิปัญญาการเรียนรู้แห่งชาติ

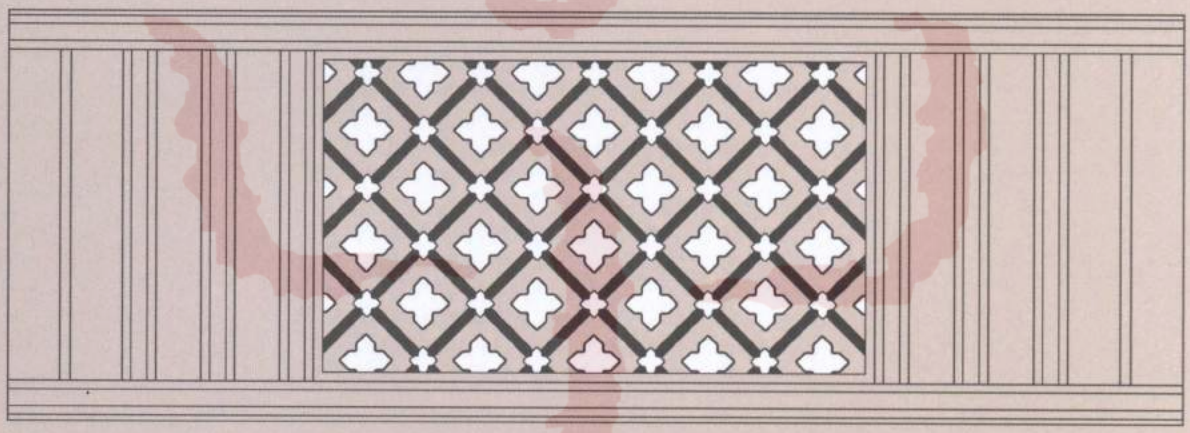

๖๐

๖๑

๖๑

ภาพที่ ๖๐ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง

ภาพที่ ๖๑ ผ้านุ่งยกไหมแบบมีกรอบมีเชิง บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๑.๓) โครงสร้างลายท้องผ้าในรูปแบบของลายพุ่มข้าวบิณฑ์

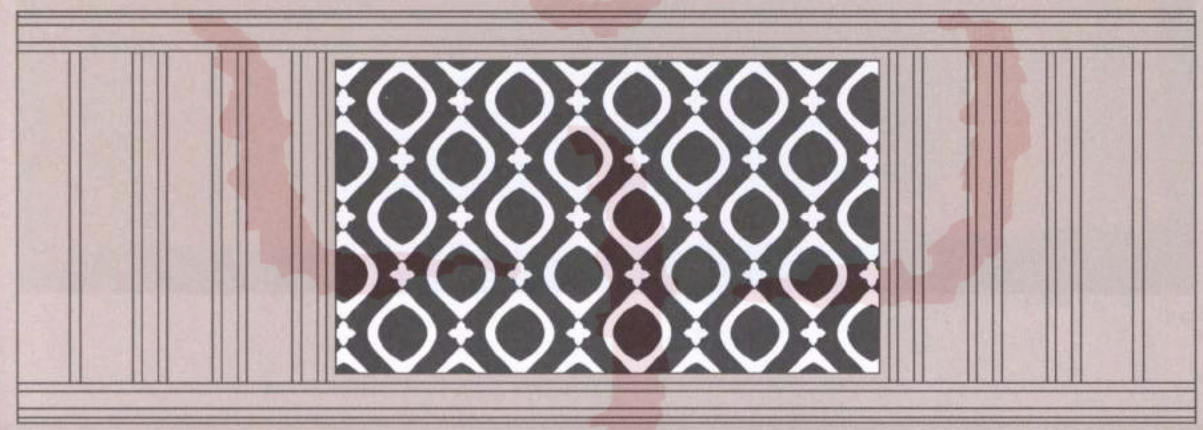

๖๒

๖๓

๖๔

ภาพที่ ๖๒ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายพุ่มข้าวบิณฑ์

ภาพที่ ๖๓-๖๔ ผ้านุ่งยกทองแบบมีกรอบมีเชิง บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายพุ่มข้าวบิณฑ์ - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันวัฒนธรรมการเรียนรู้แห่งชาติ

๖๕

ภาพที่ ๖๕-๖๖ ผ้านุ่งยกไหมแกมทองแบบมีกรอบมีเชิงบรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายพุ่มข้าวบิณฑ์ - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

ภาพที่ ๖๗-๖๘ ผ้านุ่งยกไหมแกมทองแบบมีกรอบมีเชิงบรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายพุ่มข้าวบิณฑ์ - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา

๖๘

๖๗

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๑.๔) โครงสร้างลายท้องผ้าในรูปแบบของลายดอกลอย

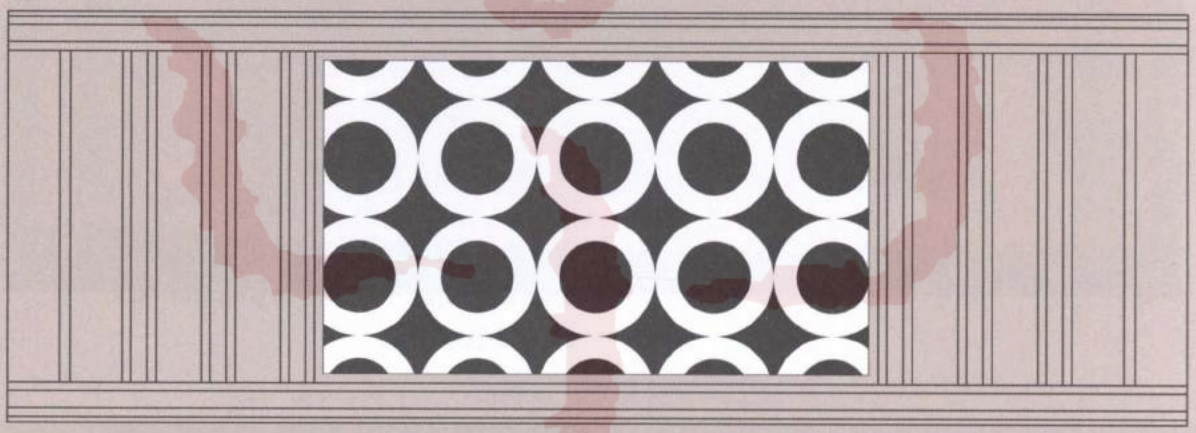

๖๙

๗๐

๗๑

ภาพที่ ๖๙ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายดอกลอย

ภาพที่ ๗๐-๗๑ ผ้านุ่งยกทองแบบมีกรอบมีเชิงบรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายดอกลอย - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๗๒

๗๓

ภาพที่ ๗๒-๗๓ ผ้านุ่งยกทองแบบมีกรอบมีเชิง บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายดอกลอย - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันการเรียนรู้แห่งชาติ

๒) **สังเวียนหรือขอบผ้า** มีลักษณะเป็นแถบแคบยาว อยู่ติดกับขอบผ้าด้านบนและด้านล่าง วิ่งตลอดผืนจากชายผ้าด้านหนึ่งจรดสุดชายผ้าอีกด้านหนึ่ง สังเวียนผ้ากลุ่มนี้ประกอบด้วยแถบหลายแถบประกอบกันเป็นชุด แถบที่สำคัญที่สุดมีขนาดใหญ่กว่าแถบอื่น ๆ เรียกว่า **"แม่ลาย"** การผูกลายในส่วนนี้ใช้ลายไม่ต่ำกว่าสองลายสลับต่อเนื่องกันตลอดทั้งแถบ ตรงปลายสุดของแถบบริเวณชายผ้าทั้งสองด้านผูกเป็นลายทรงกรวยหันปลายแหลมออกด้านนอกชายผ้า ทั้งด้านบนและด้านล่างของแม่ลาย มีแถบขนาดเล็กวิ่งขนาบไปตลอดแนว ภายในบรรจุลายในทำนองเดียวกับแม่ลายแต่เนื่องจากมีขนาดเล็กและแคบกว่ามากจึงจำเป็นต้องตัดทอนรายละเอียดลง เรียกส่วนนี้ว่า **"ลูกขนาบ"**

ภาพที่ ๗๔-๗๖ ตัวอย่างชุดลายสังเวียนบนผืนผ้ายกแบบมีกรอบมีเชิง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

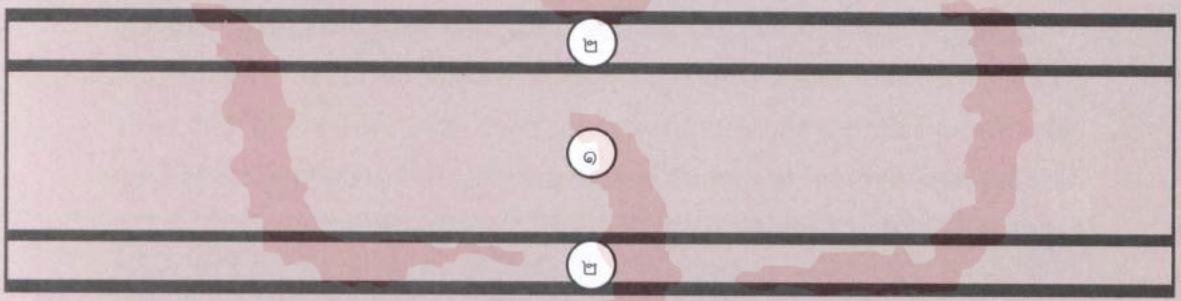

๗๔

๑.แม่ลาย
๒.ลูกขนาบ

๗๕

๗๖

สถาบันพัฒนาการเรียนรู้แห่งชาติ

๓) ชุดลายกรวยเชิง คือ ชุดลายที่บรรจุตั้งฉากกับลายชุดสังเวียน โดยมีเนื้อที่อยู่ระหว่างลายชุดสังเวียนตรงบริเวณชายผ้าทั้งสองด้าน ประกอบด้วย **"ชุดลายหน้ากระดาน"** ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับชุดลายสังเวียน คือ ประกอบด้วยแม่ลายและลูกขนาบ ถัดออกมาจากชุดลายหน้ากระดาน มีลายในรูปทรงกรวยอย่างน้อยสองแบบเรียงสลับกันหันด้านปลายแหลมออกสู่ด้านนอกของชายผ้า เรียกว่า **"ลายกรวยเชิง"** เมื่อนำชุดลายหน้ากระดานกับลายกรวยเชิงมาประกอบกันเกิดเป็นส่วนที่เรียกว่า **"ชุดลายกรวยเชิง"** หรือ **"กรวยเชิง"** หรือ **"ชายกรวย"**

เนื่องจากลายกรวยเชิงเกิดจากลายในรูปทรงกรวยเรียงต่อกัน ทำให้ตรงส่วนปลายแหลมของกรวยเมื่อเรียงต่อกันเกิดเป็นช่องว่าง ช่างจึงคิดผูกลายแตกออกเป็นกิ่งก้าน บรรจุลงไปเพื่อลดทอนช่องว่าง ทำให้ลายในส่วนนี้แลดูคล้ายกับตรีศูลหรือยันตร์โดยมิได้ตั้งใจ ซึ่งอาจจะทำให้ผู้ที่ขาดความรู้ลึกซึ้งในวัฒนธรรมไทยเข้าใจผิดได้ โดยแท้ที่จริงแล้วกำเนิดและกระแสวิวัฒนาการของลายกรวยเชิงมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับตรีศูลหรือยันตร์แต่อย่างใด

ผ้ายกในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ประกอบด้วยชุดกรวยเชิงด้านละ ๓-๔ ชุดด้วยกัน มีขนาดของเนื้อที่ลดหลั่นกันไป เนื้อที่ของชุดกรวยเชิงชั้นในสุดชิดกับท้องผ้ามีขนาดกว้างสุด พบผ้ายกในกลุ่มนี้เพียงจำนวนเล็กน้อยที่มีชุดกรวยเชิงด้านละไม่ครบสาม

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

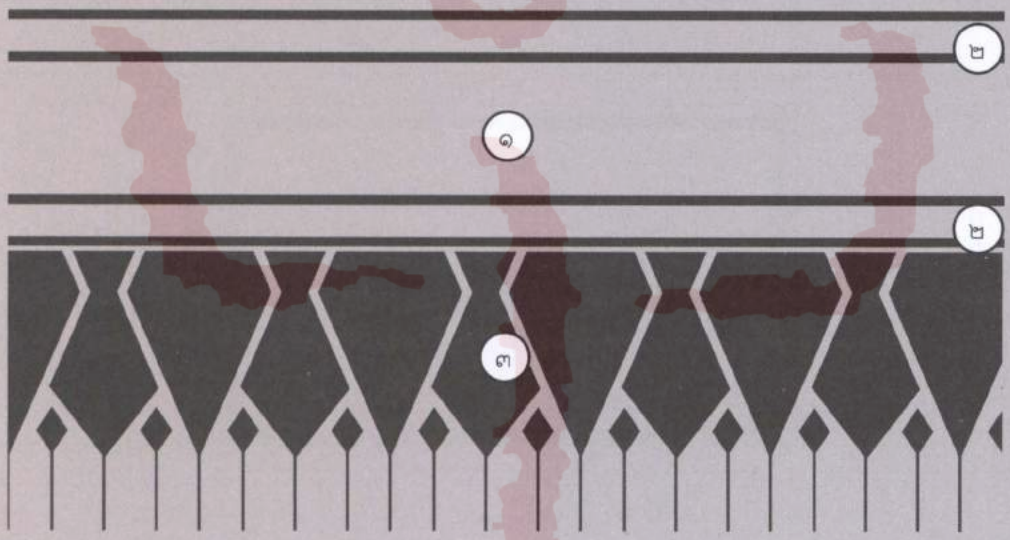

๗๗

๑.หน้ากระดาน
๒.ลูกขนาบ
๓.กรวยเชิง

๗๘

ภาพที่ ๗๗-๗๘ ตัวอย่างชุดลายกรวยเชิง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๔) **ช่อแทงท้อง** เป็นลายทรงพุ่มคล้ายดอกบัวหางยาวหลายขนาดเรียงสลับกันล้อมรอบท้องผ้าทั้งสี่ด้าน

๗๙

๘๐

ภาพที่ ๗๙ ภาพแสดงตำแหน่งการจัดวางองค์ประกอบของช่อแทงท้องบนผืนผ้า

ภาพที่ ๘๐ ภาพลานเส้นแสดงรูปลักษณะของช่อแทงท้อง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

การจัดวางองค์ประกอบและบรรจุลายลงบนผืนผ้าของผ้ายกกลุ่มนี้ ถือได้ว่าครบถ้วนและสมบูรณ์ที่สุดตามวัฒนธรรมการแต่งกายของชาวสยาม เมื่อนำมาใช้เป็นผ้านุ่งก็ถือเป็นผ้านุ่งแบบทางการ ซึ่งมีเอกสารที่พอจะใช้อ้างอิงหรือแสดงให้เห็นถึงแนวความคิดดังกล่าว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

หากพิจารณาจากประกาศวางระเบียบให้เจ้านายแต่งพระองค์ ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาและตามเสด็จพระราชดำเนิน ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า

> "...จึงโปรดเกล้าฯ หมายประกาศว่าแต่นี้ต่อไปเมื่อหน้าห้ามมิให้เจ้านายทรงผ้าไม่มีกรอบไม่มีเชิง[๑] แล้วคาดฉลองพระองค์ครุย หรือทรงผ้าที่มีกรอบมีเชิงแต่ทรงคาดแพร (ต้นฉบับขาด) วันเสด็จมาถือน้ำ หรือแต่งพระองค์ตามเสด็จไปตามเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตรา ทางใดก็ถึงตำบลใดก็ดี..."
> (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๐๔ : ๓๒๑-๓๒๒)

พอจะมองเห็นว่า ผ้าที่มีกรอบมีเชิง เป็นผ้าที่เหมาะสมกับการแต่งตัวอย่างเป็นทางการมากกว่า จึงทรงกำหนดให้ใช้คู่กับฉลองพระองค์ครุย ส่วนผ้าที่ไม่มีกรอบไม่มีเชิงทรงกำหนดให้ใช้คู่กับแพรคาดเอว

นอกจากนั้น ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จากสานส์สมเด็จทรงมีลายพระหัตถ์ไว้ว่า

> "...ผ้ากรวยสามชั้นจะใช้สำหรับนุ่งออกงานการทั้งผู้หญิงผู้ชาย ผ้าชายกรวยชั้นเดียว[๒] สำหรับนุ่งดามปกติ..."
> (นริศรานุวัดติวงศ์และดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๔ (๑) : ๙๓)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

[๑] กรอบ หมายถึง สังเวียนหรือขอบผ้า, เชิง หมายถึง ชุดลายกรวยเชิง

[๒] กรวยหรือชายกรวย หมายถึง ชุดลายกรวยเชิง ผ้ากรวยสามชั้น หมายถึง ผ้าที่มีชุดลายกรวยเชิง ๓ ชุด ผ้ากรวยชั้นเดียว หมายถึง ผ้าที่มีชุด ลายกรวยเชิงชุดเดียว

๒.แบบมีเชิงไม่มีกรอบ

ผ้ายกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ใช้เป็นผ้านุ่ง มีขนาดความกว้างประมาณ ๙๐ เซนติเมตร หรือ ๑ เมตร ขนาดความยาวประมาณ ๓ เมตร บรรจุลวดลายลงบนผืนผ้าในแนวนอน เช่นเดียวกับกลุ่มแรก แบ่งส่วนสำคัญออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ท้องผ้า ๒) ชุดลายกรวยเชิง

ภาพที่ ๘๑ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายบนผืนผ้า แบบมีเชิงไม่มีกรอบ

ภาพที่ ๘๒-๘๓ ผ้านุ่งยกทอง แบบมีเชิงไม่มีกรอบ - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๘๑

๑) ท้องผ้า

๒) ชุดลายกรวยเชิง

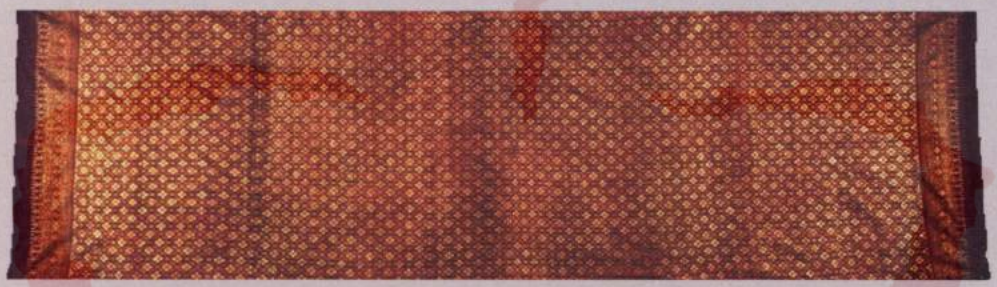

๘๒

๘๓

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๑) **ท้องผ้า** เป็นส่วนที่กินเนื้อที่เกือบทั้งหมดของผืนผ้าโดยเว้นเนื้อที่ตรงชายผ้าด้านซ้ายและด้านขวาไว้เพียงเล็กน้อย เพื่อบรรจุชุดลายกรวยเชิง ผลจากการศึกษาวิจัยส่งผลให้ผู้วิจัยพอจะมีแนวทางในการจำแนกโครงสร้างของลวดลายท้องผ้าบนผืนผ้ายกในกลุ่มแบบมีเชิงไม่มีกรอบออกเป็นหมวดหมู่ ได้ดังนี้

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑.๑) โครงสร้างลายท้องผ้าในรูปแบบของลายริ้ว

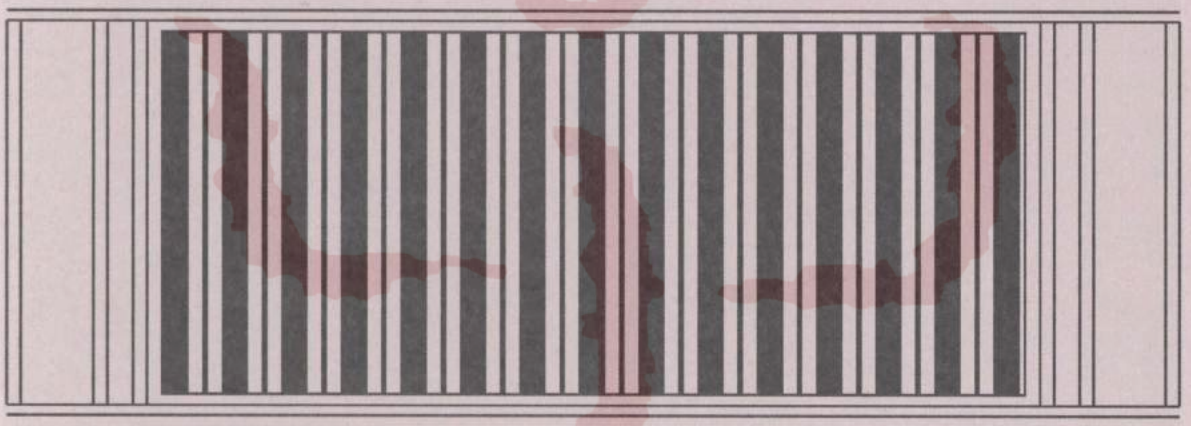

๘๔

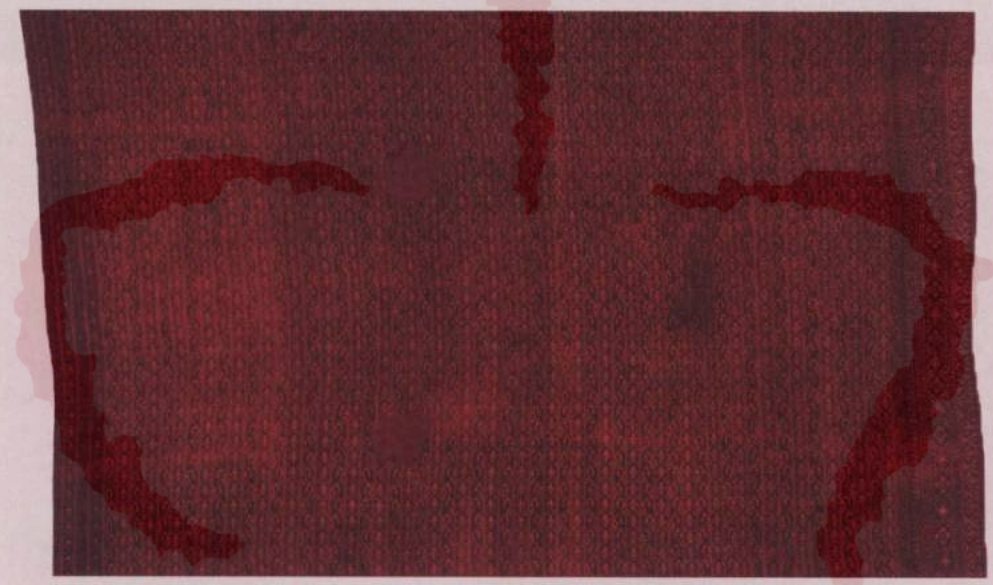

๘๕

๘๖

ภาพที่ ๘๔ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายริ้ว (มีเชิงไม่มีกรอบ)

ภาพที่ ๘๕-๘๖ ผ้านุ่งยกไหมเชิงทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายริ้ว - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๘๗

๘๘

ภาพที่ ๘๗-๘๘ ผ้านุ่งยกไหมเชิงทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายริ้ว - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๑.๒) โครงสร้างลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตาราง

๘๙

๙๐

๙๑

ภาพที่ ๘๙ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายตาราง (มีเชิงไม่มีกรอบ)

ภาพที่ ๙๐-๙๑ ผ้านุ่งยกไหมเชิงทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตาราง - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑.๓) โครงสร้างลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง

๙๒

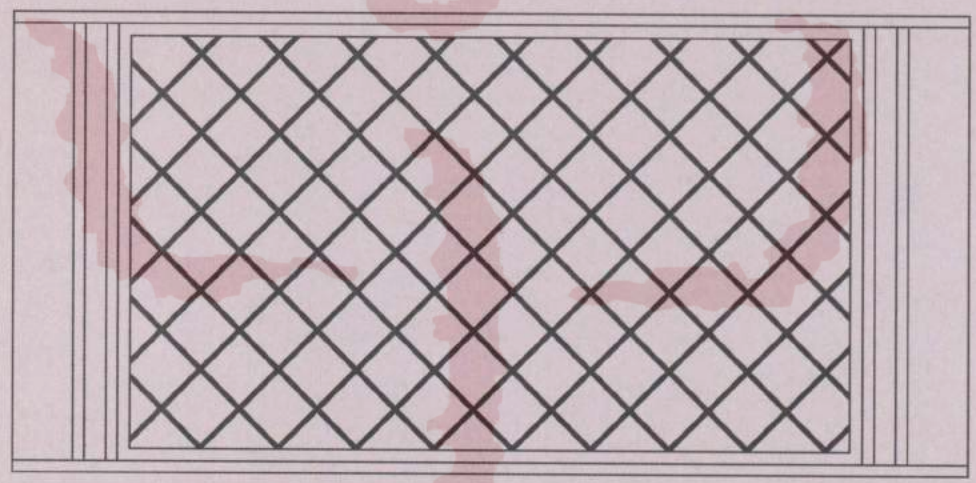

๙๓

๙๔

ภาพที่ ๙๒ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง (มีเชิงไม่มีกรอบ)

ภาพที่ ๙๓-๙๔ ผ้านุ่งยกไหมเชิงทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบบรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

สถาบันวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่แห่งชาติ

๙๕

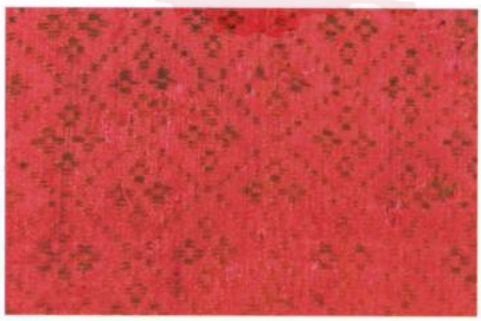

๙๖

๙๗

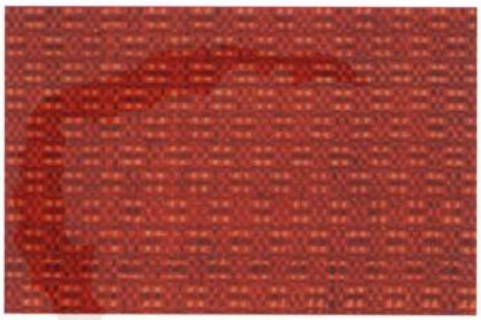

๙๘

ภาพที่ ๙๕-๙๖ ผ้านุ่งยกไหมเชิงทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง - แหล่งสะสมส่วนบุคคล

ภาพที่ ๙๗-๙๘ ผ้านุ่งยกไหมแบบมีเชิงไม่มีกรอบ บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้และพัฒนาสังคม

๙๙

๑๐๐

๑๐๑

ภาพที่ ๙๙ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง (มีเชิงไม่มีกรอบ)

ภาพที่ ๑๐๐-๑๐๑ ผ้านุ่งยกไหมแกมทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบบรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

สถาบันวัฒนธรรมและการเรียนรู้แห่งชาติ

๑๐๒

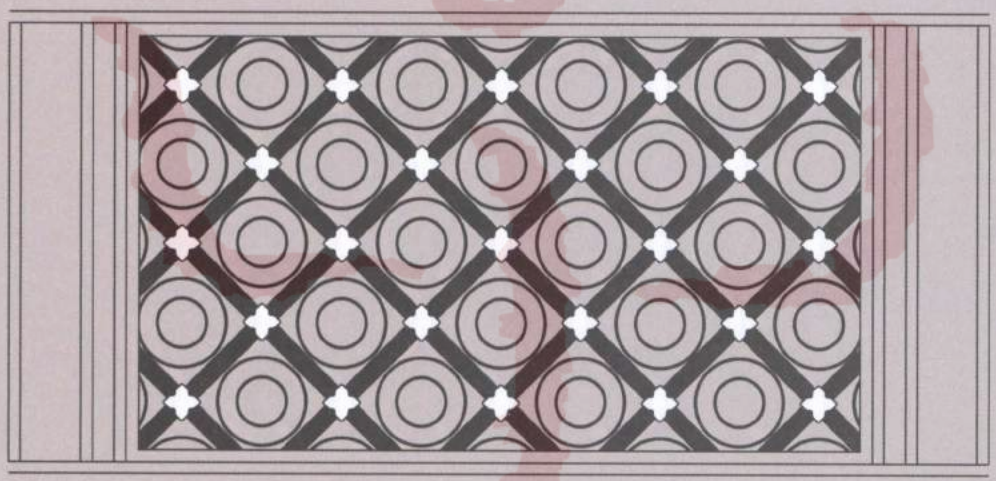

๑๐๓

๑๐๔

ภาพที่ ๑๐๒ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง (มีเชิงไม่มีกรอบ)

ภาพที่ ๑๐๓ –๑๐๔ ผ้านุ่งยกไหมแกมทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑.๔) โครงสร้างลายท้องผ้าในรูปแบบของลายพุ่มข้าวบิณฑ์

๑๐๕

๑๐๖

๑๐๗

ภาพที่ ๑๐๕ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายพุ่มข้าวบิณฑ์ (มีเชิงไม่มีกรอบ)

ภาพที่ ๑๐๖-๑๐๗ ผ้านุ่งยกไหมเชิงทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายพุ่มข้าวบิณฑ์ - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑.๕) โครงสร้างลายท้องผ้าในรูปแบบของลายดอกลอย

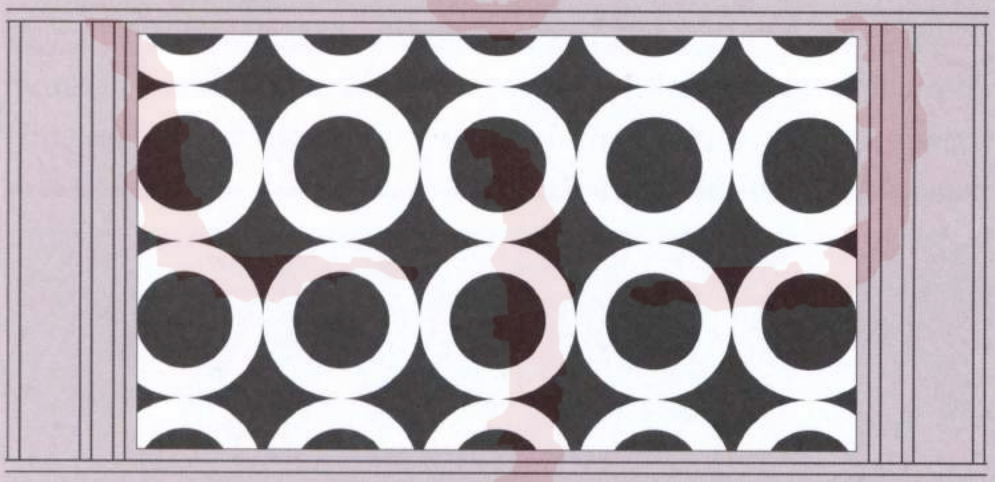

๑๐๘

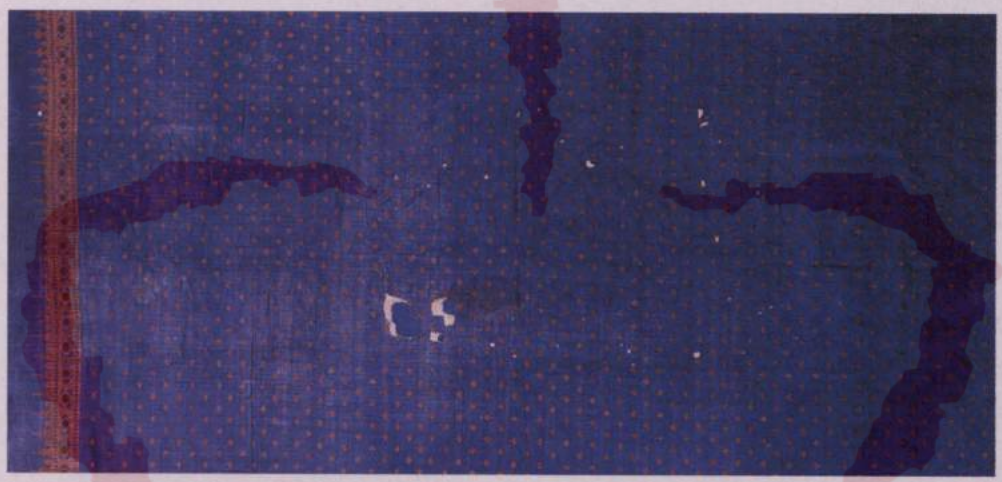

๑๐๙

๑๑๐

ภาพที่ ๑๐๘ ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบของลวดลายท้องผ้า ในรูปแบบของลายดอกลอย (มีเชิงไม่มีกรอบ)

ภาพที่ ๑๐๙-๑๑๐ ผ้านุ่งยกไหมเชิงทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบบรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายดอกลอย - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๒) ชุดลายกรวยเชิง มีเนื้อที่อยู่ตรงส่วนปลายสุดของผืนผ้าทั้งสองด้าน ประกอบด้วยชุดลายหน้ากระดานกับลายกรวยเชิงเช่นเดียวกัน ผ้ายกในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่นิยมบรรจุชุดลายกรวยเชิงเพียงด้านละ ๑ ชุดเท่านั้น มีเพียงส่วนน้อยที่บรรจุชุดลายกรวยเชิงเกินด้านละ ๑ ชุด ส่วนเนื้อที่เชื่อมต่อระหว่างชุดลายกรวยเชิงกับท้องผ้า มีทั้งแบบที่บรรจุชุดลายกรวยเชิงเชื่อมต่อกับท้องผ้าและแบบที่มีลายทรงพุ่มคล้ายดอกบัวหางยาวที่เรียกว่า “ช่อแทง” ท้องมาคั่น

ภาพที่ ๑๑๑ ตัวอย่างชุดลายกรวยเชิงบนผืนผ้ายกแบบมีเชิงไม่มีกรอบ

ภาพที่ ๑๑๒ ชุดลายกรวยเชิงแบบมีช่อแทงท้อง

ภาพที่ ๑๑๓ ชุดลายกรวยเชิงแบบไม่มีช่อแทงท้อง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

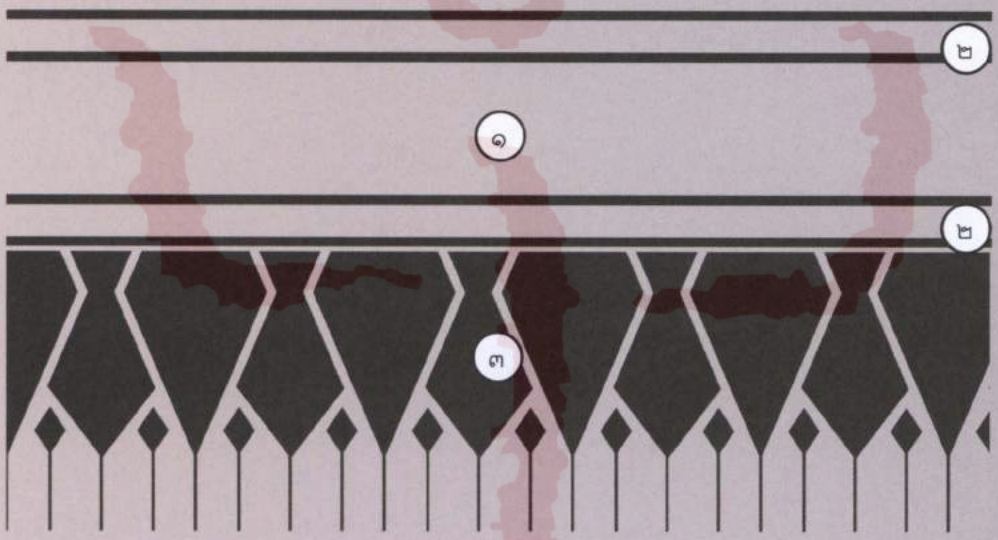

๑๑๑

๑.หน้ากระดาน
๒.ลูกขนาบ
๓.กรวยเชิง

๑๑๒

๑๑๓

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

รายละเอียดและความหมายของลวดลาย
ตามบริบทของสังคมไทย

ลวดลายสามัญ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑. **ลายพรรณพฤกษา** เป็นลวดลายที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยได้รับแรงบันดาลใจจากพืชพรรณธรรมชาติรอบตัว ซึ่งมีทั้งต้นไม้ เถาไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ดอกไม้ และช่อดอกไม้ โดยมีจุดมุ่งหมายในเรื่องของสุนทรียภาพเป็นหลัก ดังนั้นจึงนำมาใช้ได้โดยทั่วไป มิได้จัดเป็นลายหวงห้ามหรือสงวนสิทธิเฉพาะชนชั้นสูง มีพบเพียงส่วนน้อยที่นำมาจัดวางประกอบกับลวดลายชั้นสูง เพื่อใช้ในวาระพิเศษ

๑๑๔

๑๑๕

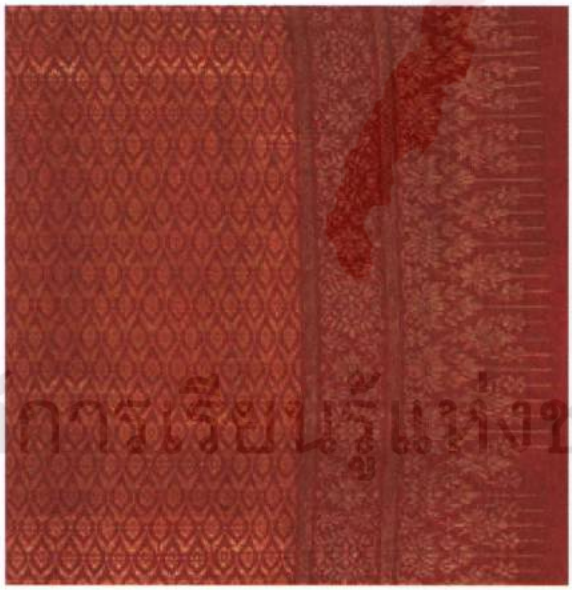

ภาพที่ ๑๑๔ ผ้าเช็ดปากยกไหมลายพรรณพฤกษา (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๑๒)

ภาพที่ ๑๑๕ ผ้านุ่งยกไหมเชิงทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ ส่วนท้องผ้าและลายชุดกรวยเชิง เป็นลายพรรณพฤกษา - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๑๑๖

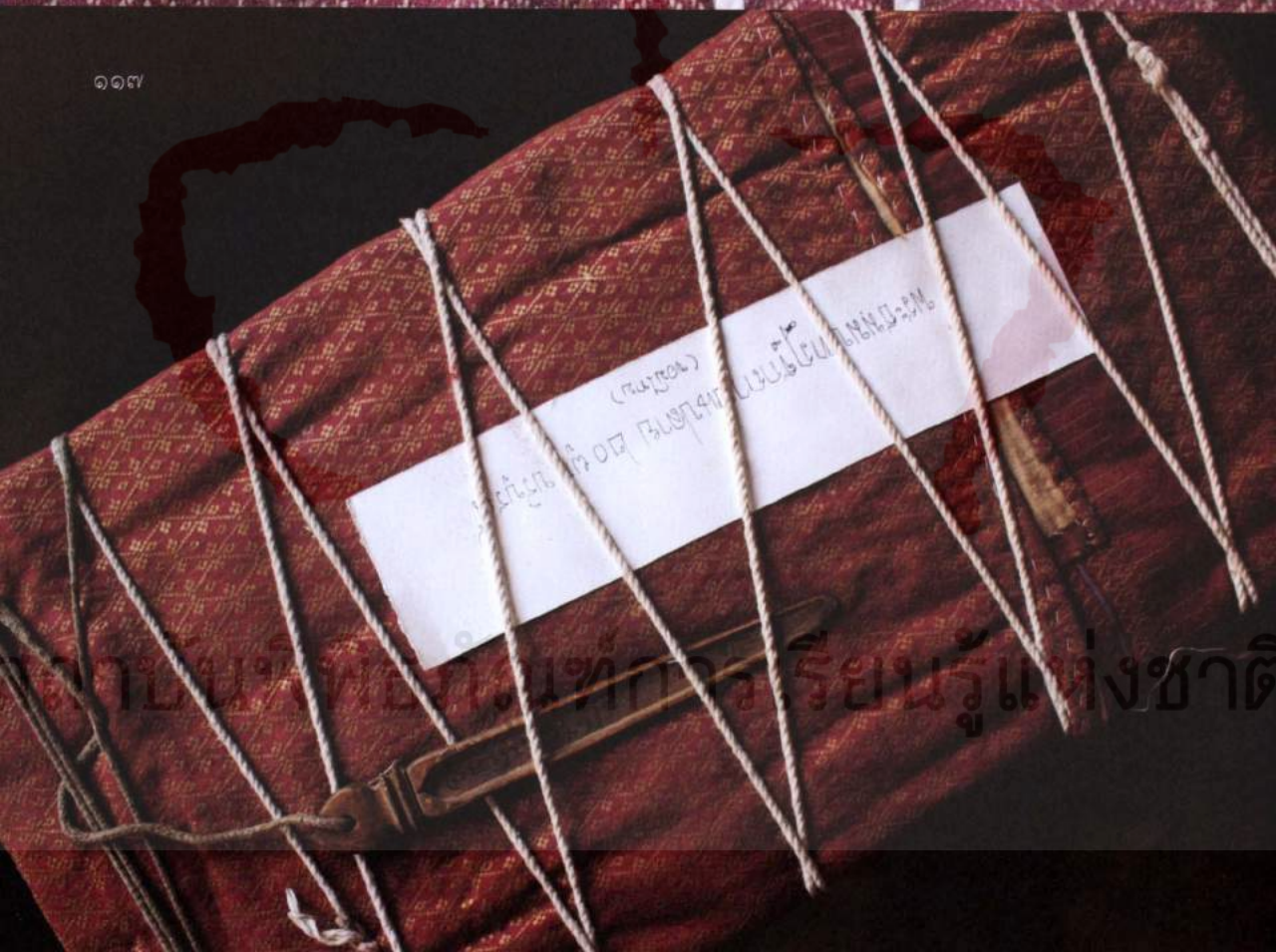

๑๑๗

สำนักหอสมุดแห่งชาติ สำนักวิทยบริการฯ หอสมุดแห่งชาติ

๑๑๘

๑๑๙

ภาพที่ ๑๑๖-๑๑๗ ผ้านุ่งยกแบบมีเชิงไม่มีกรอบ ถวายเป็นผ้าห่อคัมภีร์วัดสมุหนิมิต ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนท้องผ้าเป็นลายพรรณพฤกษา

ภาพที่ ๑๑๘ ผ้าทรงยกไหมเชิงทอง แบบมีกรอบมีเชิง ส่วนท้องผ้าเป็นลายพรรณพฤกษา นำมาจัดวางประกอบกับลายสังเวียนและลายชุดกรวยเชิงลายกระหนก ซึ่งจัดเป็นลวดลายชั้นสูง สำหรับใช้ในกิจการของราชสำนัก (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๔๒)

ภาพที่ ๑๑๙ ผ้าทรงยกไหมเชิงทอง แบบมีกรอบมีเชิง ส่วนท้องผ้าเป็นลายพรรณพฤกษา นำมาจัดวางประกอบกับลายสังเวียนและลายชุดกรวยเชิงลายกระหนก ซึ่งจัดเป็นลวดลายชั้นสูง สำหรับใช้ในกิจการของราชสำนัก (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๓๗)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๒. ลายเรขาคณิต เป็นลวดลายที่ประดิษฐ์ขึ้นด้วยรูปทรงเรขาคณิต ทั้งทรงเหลี่ยมและทรงกลมประกอบกัน ลวดลายประเภทนี้ส่วนใหญ่คิดประดิษฐ์ขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายในด้านสุนทรียภาพเป็นหลักเช่นเดียวกับลายพรรณพฤกษา และมิได้หวงห้ามหรือสงวนสิทธิไว้สำหรับชนชั้นสูงเช่นกัน มีพบเพียงส่วนน้อยที่นำมาจัดวางประกอบกับลวดลายชั้นสูง เพื่อใช้ในวาระพิเศษ

ภาพที่ ๑๒๐ ผ้านุ่งยกไหมเชิงทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยม เรียกว่าลายราชวัตโคม หรือราชวัตดอกใหญ่ - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

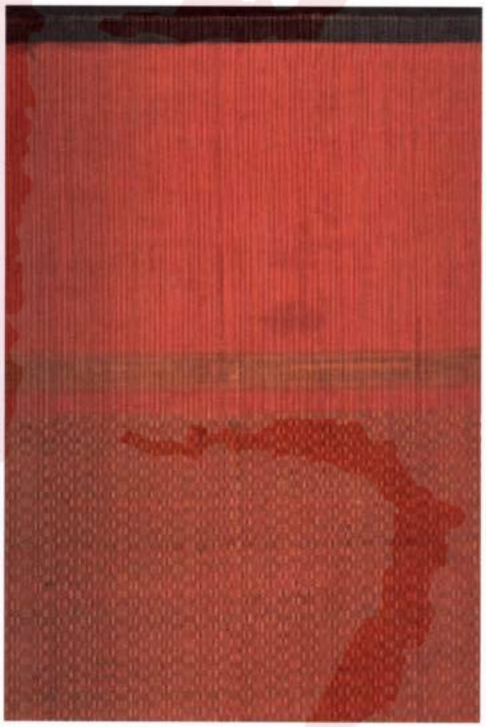

ภาพที่ ๑๒๑ ผ้านุ่งยกไหมแบบมีเชิงไม่มีกรอบ บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง เรียกว่าลายราชวัตเลว หรือราชวัตดอกเล็ก - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๒๒

ภาพที่ ๑๒๒ ผ้านุ่งยกไหม ถวายเป็นผ้าห่อคัมภีร์วัดสมุหนิมิต ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนท้องผ้าเป็นลายเรขาคณิต

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

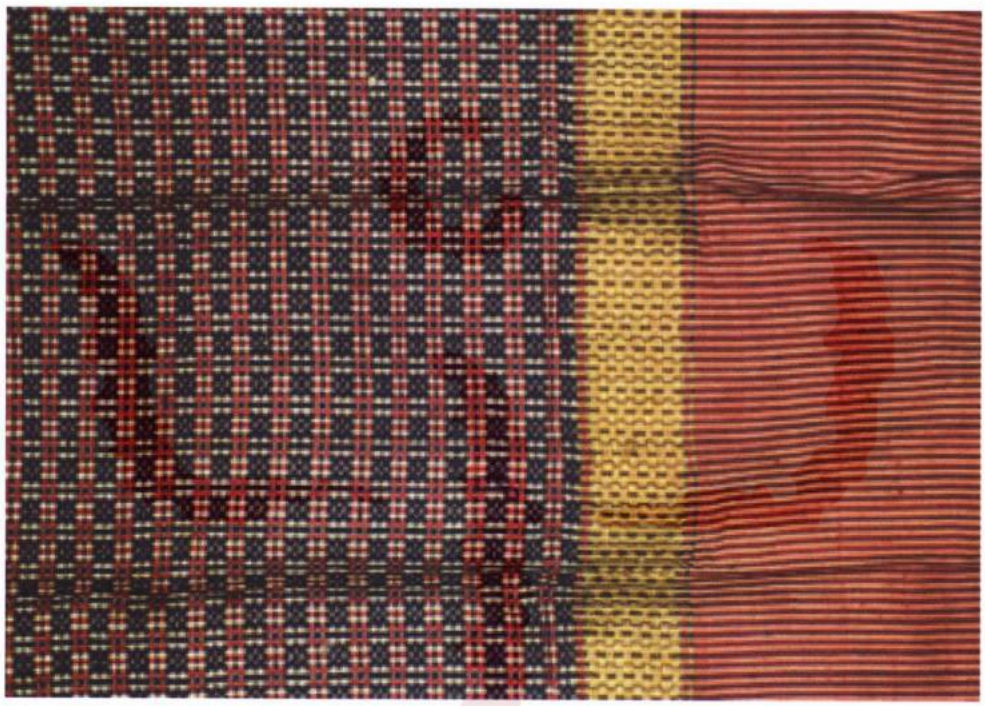

๑๒๓

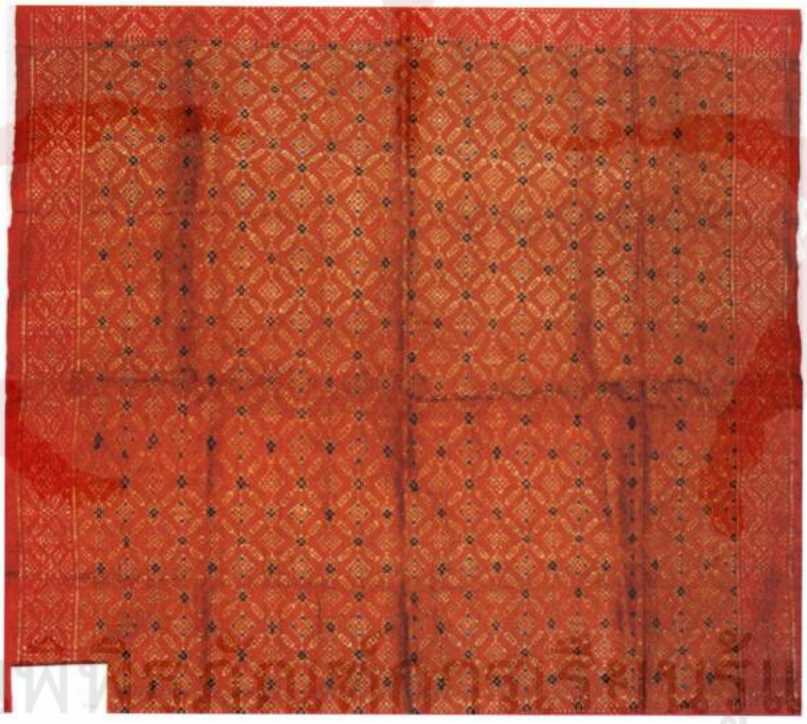

๑๒๔

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๒๕

ภาพที่ ๑๒๓ ผ้าห่มหรือผ้าขาวม้ายกไหม บรรจุลายท้องผ้าในรูปแบบของลายตารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง เรียกว่าลายราชวัตเลว หรือราชวัตดอกเล็ก (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๒๑)

ภาพที่ ๑๒๔ ผ้าเช็ดปากยกลายเรขาคณิต (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๓๖)

ภาพที่ ๑๒๕ ผ้านุ่งยกไหมแบบมีกรอบมีเชิง ใช้ลวดลายเรขาคณิตประกอบลายกระหนก (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๑๗)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

รายละเอียดและความหมายของลวดลาย
ตามบริบทของสังคมไทย

ลวดลายชั้นสูงและลายต้องห้าม

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑. **ลายกระหนก** เป็นลวดลายที่มีรากฐานจากธรรมชาติ เช่นเดียวกับลายพรรณพฤกษา และลายเรขาคณิต แต่เนื่องจากมีพัฒนาการต่อเนื่องมายาวนาน ส่งผลให้การคิดผูกลายมีความซับซ้อนมากกว่าลายพรรณพฤกษาและลายเรขาคณิต มีจังหวะลีลาที่เป็นระเบียบแบบแผน จัดเป็นลวดลายชั้นสูงนิยมนำมาใช้ร่วมกับลวดลายชั้นสูงประเภทอื่น เช่น กลุ่มลายตัวภาพ จึงมักจะพบลวดลายประเภทนี้ในผ้าของชนชั้นสูง

๑๒๖

๑๒๗

ภาพที่ ๑๒๖ ผ้านุ่งยกทองแบบมีกรอบมีเชิง ลายกระหนกประกอบลายเทพนม - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๑๒๗ ผ้านุ่งยกทองแบบมีกรอบมีเชิง ลายกระหนก - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๑๒๘ ผ้านุ่งยกไหมแกมทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ ลายกระหนก
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๑๒๙ ผ้านุ่งยกไหมแกมทองแบบมีเชิงไม่มีกรอบ ลายกระหนก
- จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๑๓๐ ผ้านุ่งยกไหมแบบมีเชิงไม่มีกรอบ ลายกระหนก (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๑๙)

ภาพที่ ๑๓๑ ผ้านุ่งยกไหมแกมทองแบบมีกรอบมีเชิง ลายกระหนก (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๑๘)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๑๓๒ ผ้านุ่งยกไหมแกมทองแบบมีกรอบมีเชิง ลายกระหนกประกอบ
ลายพรรณพฤกษาและลายเรขาคณิต (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๐๗)

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๒. ลายตัวภาพ ราชสำนักสยามได้สงวนสิทธิไว้สำหรับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง เป็นลวดลายที่ไม่อนุญาตให้ราษฎรสามัญใช้ ผู้ใดฝ่าฝืนถือเป็นการผิดกฎหมาย ลวดลายประเภทนี้จัดเป็นลายชั้นสูงที่ช่วยสร้างสรรค์ภาพลักษณ์ของเทพเจ้าในลำดับชั้นต่าง ๆ นับเนื่องลงมาตั้งแต่องค์มหาเทพจนกระทั่งเทพบริวาร ตัวอย่างลายประเภทนี้ ได้แก่

๒.๑) ลายจำพวกสัตว์หิมพานต์ทั้งหลาย ใช้สื่อความหมายถึงบุคคลชั้นสูง นับตั้งแต่ขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์ และพระมหากษัตริย์ ซึ่งเปรียบเสมือนเทพเจ้าบนสรวงสวรรค์สถิตอยู่ในทิพย์วิมาน แวดล้อมไปด้วยสิงสาราสัตว์ซึ่งอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ตรงเชิงเขาไกรลาส ศูนย์กลางของชมพูทวีป หนึ่งในทวีปใหญ่จำนวน ๔ ทวีป จากระบบความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยาตามคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา มีตัวอย่างดังต่อไปนี้ คือ

- **ครุฑยุดนาค** มีรูปลักษณะเป็นพญาครุฑ ซึ่งเป็นอมนุษย์จำพวกกึ่งสัตว์กึ่งเทพ ตามคติโบราณสืบเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์ มีกายท่อนบนและแขนเหมือนมนุษย์ กายท่อนล่างเป็นนก ศีรษะ ปีก เล็บ และปาก เหมือนนกอินทรี ทรงเครื่องประดับกายคล้ายเทวดา ใช้มือทั้งสองยึดส่วนหางนาคเท้าทั้งสองยุดเศียรนาคไว้ สาเหตุที่นิยมผูกลายในลักษณะดังกล่าวน่าจะเนื่องมาจากตามตำนานกล่าวว่าสัตว์ทั้งสองเป็นอริกันมาช้านาน มีเรื่องโต้เถียงวิวาทกันเนือง ๆ จนในที่สุดนาคเป็นฝ่ายแพ้และต้องตกเป็นอาหารของครุฑ ดังนั้นทุกครั้งที่ครุฑพบนาคจึงต้องจับนาคกินเป็นอาหารจนหมดสิ้น ที่สำคัญตามคติโบราณในสังคมสยามอันสืบเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์ถือว่าครุฑเป็นใหญ่ในบรรดานกทั้งหลาย มีฤทธานุภาพมาก และเป็นพาหนะทรงของพระนารายณ์ ลวดลายนี้จึงมีความหมายในเชิงยกย่องผู้นุ่งห่มผ้าชิ้นนั้นเปรียบเสมือนองค์พระนารายณ์ หรือ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

พระนารายณ์อวตาร นับเป็นลวดลายที่ตอบสนองความเชื่อในสังคมไทย ซึ่งยกย่องพระมหากษัตริย์เปรียบสถานภาพดังสมมติเทพหรือพระนารายณ์อวตารแบ่งภาคลงมายังโลกมนุษย์ เพื่อทำหน้าที่บำบัดทุกข์และบำรุงสุขให้แก่ทวยราษฎร์ ยังความสวัสดิมงคลและความสุขสงบร่มเย็นให้บังเกิดแก่พระราชอาณาจักร ดังนั้นจึงควรเป็นลวดลายบนผืนผ้ายกสำหรับพระมหากษัตริย์ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น

- **สิงห์หรือราชสีห์** มีรูปลักษณะเป็นสัตว์บกมีสี่เท้า ทรงไว้ซึ่งอำนาจและพละกำลังน่าเกรงขาม รูปลักษณะชวนให้คิดว่าเป็นสัตว์หิมพานต์ที่น่าจะจินตนาการขึ้นโดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากสิงโต

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๑๓๓ ผ้านุ่งหรือพระภูษาทรงยกทองแบบมีกรอบมีเชิง ท้องผ้าลายครุฑยุดนาคประกอบลายกระหนก (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๒๙)

สถาบันพระมหากษัตริย์ศึกษาแห่งชาติ

ภาพที่ ๑๓๔ ผ้านุ่งยกทองแบบมีกรอบมีเชิง ลายราชสีห์ ประกอบลายพรรณพฤกษา ลายกระหนก และลายเทพนม - ตระกูลศิวายพราหมณ์ มอบให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๒.๒)ลายเทพเจ้าในอิริยาบถต่าง ๆ อาทิ

-เทพนม รูปลักษณะส่วนใหญ่นิยมทำเป็นรูปบุคคลครึ่งตัว มีเพียงส่วนน้อยที่ทำเป็นรูปบุคคลเต็มตัว ทรงเครื่องอย่างเทวดานางฟ้า ประนมมือไว้หว่างอก มีความหมายในเชิงยกย่องผู้นุ่งห่มผ้าชิ้นนั้นเปรียบเสมือนองค์มหาเทพ อันได้แก่ พระอิศวร หรือพระศิวะ พระนารายณ์หรือพระวิษณุ และพระพรหม แวดล้อมด้วยเหล่าทวยเทพบริวาร ต่างประนมกรกระทำอัญชลี หรืออีกนัยหนึ่งอาจจะสื่อความหมายถึง องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรับถวายความเคารพจากเหล่าเทพยดา ดังนั้นจึงควรเป็นลวดลายผ้ายกสำหรับพระมหากษัตริย์ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น

ภาพที่ ๑๓๕ ผ้าเช็ดปากยกลายเทพนม
(ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๓๐)

ภาพที่ ๑๓๖ ผ้านุ่งยกทองแบบมีกรอบมีเชิงลายเทพนม ประกอบลายกระหนก
(ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๒๙)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๓๕

๑๓๖

สถาบันวิจัยวัฒนธรรมศึกษาแห่งชาติ

๑๓๗

๑๓๘

ภาพที่ ๑๓๗ ผ้านุ่งยกทองแกมไหมแบบมีกรอบมีเชิง ลายเทพนม ประกอบลายกระหนก - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

ภาพที่ ๑๓๘ ผ้านุ่งยกทองแกมไหมแบบมีกรอบมีเชิง ลายเทพนม ประกอบลายกระหนก - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไชยา

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ในบทละคร เรื่อง อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีการกล่าวถึงการใช้ผ้ายกลายตัวภาพไว้ ดังนี้

"พี่นางนุ่งเข้มขาบเขียวตอง ห่มตาดทองปักปีกแมงทับถม
พระน้องนุ่งยกแย่งเทพประนม ทรงห่มริ้วทองรองชับ"
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ : ๑๖๙)

"สอดใส่สนับเพลาพื้นตาด ปักรูปราชสีห์เหมหงส์
ภูษายกแย่งครุฑภุชงค์ ฉลององค์อินทรธนูงามงอน"
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ : ๑๒๑)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๓. **ลายพิเศษ** เป็นลวดลายที่ออกแบบขึ้นเป็นพิเศษ มีความแตกต่างจากลวดลายตามประเพณีดั้งเดิม เช่น ลวดลายตัวอักษรพระปรมาภิไธยย่อ “จปร” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งน่าจะเป็นลวดลายที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้สั่งทอขึ้นเพื่อนำมาใช้ในกิจการของราชสำนักในวาระพิเศษ รวมทั้งลวดลายผ้ายกที่มีสัญลักษณ์ของมหาจักรีบรมราชวงศ์ คือ รูปพระแสงตรีสอดในพระแสงจักร เป็นส่วนประกอบของลวดลาย

ภาพที่ ๑๓๙ ผ้าเยียรบับสั่งทอจากอินเดีย ลายพระปรมาภิไธยย่อ จปร - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ ๑๔๐ ผ้าห่อคัมภีร์ วัดโพธาราม ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ทอยกเป็นตัวอักษรชื่อผู้อุทิศถวาย (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๑๒๖)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๓๙

๑๔๐

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ลักษณะสีของผ้าที่สัมพันธ์กับความเชื่อ และการกำหนดฐานะของบุคคลในสังคม

ในสังคมไทยสมัยโบราณ การเลือกสีผ้านุ่งห่มต้องกระทำให้สัมพันธ์กับพื้นฐานความเชื่อที่สืบทอดกันมายาวนาน เพื่อก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ผู้นุ่งห่ม ไม่ผิดจารีตประเพณีและกฎหมายบ้านเมือง โดยเฉพาะการไปราชการสงครามจะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ดังปรากฏในสวัสดิรักษาคำกลอนว่า

"อนึ่งภูษาผ้าทรงณรงค์รบ ให้มีครบเครื่องเสร็จทั้งเจ็ดสี
วันอาทิตย์สิทธิโชคโฉลกดี เอาเครื่องสีแดงทรงเป็นมงคล
เครื่องวันจันทร์นั้นควรสีนวลขาว จะยืนยาวชันษาสถาผล
อังคารม่วงช่วงงามสีครามปน เป็นมงคลขัตติยาเข้าราวี
เครื่องวันพุธสุดดีด้วยสีแสด กับเหลืองแปดปนประดับสลับสี
วันพฤหัสจัดเครื่องเขียวเหลืองดี วันศุกร์สีเมฆหมอกออกสงคราม
วันเสาร์ทรงดำจึงล้ำเลิศ แสนประเสริฐเสี้ยนศึกจะนึกขาม
หนึ่งพาชีขี่ขับประดับงาม ให้ต้องตามสีสันจะกันภัย"
(พระสุนทรโวหาร (ภู่), ๒๕๒๘ : ๔๘๔)

นอกเหนือจากการเลือกใช้เครื่องนุ่งห่มสีตามวัน เพื่อสวัสดิมงคลแล้ว ลักษณะของงานที่ไปร่วมก็เป็นตัวกำหนดในการเลือกใช้สีผ้านุ่งผ้าห่มเช่นกัน อาทิ

งานศพหรืองานพระเมรุ ตามธรรมเนียมไทยหากเป็นญาติผู้ใหญ่ของผู้ตายต้องนุ่งสีดำ หากเป็นญาติผู้น้อยของผู้ตายต้องนุ่งสีขาว หากไม่ใช่ญาตินุ่งสีต่างๆ ที่ไม่ใช่ดำขาว เช่น ในบทละคร เรื่อง อิเหนา เมื่อนางดรสาเสด็จไปงานพระเมรุพระสวามี

"บรรจงทรงภูษาสีเศวต สไบปักทองเทศพื้นขาว"
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๔ : ๑๖๑)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

เมื่องานศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม (น้อยใหญ่) บุตรคนโตของเจ้าพระยานคร (น้อย) มีท่านผู้หญิงอินเป็นมารดา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถวายพระองค์เจ้าปัทมราช พระราชธิดาในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานุ้ยเล็ก ธิดาเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ความตอนหนึ่งว่า

"...พระองค์เจ้าในพระราชวังบวรแผ่นดินที่ ๓ (กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติแต่เจ้าจอมมารดานุ้ยใหญ่ ธิดาเจ้าพระยานคร (พัฒน์)) ในงานศพนี้ เห็นนุ่งขาวลายทั้งข้างหน้าข้างใน นับเป็นญาติสนิทกับเจ้าพระยามหาศิริธรรมนั้นก็สวยก็งามอยู่แล้ว...."
(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๖๕ : ๔)

ในการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกาศว่า

"...ถ้าเจ้านายจะแต่งองค์ไปถือน้ำนั้นจะทรงผ้ายกทองพรรณพื้นขาวก็ได้ ผ้าลายเกี้ยวพื้นขาว ผ้าเขียนทองไม่เขียนก็ได้ หรือไม่มีผ้าลายเกี้ยวพื้นก็ให้เอาผ้าเกี้ยวพื้นสีมา เอาผ้าลายอย่างลายวิลาศพื้นขาวมาดามสีก็ใช้ได้เหมือนกัน"
(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๖๕ : ๓๖๑-๓๖๒)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

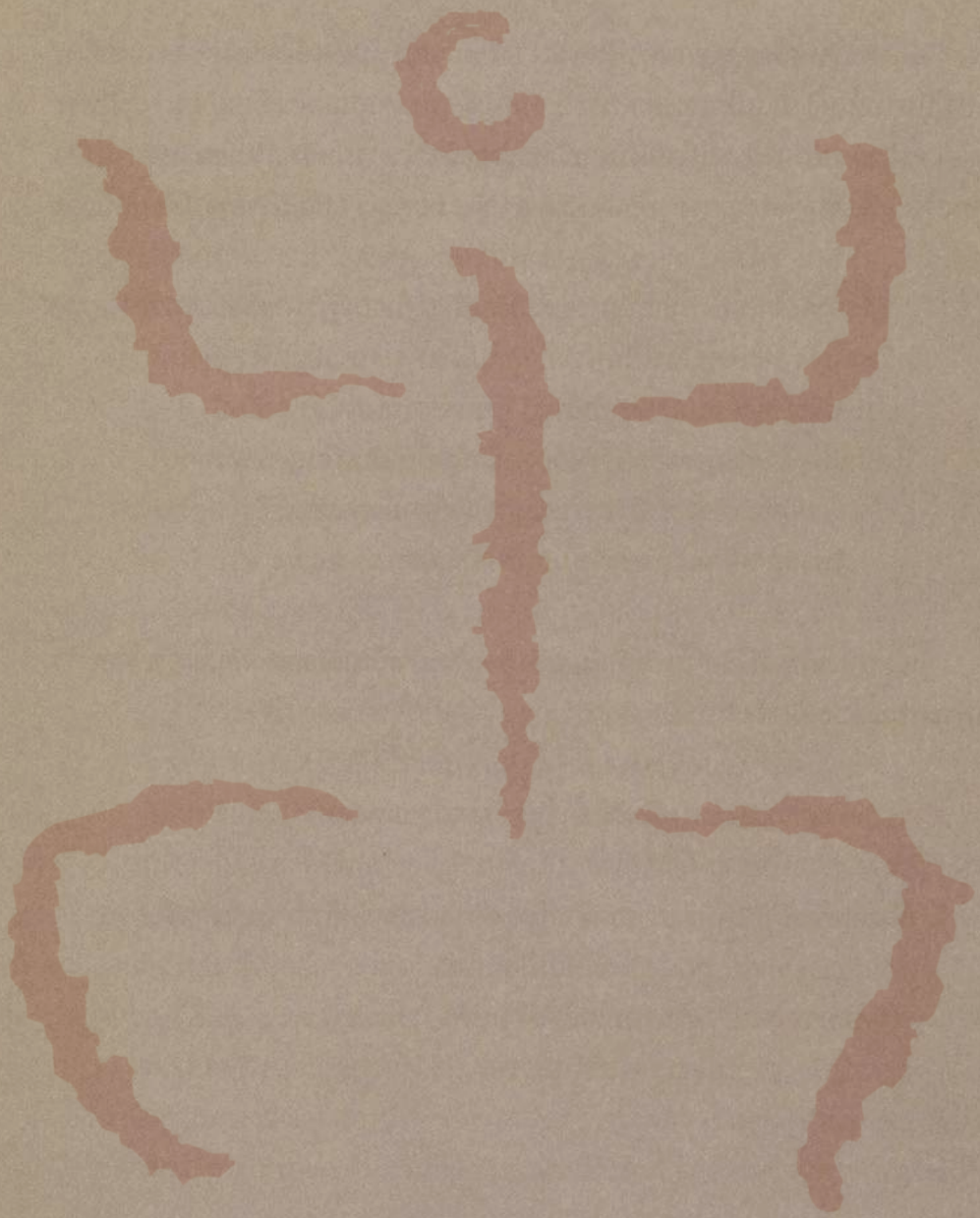

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

บทที่ ๓
แหล่งผลิตผ้ายกภายในพระราชอาณาจักร

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานระบุอย่างชัดเจนว่าแหล่งผลิตผ้ายกที่สำคัญภายในพระราชอาณาจักรสยาม ซึ่งมีฝีมือเลื่องชื่อลือชาเป็นที่พอใจของราชสำนักและผู้คนในสังคมสยาม ได้แก่ หัวเมืองในคาบสมุทรภาคใต้ตอนบนซึ่งมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง ส่วนแหล่งผลิตผ้ายกที่สำคัญจากต่างประเทศ ได้แก่ จีนและอินเดีย สำหรับผ้ายกจากหัวเมืองประเทศราชมลายูนั้น มีบทบาทและนำไปใช้สอยในสังคมสยามน้อยกว่าผ้ายกจากแหล่งผลิตอื่น เนื่องจากมีรูปลักษณ์ตามแบบอย่างและความนิยมในวัฒนธรรมมลายู

ประวัติความเป็นมา

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

บริเวณภาคใต้ตอนบนของพระราชอาณาจักรไทยในปัจจุบันมีอาณาเขตนับตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปจนกระทั่งถึงจังหวัดสงขลา ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวสยามนับถือพระพุทธศาสนา ในอดีตกาลผู้คนในดินแดนแถบนี้มีวัฒนธรรมการนุ่งห่มและแต่งกายเฉกเช่นเดียวกับชาวสยามซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ในงานเขียนของคุณธรรมทาส พานิช เรื่อง "พนม ทวารวดี ศรีวิชัย" ได้กล่าวถึงหลักฐานในเอกสารจีนฉบับหนึ่งบันทึกถึงผ้าทอยกดอกด้วยเส้นเงินเส้นทองของรัฐตั้น-มา-หลิ่ง ซึ่งหมายถึงตามพรลิงค์หรือนครศรีธรรมราช มีใจความว่า

"อากาศในรัฐนี้อบอุ่นสบาย ผู้ชายผู้หญิงล้วนเกล้าผมไว้เป็นปม
เครื่องแต่งกายมีเสื้อผ้าขาว และนุ่งผ้าฝ้ายดำ ในพิธีแต่งงานพวกเขา
ใช้แพรเลี่ยน ผ้ายกดอก ผ้ามีลวดลายเส้นเงินเส้นทอง"
(ธรรมทาส พานิช, ๒๕๑๕ : ๒๔๕)

นอกจากนี้ในเอกสารจีนยังกล่าวถึงการทอผ้าของเมืองหรือชุมชนโบราณแห่งหนึ่ง ชื่อ "คันโทลี" ซึ่งเชื่อกันว่าอยู่ในภาคใต้ของประเทศไทย อาจจะเป็นตำบลคันทุลี ในอำเภอท่าชนะ ทางตอนเหนือของอำเภอไชยาในปัจจุบัน (จังหวัดสุราษฎร์ธานี) เช่น พงศาวดารจีนสมัยเหลียง (พ.ศ. ๑๐๔๕-๑๐๙๙) บันทึกเกี่ยวกับประเทศคันโทลีว่า

"ประเทศนี้ทอผ้าเป็นลวดลายและสีต่าง ๆ มีสินค้าผ้าและหมาก
สินค้าเหล่านี้ของประเทศนี้ มีคุณภาพดีกว่าของประเทศใด"
(ธรรมทาส พานิช, ๒๕๑๕ : ๖๙)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

จากเอกสารดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าดินแดนในภาคใต้ของประเทศไทยในปัจจุบัน มีพัฒนาการเทคโนโลยีการทอผ้าอยู่ในระดับสูงและคงจะมีพัฒนาการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง แม้จะไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีหลักฐานด้านวรรณกรรมมุขปาฐะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพลงกล่อมเด็กพื้นบ้านภาคใต้แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของวัฒนธรรมด้านงานช่างฝีมือประเภทนี้ตลอดมา มีการนำเรื่องราวการทอผ้าซึ่งภาษาพื้นเมืองเรียกว่า "ทอหูก" หรือ "ทอโหก" มาแต่งเป็นบทกลอนสำหรับใช้กล่อมเด็ก ดังเช่น

บทเพลงกล่อมเด็กของจังหวัดสงขลา ชี้ให้เห็นว่าสตรีที่ทำงานเก่งต้องทำได้ทุกสิ่ง รวมทั้งการทอผ้า คือ

"ลูกสาวเหอ ลูกชาวบ้านนอก
นั่งอยู่โรงนอก คือดอกดาวริง
ทอโหกทอฝ้าย ทำได้ทุกสิ่ง
คือดอกดาวริง ทุกสิ่งน้องทำได้"
(อุบลศรี อรรถพันธุ์, ๒๕๒๙ : ๒๒)

บทเพลงกล่อมเด็กของหมู่ที่ ๒ บ้านหัวเลน ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีแสดงให้เห็นความขยันหมั่นเพียร ไม่ท้อถอยในด้านการทอผ้าของสตรีพุมเรียง ซึ่งต้องฝึกฝนเรียนรู้ตั้งแต่ยังเล็ก คือ

"ทอหูกเหอ ทอฟืมยี่สิบห้า
ก้มแลเนื้อผ้า ลอดหลังนิ้วก้อย
หาไม่แม่เหอ ตัวหนูยังน้อย
ลอดหลังนิ้วก้อย ตัวฉันยังน้อยอยู่เหอ"
(อุบลศรี อรรถพันธุ์, ๒๕๒๙ : ๒๒)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

มีบทเพลงกล่อมเด็กที่กล่าวพาดพิงถึงผ้ายกโดยตรง คือ บทเพลงกล่อมเด็กของจังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ว่า

"เมืองคอนเหอ มีผ้าลายทองเป็นพับพับ
จัดเป็นสำรับ ประดับทองห่างห่าง
จะนุ่งก็ไม่สม จะห่มก็ไม่ควรเจ้าเอวบาง
ประดับทองห่างห่าง สำหรับขุนนางนุ่ง"
(วิมล ดำศรี, ๒๕๒๖ : ๒๒๗)

ในช่วงยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระหว่างพุทธศักราช ๒๓๒๕-๒๔๕๓ มีเอกสารของทางราชการหลายฉบับ มีเนื้อหาสาระเกี่ยวพันกับการสั่งทอผ้ายกเพื่อนำมาใช้กิจการของราชสำนัก และรายการส่งมอบผ้ายกของหัวเมืองในภาคใต้ตอนบนให้แก่ราชสำนักนับตั้งแต่เมืองชุมพร ไชยา นครศรีธรรมราช เรื่อยลงไปจนถึงเมืองสงขลา ดังเช่น

หนังสือออกญากลาโหมราชเสนากรมพระราชวังบวรสถานมงคลถึงพระยาศรีธรรมาโศกราชชาติเดโชชัยฯ พระยานครศรีธรรมราช ลงวันที่ตรงกับวันเสาร์ แรม ๑๑ ค่ำ เดือนอ้าย จุลศักราช ๑๑๗๕ ปีระกา เบญจศก (๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๕๖) ตอบรับผ้ายกทองจำนวน ๒ ผืน ที่ทางเมืองนครศรีธรรมราชส่งเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ณ กรุงเทพมหานคร

หนังสือพระยาศรีเสาราชภักดีฯ มีถึงพระยาสงขลา พระยาไชยา และพระยาชุมพร ลงวันที่ตรงกับวันอังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๗ จุลศักราช ๑๒๒๒ ปีวอก โทศก (๒๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๐๓) บอกกล่าวเรื่องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสว่าต้องพระราชประสงค์ผ้ายกตาราชวัด เป็นต้น

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

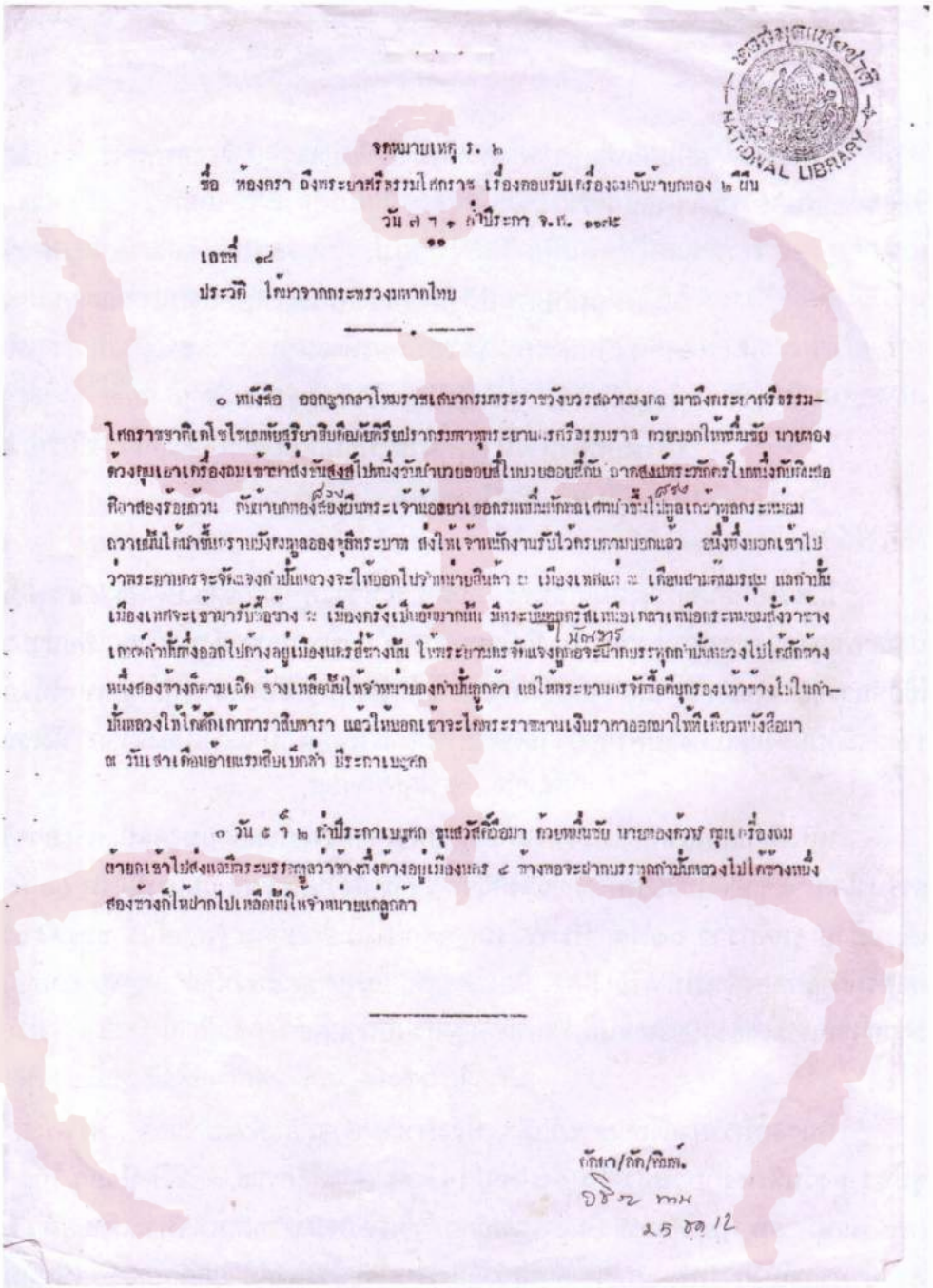

จดหมายเหตุ ร. ๖
ชื่อ ท้องตรา ถึงพระยาศรีธรรมไตรราช เรื่องตอบรับเครื่องถมเถ้าย้ายทอง ๒ ฝัน
วัน ๗ ๗ ๑ ค่ำปีระกา จ.ศ. ๑๑๗๕
๑๑
เอชที่ ๑๘
ประวัติ ได้มาจากกระทรวงมหาดไทย

๑ หนังสือ ออกญากลาโหมราชเสนากรมพระราชวังบวรสถานมงคล มาถึงพระยาศรีธรรมไตรราชราชาศิเดโชชัยยุริยาสิบคิณยัติศรีรัชปราการมหาพุทธยานครศรีธรรมราช ด้วยบอกให้พันชัย นายทองด้วงชุมเอาเครื่องถมเข้าขายส่งขับส่งเข้าไปหนึ่งรับสำเนาบอกออกสี่ใบบอกออกสี่ฉบับ อาลักษณ์กระทรวงไทยหนึ่งกับสองฉบับ ที่อาสองร้อยด้วน กับย้ายทองสี่ฉบับพระเจ้าแผ่นดินทรงเสด็จขึ้นไปพระนครศรีอยุธยาเกณฑ์ทูลกระหม่อมฉลาดนั้นให้สำเร็จราชบังคมทูลถวายพระบาท ส่งให้เจ้าพนักงานรับไว้ครบตามบอกแล้ว อนึ่งซึ่งบอกเข้าไปว่าสระยาครจะจัดแจงถ้าปั้นแดงจะให้ออกไปขายสินค้า ๒ เมืองเหล่านี้ ๒ เดือนสามสิบชุม แลถ้าปั้นเมืองเหล่านี้จะเข้ามารับซื้อช้าง ๒ เมืองครั้งเมื่อยังมาก่อนนั้น มีพระบัญชาโปรดเกล้าเหมือนกระหม่อมทั้งว่าช้างเถรถ้าปั้นนี้ทั้งออกไปค้างอยู่เมืองนครศรีธรรมราช ให้พระยานครจัดแจงบอกมาแต่จะไปได้ช้างหนึ่งสองช้างก็ตามเถิด ช้างเหลือนั้นให้จำหน่ายลงถ้าปั้นดูถูกค้า แลให้พระยานครจัดซื้อคืนบุกรองเข้าช้างในถ้าปั้นแดงให้ได้ตัดเก้าสิบสาราสิบสารา แล้วให้บอกเข้าจะได้พระราชทานเงินราคาออกมาให้ที่เดียวหนังสือมา ๓ วันเสาร์เดือนอ้ายแรมสิบเอ็ดค่ำ ปีระกาเบญจศก

๑ วัน ๕ ๆ ๒ ค่ำปีระกาเบญจศก ชุมแสวัลลีออมา ด้วยพันชัย นายทองด้วง ชุมเครื่องถมถ้ายกเข้าไปส่งแลมีระบรรดูลว่าช้างทั้งค้างอยู่เมืองนคร ๔ ช้างถอจะนำกบรรดูลถ้าปั้นแดงไปได้ช้างหนึ่งสองช้างก็ให้นำกไปเหลือนั้นให้จำหน่ายแก่ลูกค้า

ถักษา/ถัด/พิมพ์.
อิ๊ว ๓๓
๒๕ ธค ๑๒

ภาพที่ ๑๔๑ หนังสือออกญากลาโหมราชเสนากรมพระราชวังบวรสถานมงคล ถึงพระยาศรีธรรมาโศกราชชาติเดโชชัยฯ พระยานครศรีธรรมราช ลงวันที่ตรงกับวันเสาร์ แรม ๑๑ ค่ำ เดือนอ้าย จุลศักราช ๑๑๗๕ ปีระกา เบญจศก (๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๕๖) - สำเนาจากหอสมุดแห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

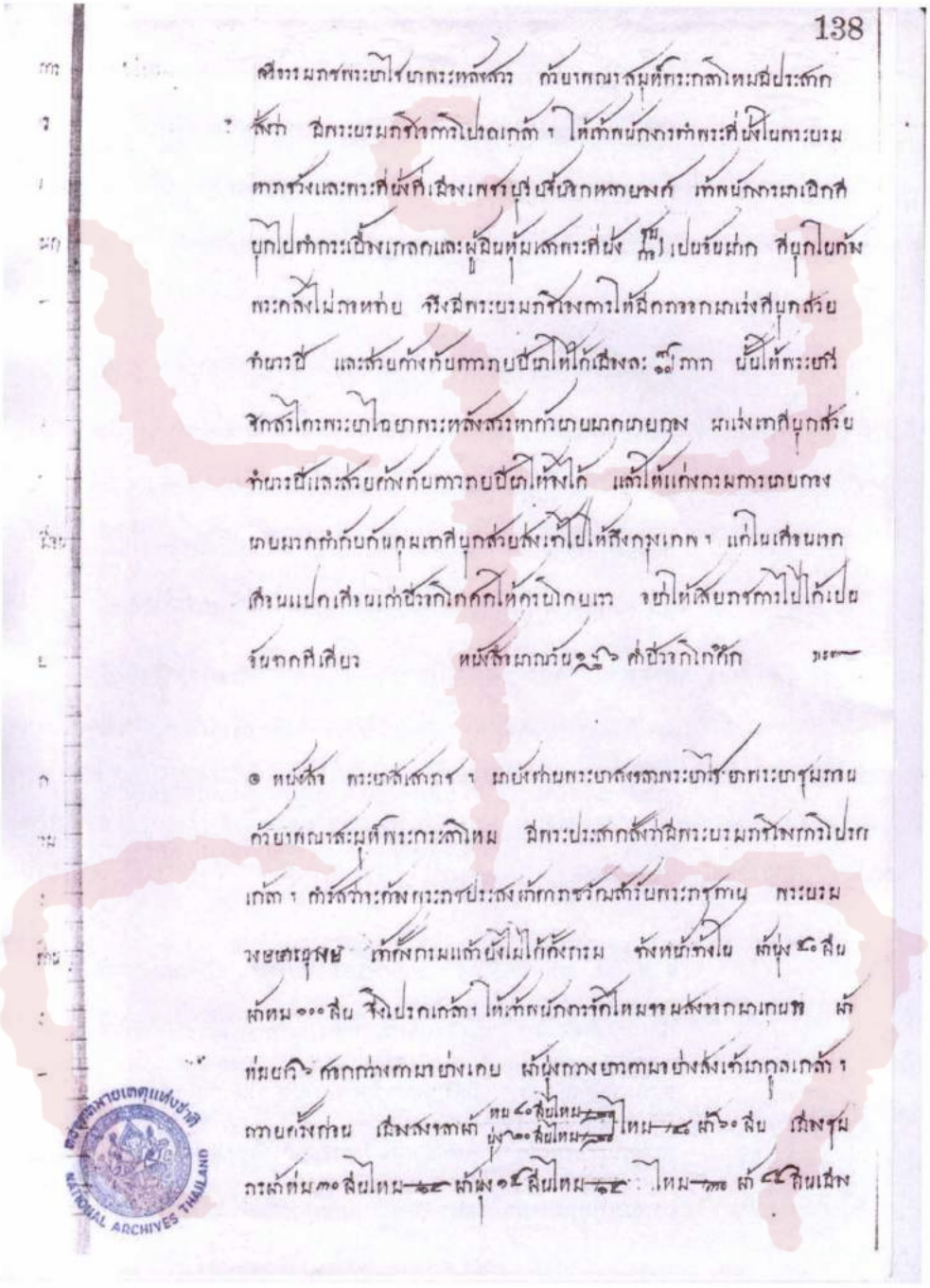

ภาพที่ ๑๔๒ หนังสือพระยาศรีเสาราชภักดีฯ มีถึงพระยาสงขลา พระยาไชยา และพระยาชุมพร ลงวันที่ตรงกับวันอังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๗ จุลศักราช ๑๒๒๒ ปีวอก โทศก (๒๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๐๓) ตอนที่ ๑ - สำเนาจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

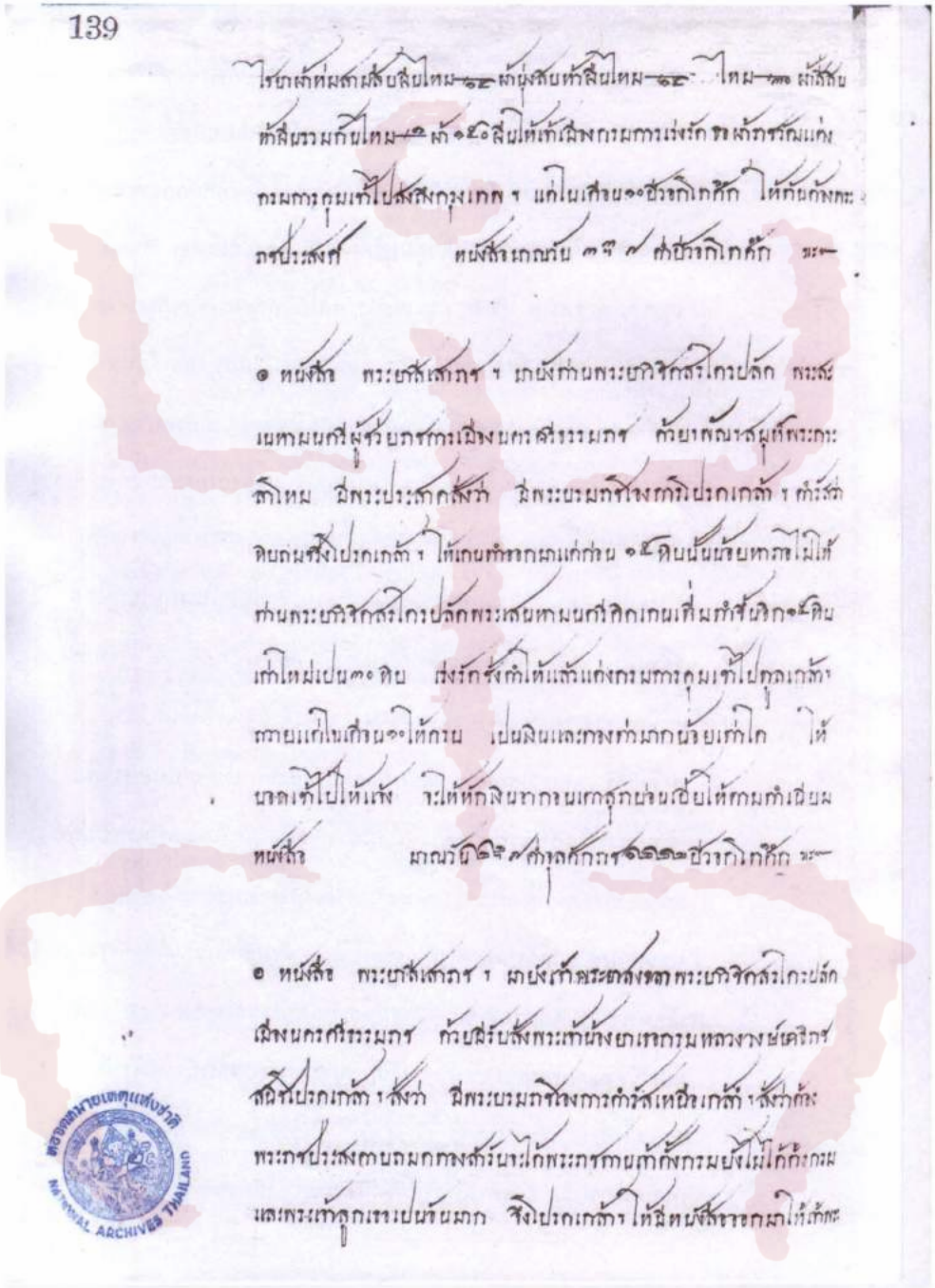

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
NATIONAL ARCHIVES THAILAND

ภาพที่ ๑๔๓ หนังสือพระยาศรีเสาราชภักดีฯ มีถึงพระยาสงขลา พระยาไชยา และพระยาชุมพร ลงวันที่ตรงกับวันอังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๗ จุลศักราช ๑๒๒๒ ปีวอก โทศก (๒๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๐๓) ตอนที่ ๒ - สำเนาจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

สาเหตุที่ทำให้การทอผ้ายกในบริเวณหัวเมืองภาคใต้ตอนบน มีชื่อเสียงปรากฏโด่งดังขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากได้รับการปรับปรุงและทำนุบำรุงส่งเสริมจากชนชั้นผู้ปกครอง เนื่องมาจากเป็นระยะเวลาที่มีปัจจัยและความพร้อมในหลายด้าน เช่น

๑. บุคคลากรหรือช่างทอ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว โดยเฉพาะในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจนกระทั่งล่วงมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามได้ทำศึกสงครามเพื่อปราบปรามหัวเมืองประเทศราชมลายูบ่อยครั้ง ในแต่ละคราวก็ได้กวาดต้อนอพยพโยกย้ายประชากรจากหัวเมืองเหล่านั้น ให้ไปตั้งถิ่นฐานในที่แห่งใหม่ เช่น

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หลังจากปราบปรามหัวเมืองมลายูแล้ว "...สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ จึงดำรัสให้กวาดครอบครัวแขกเชลยที่ตีทัพจับได้ บรรทุกลงเรือรบกับทั้งทรัพย์สินสิ่งของเงินทองและเครื่องศัตราวุธต่าง ๆ ซึ่งได้ในการสงคราม และให้แบ่งครอบครัวแขกไว้สำหรับบ้านเมืองทุกเมือง..." (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๐๖ : ๑๒๕-๑๒๖)

และในปีพุทธศักราช ๒๓๖๔ เจ้าพระยานคร (น้อย) ขณะเป็นพระยาศรีธรรมโศกราช ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ได้รับท้องตราจากพระนครให้นำทัพไปตีเมืองไทรบุรี เนื่องจากเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) เป็นไส้ศึกให้พม่า "...พระยานครฯ จึงยกกองทัพบก ทัพเรือ พร้อมด้วยกองทัพเมืองพัทลุง เมืองสงขลา ยกทางบกลงไปตีเมืองไทรพร้อมกัน ได้สู้รบกันเล็กน้อย กองทัพพระยานครฯ ตีเมืองไทรได้ ณ เดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๑๘๓ พุทธศักราช ๒๓๖๔ เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) หนีไปอาศัยอังกฤษอยู่ที่เกาะหมาก พระยานครให้กองทัพเรือไปตีเกาะลังกาวี ซึ่งเป็นเกาะใหญ่แขวงเมืองไทรด้วยอีกแห่ง ๑ แล้วให้กวาดครอบครัวแขกเมืองไทรบุรี เข้ามา ณ กรุงเทพฯ บ้าง เอาไว้เมืองนครบ้าง..." (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๐๖ : ๖๕๐)

สถาบันพัฒนาการเรียนรู้แห่งชาติ

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ซึ่งอยู่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ในราชสำนักของหัวเมืองมลายูทางตอนเหนือ คือ ไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู ซึ่งมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราชของพระราชอาณาจักรสยาม มีความเป็นอยู่อย่างหรูหรา เจ้าผู้ครองนครทรงอุปถัมภ์และทำนุบำรุงศิลปะแขนงต่าง ๆ อาทิ งานช่างโลหะ งานช่างแกะสลัก และการทอผ้า เป็นต้น (Grace Inpam Selvanayagam, 1990 : xix) ดังนั้นในการกวาดครัวแขกมลายูแต่ละคราว จึงมีช่างฝีมือแขนงต่าง ๆ รวมทั้งช่างทอผ้าปะปนมาด้วย

เมื่อช่างทอผ้าชาวมลายู ซึ่งมีฝีมือในการทอผ้ายกได้เข้ามาอาศัย ณ เมืองนครศรีธรรมราช และหัวเมืองอื่นในภาคใต้ตอนบน ช่างทอเหล่านั้นจึงได้รับมอบหมายจากทางราชการให้เป็นผู้ทอผ้ายกเพื่อใช้ในราชการ ตามความถนัดอันติดตัวมาแต่เดิม ภายใต้การควบคุมของสยาม โดยมิต้องเสียเวลาในการเรียนรู้หรือฝึกสอนขึ้นใหม่ เมื่อสมทบเข้ากับช่างทอที่มีอยู่เดิม จึงส่งผลให้การทอผ้ายกในบริเวณภาคใต้ตอนบนในระยะเวลาดังกล่าวเฟื่องฟูอย่างสุดขีด

ภาพที่ ๑๔๔ นางสาวหวันดารา หวันมุดา ช่างทอผ้ายกพุมเรียงเชื้อสายมลายู สืบสานงานทอผ้ายกมาจากบรรพบุรุษ ณ ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ภาพที่ ๑๔๕ ช่างทอผ้ายกพุมเรียงเชื้อสายมลายู ณ ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ยังคงสืบสานงานทอผ้ายกมาจากบรรพบุรุษ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๔๕

๑๔๕

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๒. เทคโนโลยีการทอ เมื่อทางราชการได้มอบหมายหน้าที่ให้ช่างทอผ้ายกชาวมลายูเข้ามาปฏิบัติงานสมทบกับช่างทอผ้าชาวสยาม จึงเกิดการศึกษาเรียนรู้และถ่ายทอดเทคโนโลยีการทอผ้ายกให้แก่กัน ช่างทอชาวสยามได้เรียนรู้เทคโนโลยีหลายประการจากช่างทอชาวมลายู ส่งผลให้เทคโนโลยีการทอผ้ายกในบริเวณภาคใต้ตอนบน มีลักษณะที่ใกล้เคียงและแสดงให้เห็นว่ามีความสัมพันธ์กันหลายประการกับกระบวนการทอผ้ายกในวัฒนธรรมมลายู ซึ่งเป็นเทคโนโลยีที่มีความสลับซับซ้อนและเอื้ออำนวยให้ทอผ้ายกได้วิจิตรพิสดารกว่าแต่ก่อน เช่น

๒.๑ ใช้วิธีการเก็บตะกอที่เรียกว่า “ตะกอลาย” เพื่อจัดแบ่งเส้นยืนให้ยกหรือข่มตามจังหวะลาย ในขณะที่บางกลุ่มชน เช่น ไทยวน และไทพวน ยังคงใช้วิธีการจัดแบ่งเส้นยืนให้ยกหรือข่มตามจังหวะลาย ด้วยอุปกรณ์ชนิดอื่น เช่น ขนเม่น หรือไม้ปลายแหลม เป็นต้น

๒.๒ มีลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบของหูกหรือกี่ทอผ้าที่เอื้ออำนวยต่อการทอผ้ายกด้วยวิธีการ “เก็บตะกอลาย” ด้วย “ตะกอลอย”

ภาพที่ ๑๔๖ โครงสร้างหูกทอผ้ายกมลายู
(ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๘๖)

ภาพที่ ๑๔๗ โครงสร้างหูกทอผ้ายกมลายู
(ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๙๖)

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

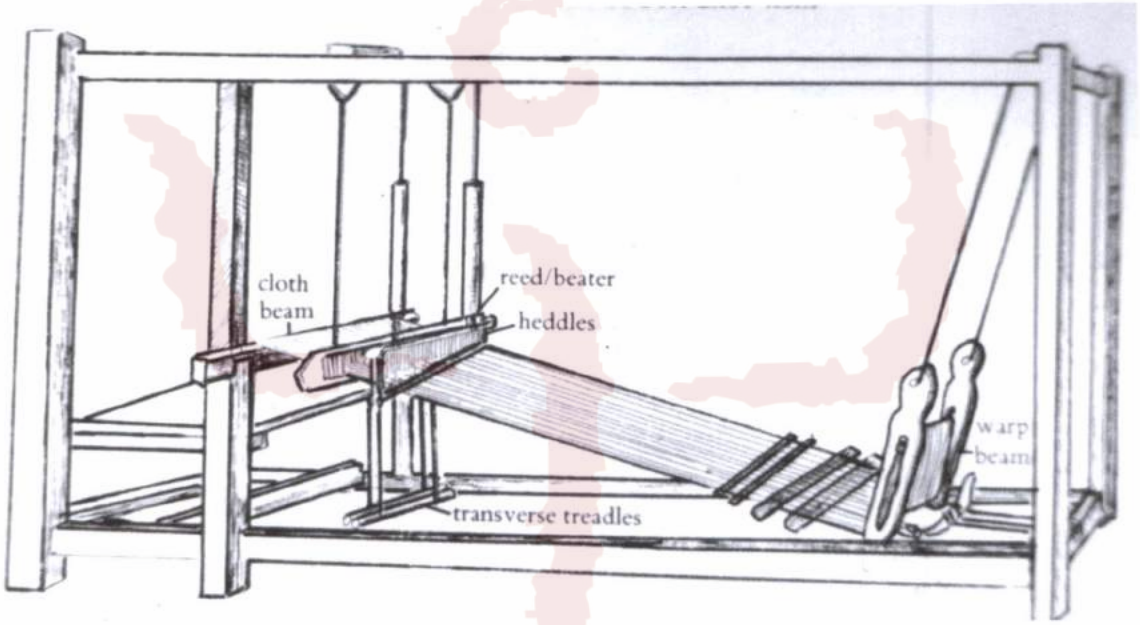

๑๔๖

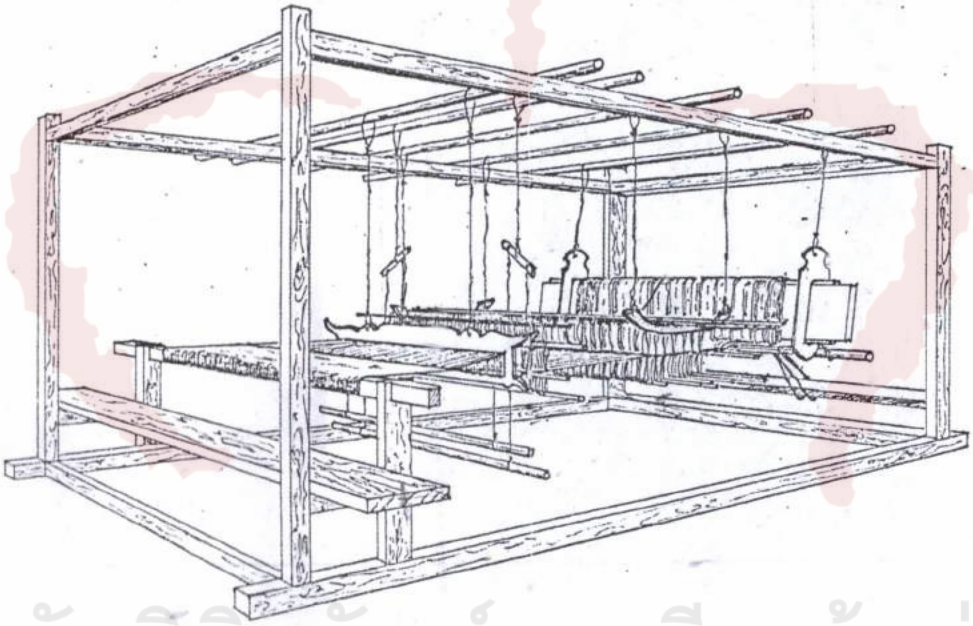

๑๔๗

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ลักษณะพิเศษหรือเอกลักษณ์ของผ้ายกภาคใต้

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

วัตถุดิบ

วัตถุดิบที่จำเป็นในการทอผ้ายก มีดังนี้

๑. เส้นไหมธรรมชาติ ในอดีตมักใช้เส้นไหมที่ผลิตเองภายในพระราชอาณาจักร แต่เนื่องจากภูมิอากาศของภาคใต้ไม่เหมาะสำหรับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เส้นไหมดิบส่วนใหญ่จึงเป็นไหมที่ผลิตจากภาคอีสาน ทั้งเส้นไหมจากภาคอีสานตอนบนซึ่งเรียกกันว่า "ไหมลาว" และเส้นไหมจากภาคอีสานตอนล่างซึ่งเรียกว่า "ไหมขอม" หรือ "ไหมเขมร" สำหรับไหมจากต่างประเทศซึ่งมีขนาดเล็กกว่า เช่น ไหมจีน แม้จะนำมาใช้ปนกันไปบ้างแต่ก็อยู่ในปริมาณที่ไม่มากนักเนื่องจากไหมจีนมีราคาสูงกว่า

ภาพที่ ๑๔๘ ตัวอย่างเส้นไหมจากภาคอีสาน ยังคงเป็นที่นิยมใช้ทอผ้ายกภาคใต้ จวบจนกระทั่งปัจจุบัน

๒. เส้นไหมทองหรือไหมเงิน ใช้เป็นเส้นพุ่งพิเศษเพื่อให้เกิดลวดลายยกสูงขึ้นกว่าพื้นผ้า ในการทอผ้ายกทองหรือผ้ายกเงิน เกิดจากการนำเส้นทองคำ เส้นเงิน หรือเส้นโลหะอย่างอื่น มาดึงให้ได้เส้นเล็กบาง แล้วนำไปปั่นหรือพันกับเส้นด้าย โดยใช้เส้นด้ายเป็นแกน แบ่งเป็นประเภทตามวัสดุที่ใช้ดังนี้

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๒.๑ ทำจากเส้นทองคำหรือเส้นเงินแท้ เรียกว่า "ไหมทอง" หรือ "ไหมเงิน" ตามแต่วัสดุ จัดเป็นของอย่างดีมีราคาสูง ส่วนใหญ่สั่งนำเข้าจากจีน และอินเดีย มีผลิตขึ้นเองภายในพระราชอาณาจักรแต่เพียงส่วนน้อย

๒.๒ ทำจากโลหะอย่างอื่น เช่น ทองแดง นำมากะไหล่ทองเรียกว่า "ไหมทอง" หรือนำมากะไหล่เงินเรียกว่า "ไหมเงิน" จัดเป็นของชนิดรอง ส่วนใหญ่สั่งนำเข้าจากจีน และอินเดีย มีผลิตขึ้นเองภายในพระราชอาณาจักรแต่เพียงส่วนน้อย

๒.๓ ทำจากกระดาษสีทอง ซึ่งเกิดจากการปิดแผ่นทองคำเปลวลงบนกระดาษ และทำจากกระดาษสีเงินซึ่งเกิดจากการปิดแผ่นเงินเปลวลงบนกระดาษ ตัดเป็นเส้นขนาดเล็ก นำไปปั่นหรือพันกับเส้นด้าย โดยใช้เส้นด้ายเป็นแกน เรียกว่า "โหมด" ถ้าสั่งนำเข้าจากอินเดียเรียกว่า "โหมดเทศ" สั่งนำเข้าจากเมืองกวางตุ้งประเทศจีนเรียกว่า "โหมดกวางตุ้ง" และถ้าสั่งนำเข้าจากประเทศรัสเซียเรียกว่า "โหมดรัสเซีย" เป็นต้น

ภาพที่ ๑๔๙ ตัวอย่างเส้นไหมทอง ประเภทใช้โลหะอื่น เช่น ทองแดง นำมากะไหล่ทอง มาดึงให้ได้เส้นเล็กบาง แล้วนำไปปั่นหรือพันกับเส้นด้าย

ค่าใช้จ่ายในการทอและวัตถุดิบที่จำเป็น เช่น เส้นไหมดิบ และเส้นไหมทอง สำหรับการทอผ้ายกตามคำสั่งของราชสำนัก ทางราชสำนักเป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งมีทั้งกรณีที่ทางราชการจัดหาวัตถุดิบส่งมอบไปให้ และกรณีที่ให้เมืองนั้น ๆ จัดหาวัตถุดิบเอาเองโดยคิดเงินค่าใช้จ่ายจัดซื้อจากทางราชสำนัก มีเอกสารหลายฉบับที่กล่าวถึงเรื่องนี้ สามารถใช้เป็นเอกสารอ้างอิงและยืนยันได้ ดังเช่น

สถาบันพระบรมราชชนก ราชวิทยาลัยจุฬาภรณ์ แห่งชาติ

หนังสือพระยาศรีสรราชภักดีมาถึงปลัดเมืองนครศรีธรรมราช ลงวันที่ตรงกับวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ จุลศักราช ๑๒๒๐ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก (๒๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๐๑) มีเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า "... ด้วย ฯพณฯ ที่สมุหพระกระลาโหม มีพระประสาษสั่งว่า พระวิชิตรยะไตร ให้นายหนูมหาดเล็ก บุตร ฯพณฯ ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช หลวงภักดีโยธา กรมการ คุมผ้ายกทองครั้งโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ไหมทองออกไปทอ ได้ผ้ายกทองครั้งนี้ ผ้ายกทองพื้นแดง ๒ ผืน ผ้ายกทองพื้นม่วงผืน ๑ ผ้ายกทองพื้นน้ำเงินผืน ๑ ผ้ายกทองพื้นตองผืน ๑ รวม ๕ ผืน ....ได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าลอองแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานข้างในตรวจรับไว้..."

หนังสือพระยาศรีเสาราชภักดีฯ มีถึงพระยาสงขลา พระยาไชยา และพระยาชุมพร ลงวันที่ตรงกับวันอังคาร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๗ จุลศักราช ๑๒๒๒ ปีวอก โทศก (๒๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๐๓) มีเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า "...มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสว่าจะต้องพระราชประสงผ้าตาราชวัฒสำรับพระราชทานพระบรมวงษานุวงษ เจ้าตั้งกรมแล้วยังไม่ได้ตั้งกรม ข้างหน้าข้างใน ผ้านุ่ง ๕๐ ผืน ผ้าห่ม ๑๐๐ ผืน จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดไหมขอมส่งออกมาเกนธอ..."

สารตราท่านเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา มาถึงพระปลัด พระยกระบัด พระเสนหามนตรี ผู้ช่วยราชการ กรมการ ผู้อยู่รักษาเมืองนครศรีธรรมราช ลงวันที่ตรงกับวันจันทร์ ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๕ จุลศักราช ๑๒๓๔ ปีระกา จัตวาศก (๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๑๕) มีเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "...ด้วยมีพระราชโองการดำรัสเหนือเกล้าสั่งว่า ต้องพระราชประสงค์ ผ้ายกทองนุ่งดวงเกล็ดพิมเสนฝีมือช่างเมืองนครสำหรับพระราชทานพระบรมวงษานุวงษฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ศรีต่างกัน ๒๔ ผืน ให้พระปลัด ยกระบัด พระเสนหามนตรี จัดซื้อไหมทองอย่างดี ให้ช่างย้อมศรีทำให้พินิศบันจงดี เงินค่าไหมทองค่าจ้างทอนั้นให้หักเอาเงินอากรสุรา..."

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ลักษณะเนื้อผ้า

ผ้ายกที่ผลิตโดยฝีมือช่างทอในหัวเมืองภาคใต้ตอนบน อันเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญภายในพระราชอาณาจักรสยามนั้น มีลักษณะสำคัญพอจะใช้แยกแยะผ้ายกกลุ่มนี้ออกจากผ้ายกในแหล่งผลิตอื่นได้หลายประการ ดังเช่น

๑. เนื้อผ้าส่วนใหญ่เป็นลายขัดธรรมดา ซึ่งเกิดจากการทอด้วยกี่ทอมือแบบพื้นบ้านตามวัฒนธรรมท้องถิ่น มิได้มีโครงสร้างกี่ที่สลับซับซ้อนแต่อย่างใด และใช้ตะกอสำหรับแบ่งกลุ่มของเส้นยืนในการทอเนื้อผ้าแต่เพียง ๒ ตะกอเท่านั้น สำหรับลายผ้านั้นจำนวนตะกอคัดลายผ้าจะมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับความซับซ้อนของลวดลาย

๒. เส้นไหมดิบมีขนาดใหญ่กว่าไหมจีนและไหมอินเดีย เนื่องจากใช้เส้นไหมที่ผลิตเองภายในพระราชอาณาจักร โดยมีแหล่งผลิตในภาคอีสาน มีทั้งเส้นไหมจากภาคอีสานตอนบนซึ่งเรียกกันว่า "ไหมลาว" และเส้นไหมจากภาคอีสานตอนล่างซึ่งเรียกว่า "ไหมขอม" หรือ "ไหมเขมร" สำหรับไหมจากต่างประเทศซึ่งมีขนาดเล็กกว่า แม้จะนำมาใช้ปนกันไปบ้างแต่ก็อยู่ในปริมาณที่ไม่มากนัก ทำให้ผ้ายกส่วนใหญ่จากภาคใต้ตอนบนมีเนื้อผ้าหนากว่าผ้ายกจากต่างประเทศ

๓. ลวดลายผ้ามีความถูกต้องสมบูรณ์ตามแบบกระบวนลายไทย ทั้งนี้เนื่องจากช่างหลวงประจำพระราชสำนักซึ่งเป็นผู้ออกแบบลวดลาย และช่างทอผู้รับแบบนั้นไปสร้างสรรค์ให้เกิดเป็นผลงาน ล้วนแต่เป็นผู้ที่อยู่ภายใต้กรอบของจารีตประเพณีและวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน จึงมีมโนภาพและจินตภาพที่ใกล้เคียงกัน การสร้างสรรค์ผลงานจึงไม่ค่อยผิดเพี้ยนไปจากต้นแบบเท่าใดนัก

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ลักษณะของลวดลาย

เมื่อผู้วิจัยได้พิจารณาศึกษาตัวอย่างผ้ายกอย่างจริงจัง พบว่าผ้ายกที่ผลิตโดยหัวเมืองภาคใต้ตอนบน เพื่อนำมาใช้ในกิจการของราชสำนักสยามนั้นมีรายละเอียดปลีกย่อยพอจะจำแนกออกเป็นกลุ่ม ได้ดังนี้

๑. ผ้ายกที่ทอสร้างลวดลายอย่างอิสระ ช่างทอสามารถสร้างลวดลายบนผืนผ้าด้วยการเสริมเส้นพิเศษได้อย่างอิสระ ไม่มีข้อจำกัดอันใดให้ต้องคำนึงถึงอีก ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่สร้างลวดลายด้วยการเสริมเส้นพุ่งพิเศษ ทั้งชนิดที่เสริมเข้าไปเป็นช่วงเป็นจังหวะ และชนิดที่เสริมเส้นพุ่งพิเศษเข้าไปยาวต่อเนื่องกันตลอดหน้าผ้า มีเพียงส่วนน้อยที่เสริมเส้นพิเศษเพื่อสร้างลวดลายทั้งเส้นยืนและเส้นพุ่ง

๒. ผ้ายกที่ทอสร้างลวดลายด้วยการใช้รูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็กประกอบกัน ผ้ายกชนิดนี้มีชื่อเรียกเฉพาะว่า "ผ้ายกเจ็ดสี" เนื่องจากกรรมวิธีหลักในการสร้างลวดลายเกิดจากการทอเสริมเส้นพุ่งพิเศษเข้าไปเป็นจังหวะเป็นช่วง ทำให้ช่างทอสามารถเลือกทอสอดเส้นไหมเข้าไปได้หลากสีสันตามต้องการ

๓. ผ้ายกที่ทอสร้างลวดลายทับลงไปบนพื้นผ้าลายดารางเป็นการทอเสริมเส้นพุ่งพิเศษเข้าไปเพื่อสร้างลวดลายให้มีความสัมพันธ์กับพื้นผ้าลายดาราง ก่อให้เกิดเป็นผ้ายกที่มีลวดลายโดยรวมคล้ายกับดารางสี่เหลี่ยมแนวตะแคง ในทำนองเดียวกับรั้วราชวัตรกั้นขอบเขตมณฑลพิธีจึงมีชื่อเรียกเฉพาะว่า "ผ้ายกดาราชวัตร"

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๕๐

๑๕๑

๑๕๒

ภาพที่ ๑๕๐ ผ้านุ่งยกทองชนิดมีกรอบมีเชิง ทอสร้างลวดลายอย่างอิสระ ประกอบด้วยลายพรรณพฤกษาและลายกระหนก - จัดแสดง ณ แหล่งเรียนรู้ชุมชนตามรอยพุทธทาสภิกขุ วัดโพธาราม ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ภาพที่ ๑๕๑ รายละเอียดส่วนท้องผ้าสมปักยกหรือผ้ายกเจ็ดสี แสดงให้เห็นการใช้รูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็กประกอบกันเป็นลวดลาย - จัดแสดง ณ พระตำหนักพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทเทพกัญญา พระราชวังดุสิต

ภาพที่ ๑๕๒ ผ้าหมหรือผ้าขาวม้ายกไหม ลายราชวัตเลว หรือราชวัตดอกเล็ก ลวดลายเกิดจากการทอสร้างลวดลายทับลงไปบนพื้นผ้าลายตาราง - จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

กระบวนการทอ

๑. การเตรียมเส้นไหมสำหรับทอผ้า เส้นไหมที่ใช้สำหรับทอผ้ายกประกอบด้วยเส้นไหมยืน เส้นไหมพุ่ง และเส้นไหมพุ่งพิเศษ ซึ่งมีทั้งเส้นไหมธรรมดาและเส้นไหมที่ทำมาจากโลหะมีค่าวิธีการเตรียม ดังนี้

๑.๑ การเตรียมเส้นไหมยืน คือ เส้นไหมที่นอนไปตามทางยาวของผืนผ้า ซึ่งจะขึงดึงไปตามส่วนยาวของหูกทอผ้า การเตรียมเส้นไหมยืนมีขั้นตอน ดังนี้

- การลงแป้งด้วยการใช้น้ำข้าว ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า "น้ำหม้อ" โดยการนำเส้นไหมยืนที่ฟอกและย้อมสีเรียบร้อยแล้วไปชุบในน้ำข้าวที่เตรียมไว้ บิดน้ำออก กระตุกเส้นไหมให้กระจายออกจากกัน นำออกผึ่งแดด และกระตุกอีก ๒-๓ ครั้ง เมื่อแห้งเส้นไหมจะได้ไม่จับกัน เมื่อแห้งดีแล้วจึงนำมาหวีด้วยหวี ให้เส้นไหมเกลี้ยง การลงแป้งไหมทำให้เส้นไหมยืนเรียบแข็งไม่เป็นขุยเมื่อนำไปทอ

- การกรอไหมเข้าหลอด เครื่องมือที่ใช้กรอไหม ได้แก่ ไน ระวิง และหลอดค้น วิธีกรอไหมทำได้โดยการนำเข็ดไหม (ขดไหม) ที่ลงแป้งเรียบร้อยแล้วสวมที่ระวิง นำเส้นไหมจากระวิงไปพันหลอดค้นซึ่งสวมติดกับแกนหลอดของไน เมื่อหมุนวงล้อไนแกนหลอดจะหมุนดึงเส้นไหมจากระวิงพันเข้าหลอด การกรอไหมเข้าหลอดต้องกรอให้ได้จำนวนหลอดเพียงพอที่จะค้นไหมหรือสาวไหมแต่ละครั้ง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๑๕๓ ช่างทอผ้ายกพุมเรียง กรอไหมเข้าหลอด โดยการใช้ไนกับระวิง ณ ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๘๕)

๑๕๔

ภาพที่ ๑๕๔ รางค้น ใช้สำหรับค้นไหมทอผ้ายกพุมเรียง (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๙๑)

ภาพที่ ๑๕๕ หลักค้นหรือคราด ใช้สำหรับค้นไหมทอผ้ายกพุมเรียง (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๙๑)

๑๕๕

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

- การค้นไหมหรือสาวไหม ต้องใช้เครื่องมือ คือ รางค้น และหลักค้น โดยนำหลอดค้นที่กรอไหมยืนเข้าหลอดค้นแล้วใส่ในแกนของรางค้น การค้นไหมแต่ละครั้งจะใส่หลอดค้นในราง ประมาณ ๓๐-๔๐ หลอด แล้วนำรางค้นไปผูกไว้ในที่สูง เช่น ตง หรือรอดของบ้านที่มีใต้ถุนสูง นำหลักค้นมาวางไว้ใต้รางค้น แยกหลักค้นหรือลูกคราด ๒ แถวออกจากกัน ระยะห่างตามต้องการว่าต้องการจะค้นไหมทอผ้ากี่ชุด รวบเส้นไหมทั้ง ๓๐ เส้น จากหลอดในรางค้นดึงมาไขว้เป็นรูปเลข 8 สวมลูกคราดที่ ๑ และ ๒ ของหลักค้นที่ ๑ แล้วดึงไหมทั้งหมดพันอ้อมลูกคราดที่ ๑ ของหลักค้นแถวที่ ๒ แล้วดึงกลับมาพันอ้อมลูกคราดที่ ๓ ของหลักค้นที่ ๑ จากนั้นดึงเส้นไหมทั้ง ๓๐ เส้น พันอ้อมลูกคราดอื่นๆ กลับไปกลับมาระหว่างหลักค้น ๒ แถว (หลักค้นแต่ละแถวมีลูกคราด ๑๑ หลัก) จนกระทั่งดึงลูกคราดที่ ๑๐ และ ๑๑ ของหลักค้นแถวที่ ๒ จะต้องเก็บไหมขัดกัน โดยการใช้มือซ้ายดึงรวบเส้นไหมทั้ง ๓๐ เส้น ให้ตึงแล้ววางนิ้วชี้นิ้วกลางของมือขวาบนเส้นไหม ทำมุมประมาณ ๑๒๐ องศา หมุนนิ้วทั้งสองจากซ้ายไปขวาตวัดเกี่ยวเส้นไหม ๑ เส้น ม้วนเข้าหาตัวและพลิกมือสลับขึ้นไปอยู่ที่ตำแหน่งเดิม เก็บไหมด้วยวิธีเดียวกันจนครบ ๓๐ เส้น โดยเฉพาะริมผ้าต้องเกี่ยวไหมครั้งละ ๕-๑๐เส้น ด้วยวิธีเดียวกันจนได้ความกว้างของริมผ้าตามต้องการ แล้วจึงสวมเส้นไหมที่ขัดกันแล้วนี้ลงพันในลูกคราดที่ ๑๐ และ ๑๑ ของหลักค้นแถวที่ ๒ ต่อจากนั้นนำเส้นไหมทั้ง ๓๐ เส้น ไปพันอ้อมลูกคราดแถวที่ ๑๑ ของหลักค้นแถวที่ ๑ แล้วดึงกลับมาพันอ้อมลูกคราดที่ ๙ ของหลักค้นแถวที่ ๒ จากนั้นก็ดึงเส้นไหมทั้งหมดพันอ้อมลูกคราดอื่นๆ โดยทบกลับไปกลับมาระหว่างหลักค้นทั้ง ๒ แถว จนหมดความยาวของเส้นไหมที่ต้องการใช้ทอผ้า ทุกครั้งที่ดึงเส้นไหมมาถึงลูกคราดที่ ๑๐ และ ๑๑ ของหลักค้นแถวที่ ๒

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

จะต้องเก็บไหมขัดกันเสมอ การเก็บเส้นไหมขัดกันนี้ มีผลทำให้เส้นไหมยืนที่ใช้ทอผ้าในหูกทั้งหมดถูกแบ่งออกเป็น ๒ ชุด เส้นไหมยืน ๒ ชุดนี้ จะผลัดกันเป็นเส้นขึ้นและลงสลับกันเมื่อสับตะกอตอนทอผ้า เมื่อค้นไหมที่จะใช้ทอผ้าจนครบตามจำนวนและได้ความยาวตามต้องการแล้ว นำไม้ลูกเขา ๒ อัน สอดเข้าไปในเส้นไหมยืนที่พันอยู่กับลูกคราดที่ ๑ และ ๒ ของหลักค้นแถวที่ ๑ และใช้ไม้นัดหวี ๒ อัน สอดเข้าไปในเส้นไหมยืนที่พันอยู่กับลูกคราดที่ ๑๐ และ ๑๑ ของหลักค้นแถวที่ ๒ ทำให้ไม้นัดหวี ๒ อัน สอดคั่นเส้นไหมที่ขัดกัน แล้วจึงปลดไหมยืนทุกเส้นออกจากลูกคราดดังกล่าว ค่อยๆ ม้วนเส้นไหมเข้ากับไม้นัดหวีทั้งสองจนถอดเส้นไหมยืนออกจากหลักค้นได้ทั้งหมด แล้วจึงนำไปสอดฟันหวี

- การสอดฟันหวี สอดฟืม หรือจุกฟันหวี คือ การสอดเส้นไหมยืนด้านที่เก็บขัดกัน เข้าไปในช่องฟันหวี หรือฟันฟืม ช่องละ ๒ เส้น โดยการเลื่อนไหมจากไม้นัดหวีทีละคู่ ใช้ไม้สอดเกี่ยวเส้นไหมเข้าช่องฟันหวีเสร็จแล้วนำไปหวีเพื่อม้วนเข้ากระดานม้วนหูก

- การหวีไหม คือ การแบ่งเส้นไหมจากลักษณะที่เป็นกำให้กระจายสม่ำเสมอ แล้วม้วนเข้ากระดานม้วนหูก ภาษาท้องถิ่นเรียก “ม้วนเก็บ” การม้วนไหมเข้ากระดานม้วนหูกต้องใช้แรงงานอย่างน้อย ๔ คน คือ ถือกระดานม้วนหูก ๒ คน อีก ๒ คน จะค่อยเลื่อนไม้ลูกพัน หลังจากการม้วนเก็บเสร็จแล้วก็นำกระดานม้วนหูกไปตั้งที่หูก โดยสอดค้างปลาย ๒ ข้างไว้กับลูกดุ้งในหูก ต่อจากนั้นก็ผูกปลายอีกด้านหนึ่งของไหมยืนที่สอดฟันหวีแล้วเข้ากับไม้ม้วนผ้าขึงให้ตึง เพื่อรอเก็บตะกอหรือก่อเขา

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๑๕๖ การสอดฟันหวี เตรียมทอผ้ายกพุมเรียง ณ ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๙๑)

ภาพที่ ๑๕๗ การม้วนไหมยืนเข้ากระดานม้วนหูก จากนั้นนำไปสอดค้างไว้กับลูกดุ้งในหูก เพื่อเตรียมทอผ้ายกพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

๑.๒ การเตรียมเส้นไหมพุ่ง หรือเส้นไหมพื้น คือ เส้นไหมที่ทอดขวางไปตามแนวยาวของหูก ใช้พุ่งสานขัดกับเส้นไหมยืนทำให้เกิดเป็นผืนผ้า การเตรียมไหมพุ่งไม่ยากเหมือนการเตรียมไหมยืน คือ หลังจากฟอกและย้อมสีเส้นไหมแล้วนำมากรอเข้าหลอดพุ่งหรือลูกเรียด โดยใช้ไนและระวิงเช่นเดียวกับการกรอเส้นไหมยืน แล้วบรรจุลงในกระสวย ส่วนเส้นพุ่งพิเศษที่ใช้ในการทอยกดอกก็ใช้วิธีเดียวกับการเตรียมเส้นไหมพุ่งธรรมดา

ภาพที่ ๑๕๘ ช่างทอผ้ายกพุมเรียง กรอเส้นไหมพุ่งเข้าหลอด โดยการใช้ไน ณ ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ, ๒๕๓๖ : ๘๗)

สถาบันพิพิธภัณฑ์

๒. การก่อตะกอและการเก็บดอก เป็นขั้นตอนในการกำหนดกระบวนลายให้การทอผ้าดำเนินไปได้ตามลวดลายที่ต้องการ มีวิธีการทำ ดังนี้

- การก่อตะกอ ผูกตะกอ หรือก่อเขา คือ การร้อยคล้องเส้นไหมยืน ๒ ชุด ด้วยด้ายทั้งด้านบนและด้านล่างของเส้นไหมยืนทุกเส้น เพื่อให้ตะกอหรือเขา ยกเส้นไหมขึ้นหรือดึงเส้นไหมลง สลับกันตอนทอผ้าการก่อตะกอต้องทำทีละซีก คือ ก่อจากด้านบนของทุกตะกอก่อน แล้วจึงพลิกไหมยืนกลับมาขึ้นมาก่อส่วนที่เป็นด้านล่าง จนหมดจำนวนตะกอที่ใช้ทอผ้า ตะกอที่ก่อเสร็จแล้วทั้งซีกบนและซีกล่าง เรียกว่า หนึ่งดับ วิธีการก่อตะกอเนื้อหรือเนื้อเขา ทำในหูกถัดไปจากฟืมโดยใช้ไม้นัดใหญ่สอดไปในระหว่างเส้นไหมยืนที่ขัดกัน แล้วตั้งไม้นัดขึ้นตามส่วนกว้าง ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า "ขันนัด" ทำให้เส้นไหมยืนแยกเป็น ๒ ชุด ใช้ด้ายสอดเข้าไประหว่างเส้นไหมยืนทั้งชุด จากด้านซ้ายไปทางด้านขวาโดยนำไม้ลูกเขา ๒ อัน วางบนไม้ตะกอเนื้อ ดึงด้ายผ่านไหมยืน อ้อมไปตะกอเนื้อขึ้นไปพันกับไม้ลูกเขาอันบนทำให้เกิดเป็นห่วงคล้องเส้นไหมยืน ๑ เส้น คือ ด้ายจากช่องของเส้นไหมยืนถัดไป อ้อมไม้ตะกอเนื้อขึ้นไปพันกับไม้ลูกเขาอันบนแบบเดียวกัน ทำเช่นนี้ไปจนหมดเส้นไหมชุดที่ ๑ จึงปลดไม้ตะกอเนื้อและถอดไม้นัดออก แล้วเริ่มก่อตะกอที่ ๒ ซีกบนต่อไป โดยใช้ไม้นัดใหญ่สอดเข้าไปในระหว่างเส้นไหมยืนที่ขัดกัน แล้วขันนัดดึงเส้นไหมยืนชุดที่ ๒ ขึ้นมา สอดด้ายเข้าไปในช่องว่างระหว่างเส้นไหมยืนทั้ง ๒ ชุด แล้วเริ่มก่อตะกอซีกบนแบบเดียวกันจนหมดเส้นไหมยืนชุดที่ ๒ หลังจากก่อตะก่อซีกบนเรียบร้อย จึงพลิกเส้นไหมยืนกลับขึ้นก่อตะกอซีกล่างอีก ๒ ตะกอ ด้วยวิธีเดียวกับการก่อตะกอซีกบน โดยบ่วงตะกอซีกล่างแต่ละตะกอจะต้องร้อยเส้นไหมยืนให้ตรงกับตะกอชุดบนแต่ละชุดที่ร้อยไว้ ก็จะ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ได้ตะกอขัดหรือตะกอเนื้อ ๒ ตับ ด้านบนของตะกอซีกบนทั้ง ๒ ตะกอ จะผูกโยงกับไม้เยี้ยงย่าง ทั้ง ๒ ข้าง ส่วนตะกอซีกล่างของแต่ละตะกอจะผูกกับไม้คานเหยียบตะกอละ ๑ คาน และจะต้องผูกให้ตรงกับตำแหน่งที่ตะกอซีกบนโยงกับไม้เยี้ยงย่าง ๒ ด้าน เทคนิคการใช้ไม้เยี้ยงย่างนับว่าเป็นเทคนิคที่ค่อนข้างแปลกไปกว่าการทอผ้าในท้องถิ่นอื่นๆ ของประเทศไทย ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้ระบบรอกแทนระบบคานกระดกแบบไม้เยี้ยงย่าง

๑๕๙

ภาพที่ ๑๕๙ การผูกโยงตะกอ สำหรับทอผ้ายกพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ด้านบนของตะกอซีกบนทั้ง ๒ ตะกอจะผูกโยงกับไม้เยี้ยงย่าง

ภาพที่ ๑๖๐ การผูกโยงตะกอ สำหรับทอผ้ายกพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ตะกอซีกล่างของแต่ละตะกอจะผูกกับไม้คานเหยียบตะกอละ ๑ คาน และจะต้องผูกให้ตรงกับตำแหน่งที่ตะกอซีกบนโยงกับไม้เยี้ยงย่าง ๒ ด้าน

๑๖๐

- การเก็บดอก หรือการเก็บดอกลายผ้า ทำโดยวิธีใช้ขนเม่นนับแบ่งเส้นไหมยืนออกเป็นกลุ่มๆ โดยการแยกเป็นเส้นยกและเส้นข่มตามลวดลายที่ต้องการ คำว่ายก หรือข่ม หมายถึงยกหรือข่มเส้นไหมยืนตามจำนวนฟันหวี เช่น ยก ๓ หมายถึงยกเส้นไหมยืน ๓ ช่องฟันหวี ซึ่งมีเส้นไหมช่องละ ๒ เส้น เท่ากับยกเส้นไหมขึ้น ๖ เส้น ข่ม ๑ หมายถึง ๑ ช่องฟันหวีซึ่งมีเส้นไหม ๒ เส้น จึงเท่ากับข่มเส้นไหมลง ๒ เส้น การเก็บดอกลายผ้าจะเก็บเพียงครึ่งดอก โดยเริ่มเก็บจากกลางดอกหรือกลางลายไปยังริมของลาย บางลายที่เป็นลายต่อเนื่องก็ต้องเก็บบางส่วนของลายข้างเคียงไปพร้อมด้วยกันเมื่อจะทอให้ลายเต็มดอกก็ยกตะกอหรือเขาลายชุดเดิมทวนกลับจากหลังไปหน้าหรือจากตะกอสุดท้ายไปยังตะกอแรกสุด หลังจากเก็บดอก แบ่งกลุ่มเส้นไหมเป็นเส้นยกและเส้นข่มตามลวดลายที่ต้องการเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงทำการก่อตะกอดอกหรือก่อเขาลาย ทำโดยวิธีการใช้ด้ายผูกเส้นไหมที่แบ่งกลุ่มไว้จนครบทุกตะกอ ใช้ไม้นัดสอดเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นยกและเส้นข่ม ขันนัดดึงเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นยกขึ้นมา ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเส้นไหม ๒ กลุ่ม สอดด้ายเข้าไปในช่องว่างระหว่างช่องว่างนั้นจากด้านขวาไปด้ายซ้าย นำไม้ลูกเขา ๒ อัน ตั้งบนไม้ก่อตะกอดอกหรือเขาลาย แล้วเริ่มใช้ด้ายร้อยคล้องไหมยืนที่เป็นเส้นยกทีละเส้น เช่นเดียวกับการก่อตะกอขัด ไปจนหมดลายก็จะด้ายตะกอซีกบนของตะกอลายตะกอที่ ๑ ต่อจากนั้นก็ก่อตะกอซีกบนของตะกอลายอื่นๆ ถัดไป จนหมดจำนวนของตะกอที่ใช้ทอลวดลายผ้าลายนั้น แล้วพลิกเส้นไหมขึ้นก่อตะกอซีกล่างซึ่งเป็นเส้นข่ม โดยใช้ด้ายร้อยคล้องเส้นไหมที่เป็นเส้นข่มทีละเส้น เช่นเดียวกับวิธีการร้อยตะกอขัดดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ห่วงของตะกอลายซีกบนจะรั้งเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นไหมยกขึ้น ห่วงของตะกอลาย

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ซีกล่างจะดึงเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นข่มลง ตะกอลายที่ก่อทั้งซีกบนและซีกล่างเสร็จแล้วเรียกว่า ๑ ตับ เช่นเดียวกับตะกอขัด และจำนวนของตะกอลายหนึ่งๆ เรียกว่า ๑ เขา ปลายทั้ง ๒ ด้านของตะกอลายทั้ง ๒ ชุด จะแขวนไว้ที่ไม้ค้างเขาทั้ง ๒ ด้าน

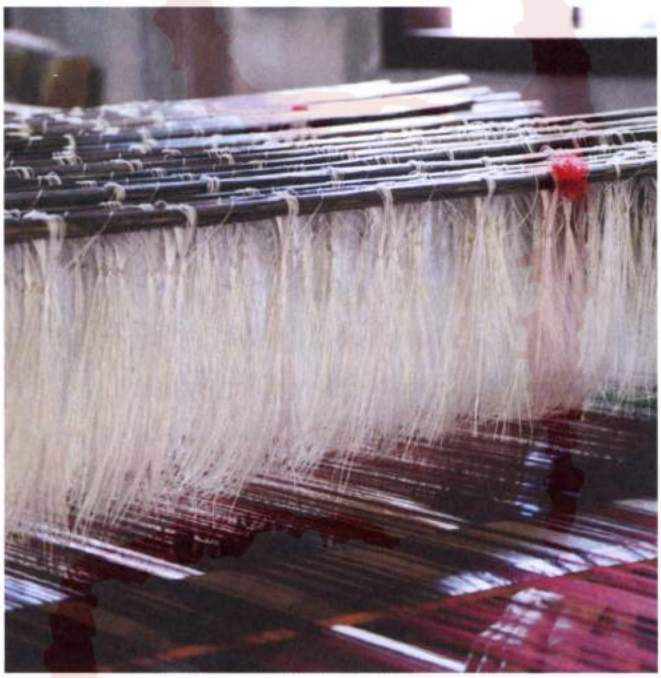

ภาพที่ ๑๖๑ ตะกอลาย สำหรับทอผ้ายกพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ตะกอลายแต่ละชุดหรือแต่ละเขานี้ เมื่อใช้ทอผ้าเสร็จแล้วจะปล่อยเส้นไหมส่วนปลายที่เหลือไว้ทุกตะกอ ถ้าต้องการจะทอผ้าลายเดิมก็สามารถนำตะกอนชุดเดิมไปใช้ได้อีก โดยไม่ต้องร้อยตะกอลายใหม่ แต่จะใช้วิธี “สืบตะกอ” คือ การนำไหมยืนที่ค้นใหม่ มาผูกกับปลายเส้นไหมที่เหลือทิ้งไว้ ในตะกอชุดเดิมจนครบทุกเส้น แล้วดึงเส้นไหมยืนชุดเก่า ให้รั้งเส้นไหมยืนชุดใหม่ร้อยเข้าไปในห่วงของตะกอเดิมทั้งหมดโดยไม่ต้องเสียเวลาเก็บดอกและก่อตะกอใหม่

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๓. การทอ การทอผ้ายกพุมเรียงที่สืบทอดมาแต่ครั้งโบราณ แบ่งการทอเป็น ๒ ขั้นตอน คือ

๓.๑ การทอเนื้อผ้า มีขั้นตอน ดังนี้

- สับตะกอเนื้อผ้า โดยการใช้ส้นเท้าเหยียบคานเหยียบที่ ๑ เพื่อรั้งตะกอขัดที่ ๑ ลง ซึ่งจะดึงเส้นไหมยืนกลุ่มที่ ๑ ลงมาด้วย ตะกอที่ ๒ ก็จะยกเส้นไหมยืนกลุ่มที่ ๒ ขึ้น เกิดเป็นช่องว่างระหว่างเส้นไหมยืนทั้งสองกลุ่ม

- พุ่งกระสวยเส้นไหมพุ่ง หรือเส้นไหมพื้น เข้าไปในช่องว่างระหว่างเส้นไหมทั้ง ๒ กลุ่มจากทางขวาไปทางซ้าย ใช้มือซ้ายรับกระสวย ทำให้เส้นไหมพุ่งสอดเข้าไปสานขัดกับเส้นไหมยืน

- กระทบฟืมหรือฟันหวี เพื่ออัดเส้นไหมพุ่งให้ชิดกันเป็นเส้นตรง โดยใช้ฟืมกระแทกเส้นไหม ๑-๒ ครั้ง

- สับตะกอโดยใช้ปลายเท้าเหยียบคานเหยียบที่ ๒ ตะกอขัดที่ ๒ จะรั้งเส้นไหมยืนกลุ่มที่ ๒ ลง และตะกอขัดที่ ๑ จะดึงเส้นไหมยืนกลุ่มที่ ๑ ขึ้น เปิดเป็นช่องระหว่างเส้นไหมทั้ง ๒ กลุ่มอีกครั้ง แต่ตำแหน่งของเส้นไหมยืนจะสลับกัน

- พุ่งกระสวย เข้าไปในช่องไหมยืนจากด้านซ้ายกลับมาด้านขวา ใช้มือขวารับกระสวย เส้นไหมพุ่งก็จะสอดเข้ามาสานขัดกับเส้นไหมยืน

- กระทบฟืม หรือฟันหวี อัดไหมพุ่งให้ชิดแน่นเป็นเส้นตรงอีกครั้ง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

การสับตะกอและพุ่งกระสวยกลับไปมา และกระทบฟืม หรือฟันหวีหลายๆครั้ง ทำให้เกิดเป็นเนื้อผ้าขึ้นตามต้องการ

๑๖๒

ภาพที่ ๑๖๒ การสับตะกอเนื้อผ้าโดยการใช้ส้นเท้าเหยียบคานเหยียบ เพื่อให้เกิดเป็นช่องว่างระหว่างเส้นไหมยืนทั้งสองกลุ่ม การทอผ้ายกพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ภาพที่ ๑๖๓ การพุ่งกระสวยเส้นไหมพุ่ง หรือเส้นไหมพื้น เข้าไปในช่องว่างระหว่างเส้นไหมทั้ง ๒ กลุ่มจากทางขวาไปทางซ้าย ใช้มือซ้ายรับกระสวย ทำให้เส้นไหมพุ่งสอดเข้าไปสานขัดกับเส้นไหมยืน การทอผ้ายกพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัด สุราษฎร์ธานี

๑๖๓

สถาบันพิพิธภัณฑการเรียนรู้แห่งชาติ

๓.๒ การทอดอก หรือทอลาย การทอผ้ายกของเมืองนครศรีธรรมราช และบ้านพุมเรียงเมืองไชยา ในสมัยโบราณพบว่ามีกระบวนการทอ อยู่ ๒ วิธีการหลัก คือ

- การทอแบบเพิ่มเส้นไหมพุ่งพิเศษติดต่อกันตลอดหน้ากว้างของผ้า หรือที่เรียกกันว่า "ยกเขา" ทำนองเดียวกับการทอผ้าขิด วิธีการทอเช่นนี้สามารถทำได้รวดเร็วและไม่ยุ่งยากจึงเป็นที่นิยมมาจนกระทั่งปัจจุบัน แต่เปลืองวัสดุคือเส้นไหมพุ่งพิเศษ มีขั้นตอนดังนี้

๑. ยกไม้ลูกเขาดึงตะกอลายที่ ๑ ชักบนขึ้นและใช้เท้าเกี่ยวไม้ลูกเขารั้งตะกอลายที่ ๑ ชักล่างลง ทำให้เส้นไหมยืนที่เป็นเส้นยกและเส้นข่ม ซึ่งร้อยด้ายห่วงของตะกอลายที่ ๑ แยกเปิดเป็นช่อง

๒. สอดไม้นัดเข้าไปในช่องว่าง ถ้าลายผ้าที่ทอเป็นลายตลอดผืนตามความกว้างของเนื้อผ้าใช้ไม้นัดใหญ่ แต่ถ้าหากเป็นลายเฉพาะเชิงผ้า ใช้ไม้นัดท่อน ปล่อยมือและเท้า ขันนัด ดึงเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นยกขึ้น ปล่อยไม้นัดค้างไว้ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นยกและเส้นข่ม

๓. พุ่งกระสวยเส้นพุ่งพิเศษเข้าไปในช่องว่าง แล้วล้มนัด คือ การพลิกไม้นัดที่ตั้งขึ้นตามส่วนกว้าง ให้นอนลงในแนวราบ ทำให้เส้นไหมยืนถูกดึงกลับมาตำแหน่งเดิม

๔. ทำลายขัดผ้า ๑ เส้น โดยใช้วิธีแบบการทอเนื้อผ้า ตะกอลายที่ ๒ และตะกอลายลำดับต่อๆ ไป ก็ใช้วิธีทอเช่นเดียวกับตะกอลายที่ ๑ เมื่อทอจนครบทุกตะกอก็จะได้ลายครึ่งลาย

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ถ้าจะทอให้ครบเต็มลายก็ต้องใช้ตะกอลายเดิม ทวนกลับจากตะกอสุดท้ายจนถึงตะกอที่ ๑

- การทอแบบเพิ่มเส้นไหมพุ่งพิเศษเป็นช่วงๆ ไม่ติดต่อกันตลอดความกว้างของหน้าผ้า เรียกว่าการทอแบบ "จุ่มดอก" หากมีการทอสอดสีตรงใจกลางลายก็เรียกว่า "ถมเกสร" ขั้นตอนการทอปฏิบัติเช่นเดียวกับการทอแบบยกเขาทุกประการ นอกจากขั้นตอนการเพิ่มเส้นพุ่งพิเศษ ไม่ใช้การพุ่งกระสวยไปตลอดหน้าผ้าแบบการยกเขา แต่จะใช้เส้นพุ่งพิเศษสอดเข้าไปในช่องว่างระหว่างเส้นไหมยกและข่มเป็นช่วง ๆ

ภาพที่ ๑๖๔ การสอดไม้นัดเข้าไปในช่องว่าง แล้วขันนัด ดึงเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นยกขึ้น ปล่อยไม้นัดค้างไว้ ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นยกและเส้นข่ม การทอผ้ายกพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๖๕

ภาพที่ ๑๖๕ การพุ่งกระสวยเส้นพุ่งพิเศษเข้าไปในช่องว่างระหว่างเส้นไหมยืนที่เป็นเส้นยกและเส้นข่ม การทอผ้ายกพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัด สุราษฎร์ธานี

ภาพที่ ๑๖๖ กระทบฟืม หรือฟันหวี อัดไหมพุ่งให้ชิดแน่นเป็นเส้นตรง การทอผ้ายกพุมเรียง ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๖๖

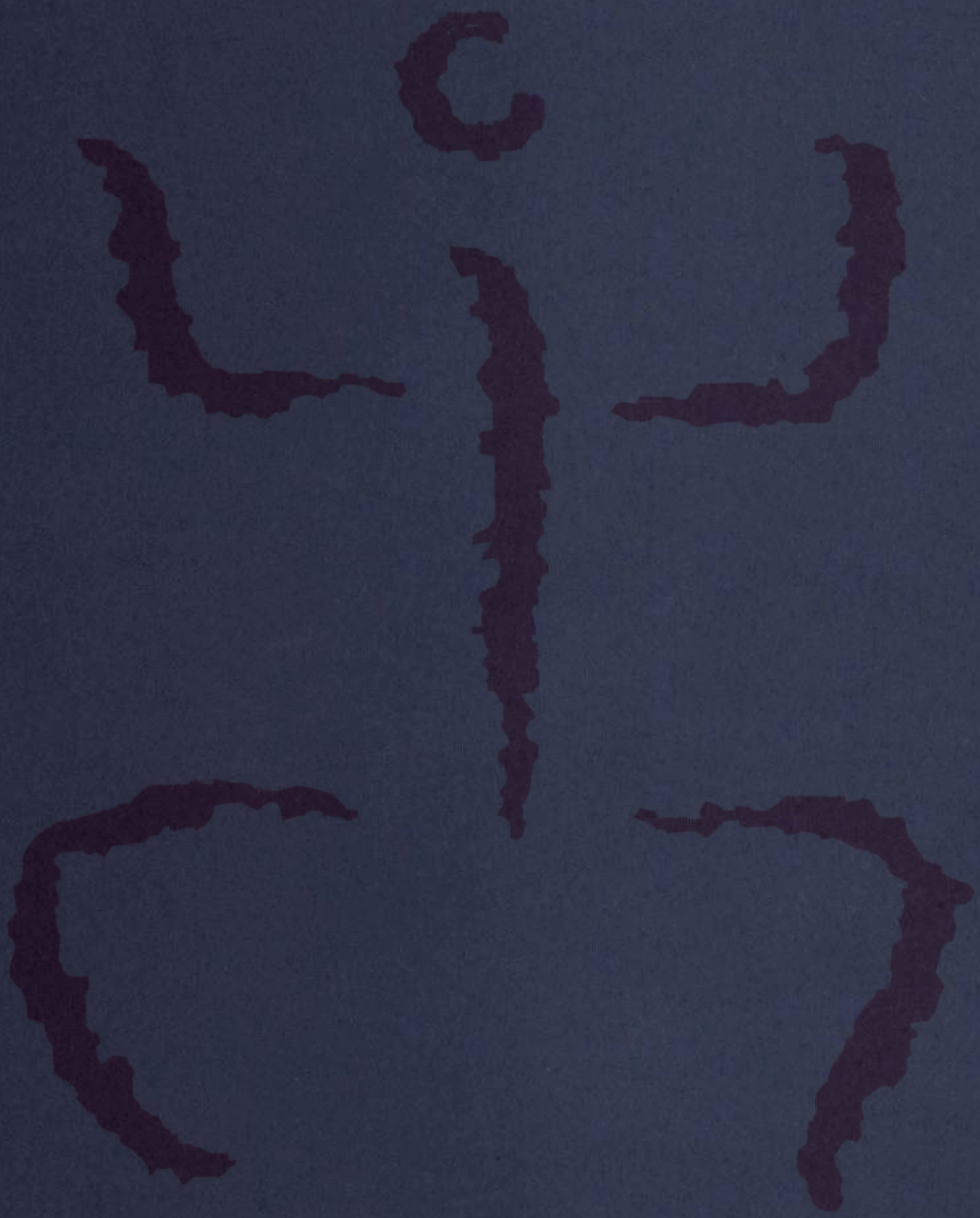

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

บทที่ ๔
การอนุรักษ์และดูแลรักษาผ้ายกเบื้องต้น

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

การทำความสะอาด

เนื่องจากผ้ายก คือ ผ้าที่สร้างลวดลายด้วยการทอยกลวดลายให้สูงกว่าพื้นผ้า หลักสำคัญของการสร้างลวดลายผ้าประเภทนี้ คือ การทอเสริมเส้นด้ายพุ่งพิเศษ ทั้งแบบเสริมยาวต่อเนื่องตลอดหน้าผ้า และแบบเสริมเป็นช่วง ๆ ก่อเกิดเป็นผืนผ้าที่มีลวดลายยกนูนสูงกว่าพื้นผ้า ในบางคราวใช้วิธีการทอเสริมเส้นยืนพิเศษ มัดย้อมเส้นพุ่งและเส้นยืนก่อนการทอ และทอแบบเส้นพุ่งไม่ต่อเนื่อง เข้ามาร่วมตบแต่งลวดลายในส่วนประกอบปลีกย่อย วัสดุส่วนที่เป็นลวดลายของผ้ายกจึงมีความหลากหลาย อาทิ เส้นไหมหลากสีสัน เส้นไหมทอง ดังนั้น การทำความสะอาดผ้ายกด้วยวิธีการซัก จึงเป็นวิธีการที่ซับซ้อน ต้องอาศัยทั้งองค์ความรู้และอุปกรณ์ที่มีราคาสูง ผู้ที่มีผ้ายกของเก่าอยู่ในครอบครองไม่อาจดำเนินการได้ด้วยตนเอง จึงขอเสนอวิธีการทำความสะอาดผ้ายกซึ่งทำได้สะดวก ถือเป็นการอนุรักษ์ และบำรุงรักษาผ้ายกเบื้องต้น ดังนี้

๑. ทำความสะอาดด้วยเครื่องดูดฝุ่นชนิดลมอ่อน เพื่อดึงสิ่งสกปรกออกจากผืนผ้า ทำได้โดยจัดเตรียมพื้นที่ที่เหมาะสมกับขนาดของผืนผ้ายกที่จะดำเนินการทำความสะอาด ปูทับด้วยฟองน้ำชนิดบาง จากนั้นจึงปูทับด้วยผ้าซึ่งทำความสะอาดด้วยการต้มและซักน้ำสะอาดโดยไม่ใช้ผงซักฟอกเพื่อไม่ให้มีสารตกค้าง วางผ้ายกที่ต้องการทำความสะอาดบนพื้นที่เตรียมไว้ ใช้ผ้าโปร่งคลุมทับเพื่อป้องกันไม่ให้ผ้ายกเกิดการฉีกขาดหรือถูกทำลายด้วยการสัมผัสเสียดสีก่อนดูดสิ่งสกปรกออกด้วยเครื่องดูดฝุ่นชนิดลมอ่อน

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

ภาพที่ ๑๖๗ จัดเตรียมพื้นที่ที่เหมาะสมกับขนาดของผืนผ้ายกที่จะดำเนินการทำความสะอาด ปูทับด้วยฟองน้ำชนิดบาง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๖๘

๑๖๙

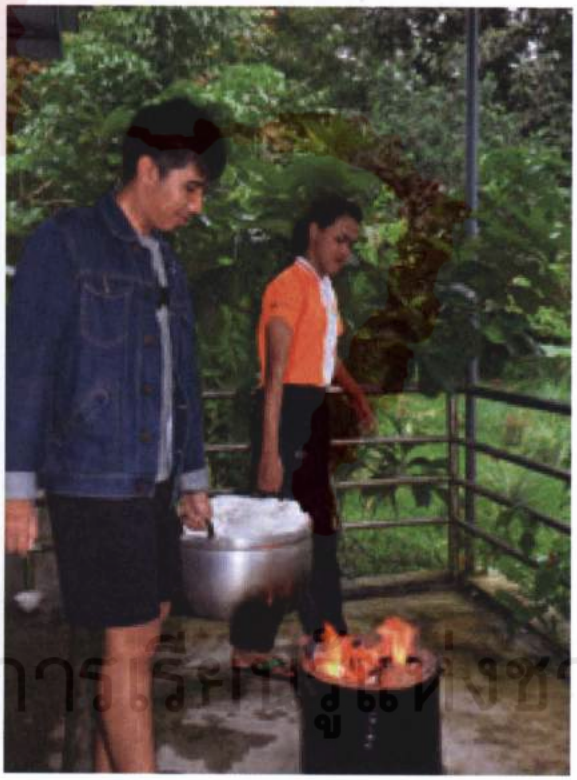

๑๗๐

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๗๑

๑๗๒

ภาพที่ ๑๖๘-๑๗๐ ปูทับด้วยผ้าซึ่งทำความสะอาดด้วยการต้มและซักน้ำสะอาดโดยไม่ใช้ผงซักฟอกเพื่อไม่ให้มีสารตกค้าง

ภาพที่ ๑๗๑-๑๗๒ จัดเตรียมผ้าโปร่ง

ภาพที่ ๑๗๓ ใช้ผ้าโปร่งคลุมทับก่อนดูดสิ่งสกปรกออกด้วยเครื่องดูดฝุ่นชนิดลมอ่อน

๑๗๓

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๒. การรีดด้วยการใช้เตารีดไฟอ่อน เพื่อใช้ความร้อนฆ่าเชื้อรา โดยใช้ผ้าปูทับด้านบน (ภาพที่ ๑๗๔-๑๗๕)

๑๗๔

๑๗๕

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

การจัดเก็บ

การจัดเก็บผ้ายกของเก่าหรือผ้าโบราณอื่น ๆ หากมีลักษณะเป็นผืนยาว ควรจะเก็บด้วยวิธีการม้วนเข้ากับแกนกระดาษ โดยตัดแกนกระดาษให้มีขนาดสัมพันธ์สอดคล้องกับขนาดผ้าและสถานที่จัดเก็บ หุ้มแกนกระดาษด้วยกระดาษปลอดสารเคมีชนิดบาง ม้วนผ้าโบราณเข้ากับแกนกระดาษ เมื่อม้วนผ้าเสร็จเรียบร้อยจึงหุ้มด้วยกระดาษปลอดสารเคมีชนิดบางเพื่อป้องกันฝุ่นและสิ่งสกปรก

ภาพที่ ๑๗๖ ตัดแกนกระดาษตามขนาดที่ต้องการ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๗๗

ภาพที่ ๑๗๗ หุ้มแกนกระดาษด้วยกระดาษปลอดสารเคมีชนิดบาง

ภาพที่ ๑๗๘ ม้วนผ้าโบราณเข้ากับแกนกระดาษ

ภาพที่ ๑๗๙ หุ้มด้วยกระดาษปลอดสารเคมีชนิดบางเพื่อป้องกันฝุ่นและสิ่งสกปรก

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

๑๗๘

๑๗๙

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

เอกสารอ้างอิง

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

กรมศิลปากร. (๒๕๒๘). สวัสดิรักษาคำกลอน: **ชีวิตและงานของสุนทรภู่.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

ชิน อยู่ดี. (ม.ป.ป.). เครื่องแต่งกาย: **ศิลปากร เล่ม ๖.**

ธนาคารแห่งประเทศไทย. (๒๕๐๔). **หอแสดงผ้าไทยพื้นบ้าน.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ (๑๙๘๔).

ธรรมทาส พานิช. (๒๕๑๕). **พนม ทวารวดี ศรีวิชัย.** พระนคร: สื่อการค้า.

ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ. (๒๕๓๖). **การศึกษาบทบาทและความสำคัญของผ้ายกนครศรีธรรมราชและผ้ายกพุมเรียง ระหว่าง พ.ศ.๒๓๒๕ - ๒๔๕๓.** สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ธีรพันธุ์ จันทร์เจริญ. (๒๕๔๗). **มัดหมี่มัดใจ สายใยวัฒนธรรม เขมร ลาว ไทย.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิ เจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๐๔). **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๐๔.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๔๖๕). **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมครั้งที่ ๓.** พระนคร: โสภณพิพรรฒนากร.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. (๒๕๐๖). พระนคร: คลังวิทยา.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (บรรณาธิการ). (๒๕๓๐). **ผ้าไทย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

วิมล ดำศรี. (๒๕๒๖). มองเศรษฐกิจและสังคมนครศรีธรรมราชจากวรรณกรรม: **รายงานการสัมมนา ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ ๒.** กรุงเทพฯ: กรุงสยามการพิมพ์.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช. (๒๕๐๔). **ชีวีวัฒน์.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๐๖). **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๐๔). **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๔.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

สมภพ จันทรประภา. (๒๕๑๖). **สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสาอัยยิกาเจ้า.** พระนคร: ผดุงศึกษา.

อุบลศรี อรรถพันธุ์. (๒๕๒๙). **รายงานวิจัยการศึกษาเรื่องการทอผ้าไหมพุมเรียง.** สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

Grace Inpam Selvanayagam. (1990). **Songket : Malaysia's woven treasure.** Singapore: Oxford University Press.

Thirabhand Chandracharoen. (2007). Royal Brocades In Siamese Court : **The Secrets of Southeast Asian Textiles, Myth, Status and Supernatural.** Bangkok: The James H.W.Thompson Foundation.

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ

สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ
๔ ถนนสนามไชย แขวงพระบรมมหาราชวัง
เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์ : ๐๒ ๒๒๕ ๒๗๗๗ | โทรสาร : ๐๒ ๒๒๕ ๒๗๗๕

www.museumsiam.com | facebook.com/musemsiamfan
www.ndmi.or.th

สำนักนายกรัฐมนตรี

okmd

9 786162 352782